

96 / $\frac{3}{4}$

Helmonds Heem

Heemkundekring
Helmond
Peelland

**EIGENDOM
HEEMKUNDEKRING
HELMOND-PEELLAND**

**Uitgave van Heemkundekring
Helmond - Peelland**

Opgericht 24 mei 1948

3 - maandelijks tijdschrift

Abonnementen:

Mw. M. van Alphen
Jonkvrouwe Van der
Bruggenstr. 29
5708 CA Helmond
Tel. 0492 - 53 80 93

Redactie:

Jeroen v.d. Heijden
Gabriël van Neerven
Martin Philipsen
Sanne Vonk

Redactieadres:

Basstraat 48,
5702 SH Helmond
Tel. 0492 - 55 18 47

Druk: Erwin Vane

Kringlidmaatschap inc.

abonnement:

fl. 35,00 p. j.

Abonnement zonder

lidmaatschap:

fl. 30,00 p. j.

Penningmeester:

M. Wijnhof
Van Deutekomplein 80
5706 TJ Helmond
Tel. 0492 - 52 37 36
Postgiro 26 410 99

HELMONDS HEEM

1996 nummer 3/4

tweeëntwintigste jaargang

Redactioneel	3
Kolonisatie en confrontatie; Een model voor de vorming van het gezag in Peelland en de Kempen in de twaalfde en dertiende eeuw Martien van Asseldonk	5
Kalendarium 1995 Bernardine Koolen	63
Kijk, Helmond 1995 Bernardine Koolen	83
Radio-apparatenfabriek Mego; errata	113
Jaarinhoud 1996	114

DE REDACTIE is niet aansprakelijk voor de inhoud van geplaatste artikelen. Het redactieadres staat daarom open voor alle reacties. Ook kopij is daar van harte welkom. De redactie houdt zich het recht voor stukken in te korten of aan te passen. Kopij bij voorkeur typen of aanleveren op floppy-disk in WP, FW, Doc of Ascii-formaat. Gebruik daarbij zo min mogelijk opmaakcode's en géén WP-voet- of eindnoten. ADVERTENTIETARIEVEN: fl. 75,- voor een hele pagina, fl. 50,- voor een halve pagina. Inlichtingen en opgave bij de redactie, telefoon 0492 - 55 18 47. ALLE AFBEELDINGEN zijn - met vriendelijke toestemming - afkomstig van het Gemeente-archief Helmond, tenzij anders vermeld.

REDACTIONEEL

U heeft lang moeten wachten op dit laatste nummer van 1996. De redactie biedt u voor de late verschijningsdatum haar excuses aan. De vertraging kwam deels doordat het artikel van de heer Van Asseldonk iets meer tijd vergde dan verwacht. Martien van Asseldonk, die in Sri Lanka woont, was eind 1996 wegens familieomstandigheden tijdelijk in Nederland. Hij was toen gelukkig tevens in de gelegenheid zich met de redactie te buigen over zijn theorieën en artikel.

Daarnaast zijn wij er trots op u weer een goed en leesbaar artikel aan te kunnen bieden. De studies van Van Asseldonk van de afgelopen jaren hebben een vernieuwend beeld geschapen van Helmond en Peelland in de middeleeuwen.

Dat zijn artikelen van meer dan lokaal belang zijn, mag blijken uit diverse recenties, een bewerking van het artikel 'Licht op Peellands verleden, het graafschap Rode en de cijnskring Peelland' (Helmonds Heem 1994-1/2) in Brabants Heem en het overnemen van gedachtengangen van Van Asseldonk door mediaevisten. Wij hopen dat de in dit artikel verwoorde ideeën en Van Asseldonks analyses van de theorieën van Theeuws, Bijsterveld en Leenders tot (schriftelijke) reacties leiden.

Verder in dit Helmonds Heem twee bijdragen van de archiefdienst zoals die voorheen in de Vlasbloem verschenen, het 'Kalendarium' en 'Kijk, Helmond' over 1995.

Het archeologisch overzicht kunt u in een van de volgende nummers verwachten met andere zo divers mogelijke bijdragen.

Intussen is met de jaarvergadering het nieuwe verenigingsjaar begonnen. Een jaar waarin de Heemkundekring Helmond-Peelland zich opnieuw zal inzetten voor het onderzoeken van en het publiceren over het verleden van de regio en het behartigen van de belangen die daarmee gemoeid zijn.

De redactie

KOLONISATIE EN CONFRONTATIE

Een model voor de vorming van het gezag in Peel-land en de Kempen in de twaalfde en dertiende eeuw

Martien van Asseldonk

In dit artikel wordt verder gebouwd op twee eerdere artikelen in Helmonds Heem over het graafschap Rode en de dorpen in Peelland. In het eerste hoofdstuk wordt de Eninge van de Kempen (een rechtsgebied dat rond het jaar 1200 bestond) gereconstrueerd en worden wat nieuwe inzichten over Helmond en Eindhoven gegeven. Gevoegd bij de reconstructie van het graafschap Rode ontstaat een geheel nieuw beeld van de machtsverhoudingen in Peelland en de Kempen in de twaalfde eeuw.

In het tweede hoofdstuk wordt bekeken hoe dit beeld past en wringt in bestaande speculaties en modellen van historici als Frans Theuws en Arnoud-Jan Bijsterveld, die het model van Willy Steurs voor Oost-Brabant verder uitwerkten. Ook Karel Leenders, die onderzoek deed in westelijk Noord-Brabant passeert de revue.

In hoofdstuk drie wordt een nieuw model geformuleerd voor de vorming van het gezag in de twaalfde eeuw. Het model is gebaseerd op een snelle ontginning en kolonisatie van de woeste gronden, waardoor verschillende belanghebbenden in toenemende mate met elkaars aanwezigheid werden geconfronteerd. Vandaar dat ik de naam kolonisatie-confrontatie model hanteer.

De term confrontatie wijst op de betrekkelijk snelle ontwikkeling in de eigendomsverhoudingen over de woeste gronden in de laatste decennia van de twaalfde eeuw. Mogelijk leidde dat hier en daar zelfs tot strijd. Juist in deze tijd werd bijvoorbeeld het Oude Huys in Helmond belegerd. In plaatsen als Bakel, Deurne, Oirschot, Vessem en Wintelre werd het gezag over de woeste gronden half om half verdeeld. Mijn model biedt een nieuwe kijk op het gezag over de woeste gronden in de tweede helft van de twaalfde eeuw, een

periode waarover we door gebrek aan bronnen slecht geïnformeerd zijn.

Tenslotte wordt in hoofdstuk vier het model toegepast op enkele plaatsen waar de abdij van Echternach gegoed was: Bakel-Deurne, Hilvarenbeek-Diessen, St. Michielsgestel-Herlaar en tenslotte Waalre-Valkenswaard. Hier blijkt dat het model nuttige nieuwe inzichten oplevert.

HOOFDSTUK 1

DE MACHTSVERHOUDINGEN IN DE TWAALFDE EEUW

De Eninge van de Kempen

In het artikel over het graafschap Rode in Helmonds Heem 1994-1/2 werd aangetoond dat de graaf van Gelre omstreeks 1180 in Sint-Oedenrode grondcijnzen op nieuwe uitgiften invoerde. De rentmeester van de graaf van Gelre vertrok op 1 oktober vanuit Sint-Oedenrode om de cijnsen te gaan innen, trok in het graafschap van dorp tot dorp en keerde op 9 oktober weer in Sint-Oedenrode terug. De graaf van Gelre bezat op dat moment tevens de Eninge van de Kempen. Het is te verwachten dat de graaf in ongeveer hetzelfde jaar begon met het innen van cijnsen in de Kempen. Uit de cijnsdata blijkt dat de rentmeester van de graaf van Gelre op de eerstvolgende maandag na 9 oktober weer uit Sint-Oedenrode vertrok om de cijnsen in de Eninge op te halen. Het eerste cijnsdorp komende vanuit Sint-Oedenrode is Strijp en daar begon de cijnsinning inderdaad. De volgende dag had de rentmeester zitting in Stratum en zo trok hij van dorp tot dorp, om een week later zijn tocht via Beerze te beëindigen in Sint-Oedenrode.

De cijnsdatum van Mierde volgt op die van Beerze. Mierde is echter voor de weg van Beerze terug naar Sint-Oedenrode een omweg. Daarom vermoed ik dat Mierde een latere aanvulling op de cijnskring is. Historische gegevens spreken dit niet tegen.¹

Verder valt op dat de cijnsen op donderdag werden geïnd in Berge-

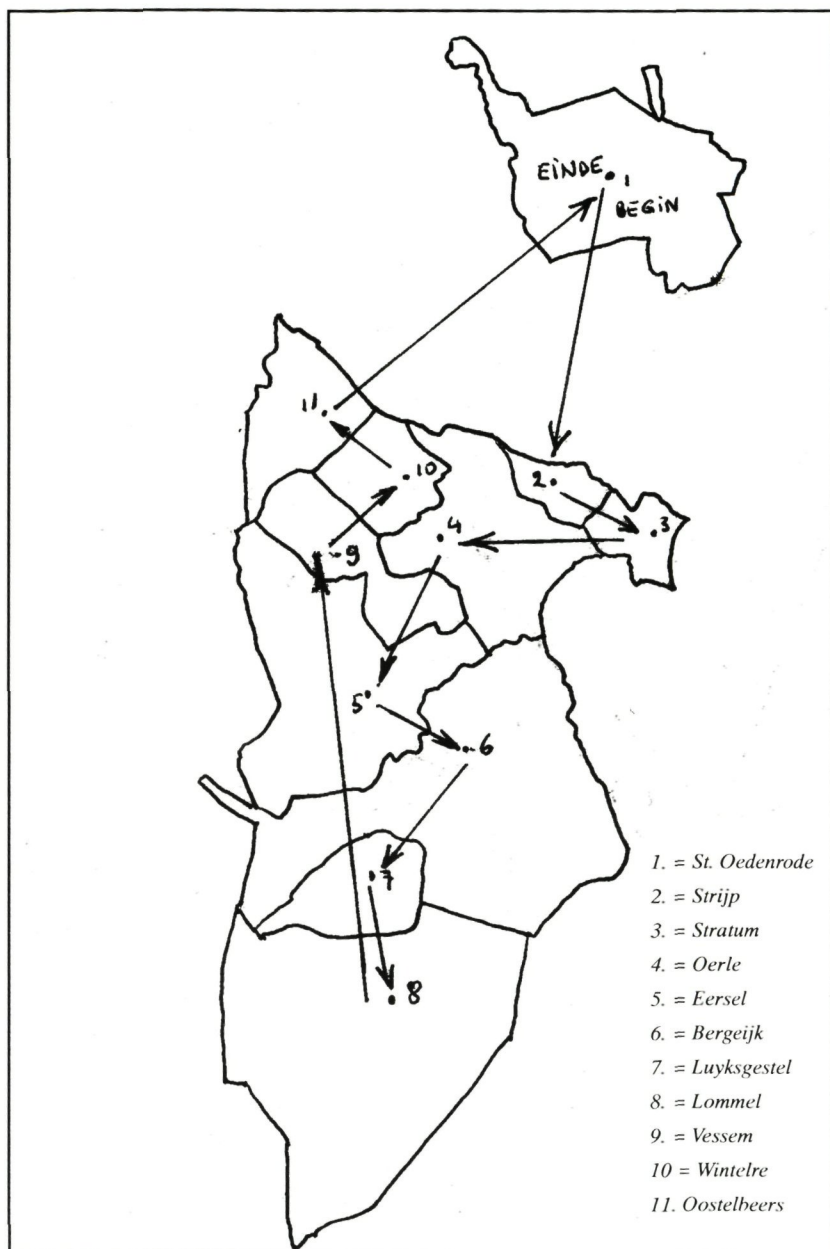
ijk en pas op zaterdag in Lommel. Dit doet vermoeden dat op vrijdag in Luyksgestel cijnzen geïnd werden. Luyksgestel zou dan nog omstreeks 1180 behoord hebben tot de Eninge van de Kempen. Tot dat moment ressorteerde Luyksgestel dus onder het gezag van de graaf van Gelre. Het dorp kwam pas later aan de graaf van Loon, wellicht via aanspraken van de familie Van Bergeijk.² De cijnsinning in de Eninge zag er oorspronkelijk dus mogelijk uit als in afbeelding 1.

De inning van de cijnzen in de Kempen vanuit Sint-Oedenrode bevestigt het vermoeden dat ook hier de graaf van Gelre de cijnzen instelde. Dat moet dan voor 1203 gebeurd zijn, want in 1203 ging de Eninge over naar de hertog van Brabant. Ook dit bevestigt het jaartal 1180, met een marge van twintig jaar.

De term 'eninge' wijst op een gebied met een uniforme rechtspraak. We mogen veronderstellen dat dit gebied een eigen rechtsinstelling kende. De graaf van Gelre zal deze rechtbank gevestigd hebben in een plaats die hij in eigen bezit had. De enige plaats in de Eninge waar de hertog in 1340 eigen bezit had is Eersel, zodat de graaf van Gelre eertijds het gebied vanuit Eersel bestuurd zal hebben.

Pas in de loop van latere eeuwen viel dit rechtsgebied geleidelijk uiteen in kleinere schepenbank-gebieden. Uit de cijnsinning blijkt dat de graaf van Gelre zijn bezit reorganiseerde toen hij het graafschap Rode verwierf. Zowel de Eninge als het graafschap werden voortaan vanuit de burcht te Sint-Oedenrode bestuurd.

In de Eninge van de Kempen is in de twaalfde en dertiende eeuw geen sprake is van formele overdrachten van rechtsmacht.³ Dit bevestigt het idee dat de rechtsmacht veelal in handen was van de graaf van Gelre. Zijn rechtsmacht was echter niet vlakdekkend. De heer van Herlaar had veel leengoed in de omgeving van Bergeijk. Ook de heer van Vught bezat vermoedelijk rechtsmacht in de Eninge, namelijk het halve gezag in Vessem en Wintelre. De Van Altena's c.q. de Van Hornes hadden het halve gezag in Eindhoven en goederen te Blaarthem. Daarnaast voerden kerkelijke instellingen rechtspraak over hun eigen goed.

Afb. 1. Reconstructie van de oorspronkelijke cijnskring.

Volgens de gangbare opvatting waren de woeste gronden in de Kempen grotendeels in handen van kerkelijke instellingen en lokale heren. Over welk deel van de woeste gronden in de Eninge kon de graaf van Gelre gezag claimen?

Om daarvan een indruk te krijgen vergelijk ik de hoeveelheid grondcijnzen die de hertog in 1340 in de Eninge van de Kempen inde met de grondcijnzen van de cijnskring Peelland.⁴ Het blijkt dat tot 1340 in de Eninge 2.790 bunder grond uitgegeven is, ofwel 6,6 % van het totale oppervlak. In het graafschap Rode was dat 4.376 bunder, oftewel 6,8 %.⁵

Deze percentages komen aardig overeen. Ook dat wijst erop dat de graaf van Gelre omstreeks 1180 in zowel de Eninge als het graafschap het gezag over de verreweg de meeste woeste gronden had. Lokale heren en kerkelijke instellingen bezaten hier en daar wel stukken woeste grond maar kennelijk moeten we ons van de omvang daarvan geen al te grote voorstelling maken.

De ontwikkeling van de machtsverhoudingen

In de volgende paragraaf kijken we naar de machtsverhoudingen in de regio Kempen-Peelland tussen ongeveer 1120 en 1300. Ik beperk me tot de hoofdrolspelers: de familie Van Rode, de graaf van Gelre en de hertog van Brabant. De kleinere heren en kloosters in dit gebied zijn niet weergegeven. Ook wil ik er op wijzen dat de grenzen in de tekeningen pas vanaf de dertiende eeuw ontstonden. Deze mogen voor de twaalfde eeuw alleen gezien worden als een globale afbakening van een invloedssfeer.

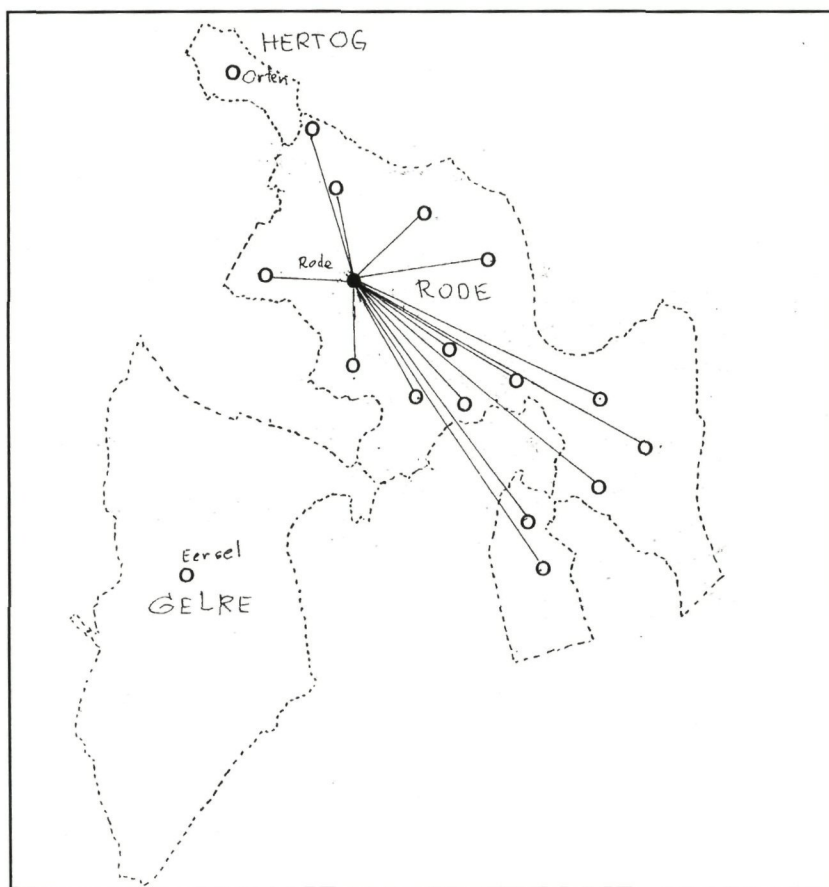
De situatie ca. 1120

Omstreeks 1120 was de graaf van Leuven (die zich later hertog van Brabant noemt) gegoed in Orthen. In die tijd was het huis van Rode op het toppunt van haar macht. Omdat in het graafschap van Rode het Rooise recht gebruikt werd (en geen Gelders recht), zal dit

rechtsgebied omstreeks 1120 al bestaan hebben. Het graafschap kan misschien wat groter of kleiner geweest zijn.

Over de Eninge valt minder te zeggen. In een oorkonde van ca. 1100-1110 getuigt Gerard van Gelre voor de abt van Echternach over verwickelingen in de Meierij.⁶ Dit wijst er mogelijk op dat Gelre in die tijd al bezittingen had in deze regio. Het is dus niet uitgesloten dat ook de Eninge rond 1120 al bestond.

Er bestaat een duidelijk verschil tussen het graafschap Rode en de Eninge van de Kempen. In het graafschap zijn de stichtingsdata van

afb. 2. De situatie omstreeks 1120.

de schepenbanken niet bekend. Daar kunnen in het begin van de twaalfde eeuw al rechtsinstellingen bestaan hebben, wat de keuze van de plaatsen van de cijnsinning bepaalde. In de Eninge bestond omstreeks 1180 alleen in Eersel een rechtsinstelling voor het hele gebied. Het is onduidelijk waarop de graaf van Gelre hier zijn keuze van cijnsdorpen baseerde.

Het lijkt misschien vreemd dat een latere landsheer als de graaf van Gelre in de Kempen een veel eenvoudiger rechtsorganisatie had dan een lokale heer als Arnold van Rode in Peelland. We moeten echter niet vergeten dat omstreeks 1120 het (machts)plaatje er heel anders uit zag. Arnold van Rode was een bondgenoot van de Hendrik van Cuijk, die op gelijke voet stond met de graven van Holland en Cleef. De graven van Gelre kwamen pas in het midden van de twaalfde eeuw op, na de verwerving van het graafschap Zutphen. Omstreeks 1120 hadden zij nog geen aanzien.

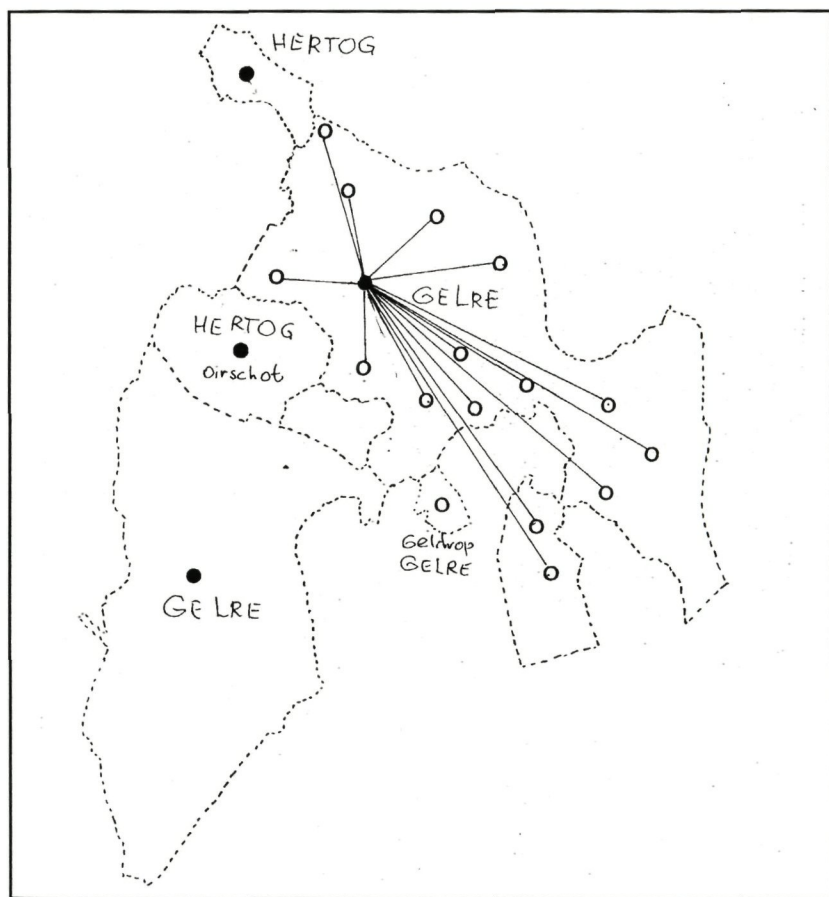
Een andere reden is wellicht dat de familie Van Rode in hun eigen rechtsgebied woonde terwijl de Eninge voor Gelre een afgelegen bezitting was. Een derde reden kan zijn dat in de Eninge relatief meer mensen onder het gezag van kerkelijke instellingen en lokale en regionale adel vielen. Het belang van de Eninge voor de graaf van Gelre, bijvoorbeeld door de inkomsten uit de rechtspraak, was daardoor mogelijk minder groot dan dat van het graafschap Rode.

De situatie ca. 1180

Aan het einde van de twaalfde eeuw verdween Luyksgestel uit de Eninge. Zowel de Eninge als het graafschap waren omstreeks 1200 in handen van de graaf van Gelre. Deze voerde de grondcijnzen in en inde de cijnzen voor beide gebieden vanuit Sint-Oedenrode. Eersel bleef vermoedelijk voor de Kempen wel een rol spelen in de organisatie van de rechtspraak. Geldrop was een leengoed van Gelre.

Omstreeks 1195 stichtte de hertog van Brabant op zijn goed te Orthen de stad 's-Hertogenbosch. Ook in Oirschot verwierf de hertog bezit. De schepenbank van Oirschot ging direct te rade bij de Raad

van Brabant en niet in 's-Hertogenbosch. De Oirschotse schepenbank is daarom mogelijk ouder dan die van 's-Hertogenbosch, die dateert van omstreeks 1195. Volgens het cijnsboek van 1340 bezat de hertog een eigen goed in Oirschot, dat de basis voor deze schepenbank geweest kan zijn. Bij de invoering van de grondcijnsen (ook omstreeks 1180?) deelde de hertog de inkomsten en het gezag over de woeste grond met het kapittel van Oirschot of zijn voogd, de heer van Vught. Later is sprake van de gedeelde heerlijkheid Oirschot.⁷

afb. 3. De situatie ca. 1180.

De situatie ca. 1230

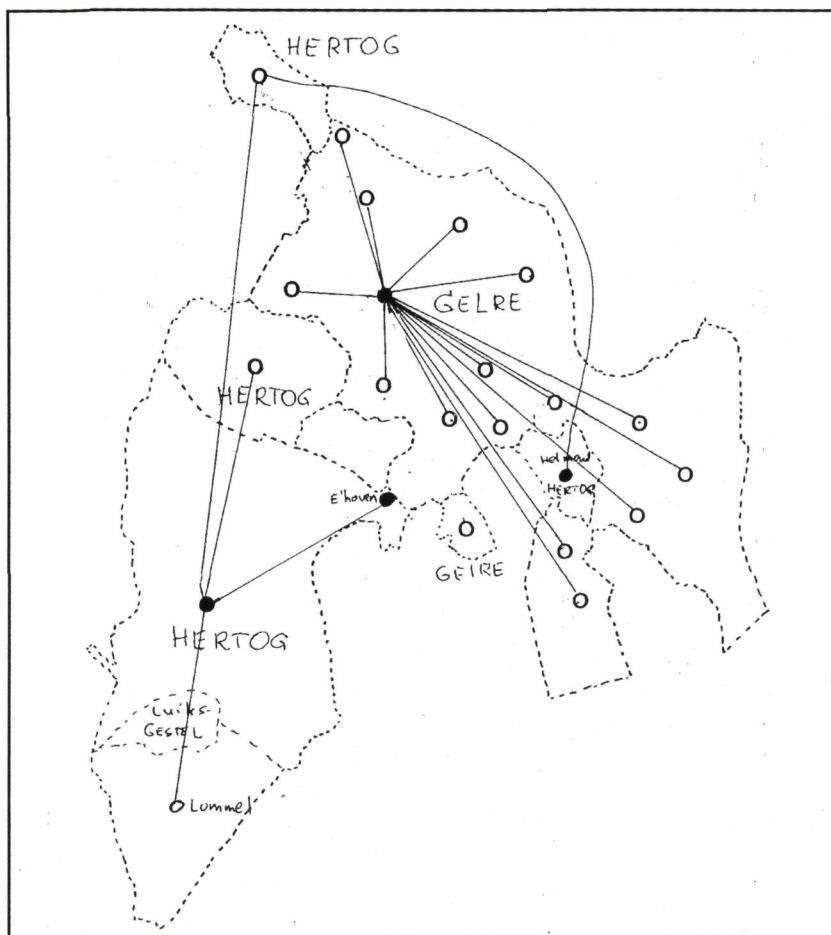
In 1203 ging de Eninge van de Kempen over naar de hertog van Brabant. De hertog verwierf daar de cijnzen en de rechtsmacht. In het cijnsboek van 1340 van de hertog komt onder Eersel een cijns voor uit 'het land van de hertog'.⁸ Omdat op het zegel van de schepenbank van Eersel een burcht afgebeeld staat, stond er op dit goed, de shertogen hofstat, mogelijk een burcht of versterkt huis. Wellicht is door archeologisch onderzoek nog eens vast te stellen of dat zo was en zo ja, wie dan de bouwer geweest is. In ieder geval was Eersel na 1203 onder de hertog het bestuurscentrum voor de Eninge. De jurisdictie van de schepenbank van Eersel, eertijds praetorium genoemd, strekte zich omstreeks 1300 nog uit over een groot deel van de Eninge.⁹

Omdat de schepenen van Lommel voor advies te hoofde gingen in Antwerpen, zal deze bank al vóór 1230 door de hertog ingesteld zijn. Lommel kan in 1203 een eigen schepenbank gekregen hebben of in de periode 1203-1230 van het praetorium afgesplitst zijn.

Kort nadat de hertog de Eninge van de Kempen verwierf, stichtte hij Eindhoven aan de uiterste grens van de Eninge van de Kempen. Een gebied dat in die tijd nog niet scherp begrensd was.¹⁰ Mogelijk waren daar al wat ontginningen gaande die in het cijnsdorp Stratum of Strijp geadministreerd waren, al naar gelang de woonplaats van de cijnsbetalers.

Maar ook de abdij van Sint-Truiden was in dit grensgebied actief met ontginningen vanuit haar uithof in Woensel. De abdij bezat cijnsgoed binnen de stadsmuren van Eindhoven. Vermoedelijk is dit de basis van het gedeelde gezag in Eindhoven tussen de hertog en de voogd van de abdij van Sint-Truiden. Zij bezitten later ieder de helft van het heerlijk gezag.

De strategische ligging van Eindhoven ten opzichte van het graafschap Rode is opvallend en zal de plaats van de stichting van Eindhoven mede bepaald hebben. Rode was immers in handen was van de rivaal van de hertog, de graaf van Gelre.

afb. 4. De situatie rond 1230.

In 1220 is sprake van een hof te Sterksel gelegen binnen het **dominium** Helmond dat de hertog onlangs in zijn bezit gekregen had. Op grond van de werkingssfeer van de Helmondse schepenbank in de periode 1241-1283 hebben historici een uitgebreid twaalfde-eeuws dominium Helmond gereconstrueerd. Dit 'dominium Helmond' zou als rechtsgebied Someren, Sterksel, Hersel, Lierop, Tongelre, Binderen en Vlierden hebben omvat. In recente publikaties is dit ook wel 'het land van Helmond' genoemd.¹¹

Nu is de dertiende eeuwse geschiedenis van Sterksel middels oorkonden goed gedocumenteerd. Peter Dekkers wijdde daar in 1994 een doctoraalscriptie aan.¹² Van bezit van een heer van Helmond te Sterksel blijkt geen sprake. Peter Dekkers constateert dat de term **dominium** in de akte van 1220 iets als 'bestuursdistrict' betekende. Als een land van Helmond bestaan zou hebben, dan is te verwachten dat onder de cijnzen van de stad Helmond cijnsgoederen in genoemde plaatsen te vinden zouden zijn. Dat lijkt echter niet het geval. Voor zover onderzocht blijkt alle cijnsgoed in Helmond zelf te liggen.¹³ Het is voldoende om te veronderstellen dat de schepenbank van Helmond een van de eerste van de streek was (oudste vermelding: 1241) en dat men daarom vanuit de omringende plaatsen de akten voor deze schepenbank op liet maken. Helmond heeft nooit een uitgestrekt rechtsgebied gehad.

In of kort vóór 1220 verwierf de hertog goederen in het strategisch gelegen Helmond dat hij tot bestuurscentrum maakte. Onder het bestuursdistrict Helmond vielen die goederen in de regio Helmond waarover de hertog (direct of middels zijn voogdij over kloosters) gezag had. Dat waren dus goederen in Helmond en het aan de abdij van Averbode geschonken goed te Sterksel. Verder goederen van de priorij van Postel in Lierop, Stipdonk, Helmond en Rixtel.¹⁴ Middels zijn voogdij over Postel verwierf de hertog invloed in het graafschap Rode. Helmond met zijn burcht was voor de hertog gedurende de korte periode 1220-1231 van belang als opstapje. In 1231 verwierf de hertog het graafschap Rode. Daarna werd Sint-Oedenrode het bestuurscentrum van de regio Peelland.

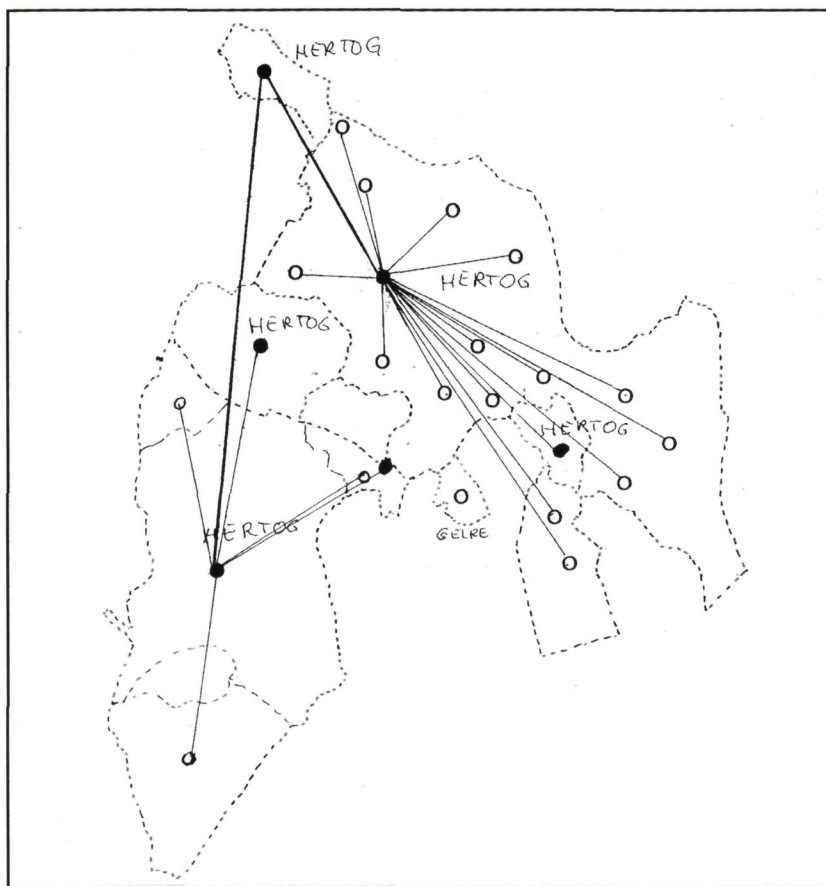
De situatie ca. 1300

In 1231 ging het graafschap over naar de hertog van Brabant. Daarmee was de graaf van Gelre goeddeels uitgerangeerd. Eindhoven, Sint-Oedenrode en Helmond kregen kort hierna stadsrechten.

De schepenbank van Oostelbeers ging te hoofde in 's-Hertogenbosch en zal tussen 1230 en 1300 van die van Eersel afgescheiden zijn. Nog in de dertiende eeuw kreeg ook Gestel een schepenbank. Daaronder kwamen de cijnsdorpen Strijp en Stratum te vallen. Tussen 1294 en

1309 werd de schepenbank van Oerle van het praetorium van Eersel afgesplitst. In 1295 verwierf de hertog de heerlijkheid Netersel en in de 14de en 15de eeuw geleidelijk ook het gezag in de overige plaatsen in de regio.

De bestuursindeling van de kwartieren Kempenland en Peelland kreeg zo geleidelijk vorm, al naar gelang een nieuw verworven heerlijkheid bij een van de kwartieren ingedeeld werd. De uiteindelijke kwartiergrenzen kregen pas hun beslag met de vorming van de grenzen van de lokale jurisdicties.

afb. 5. De situatie omstreeks 1300.

HOOFDSTUK 2

EEN VERGELIJKING MET BESTAANDE MODELLEN

Hoe past het voorgaande in de gangbare hypothesen: het model Theuws-Bijsterveld en het recent gepubliceerde model van Karel Leenders?¹⁵

Frans Theuws en Arnoud-Jan Bijsterveld hebben onderzoek gedaan naar de bezitsverhoudingen in Bergeijk, waar een groot Luiks domein gereconstrueerd werd. Bovendien bestudeerden zij Echter-nachs bezittingen in de Kempen en Peelland. Op grond van deze studies plaatsten Theuws en Bijsterveld de ontwikkeling van de machtsverhoudingen op lokaal niveau in wat bekend is over 'de grote politiek' in die tijd.

Het model op het niveau van de gouw Texandrië

In de postkarolingische tijd eeuw was in Texandrië de macht van de koning weggefallen. Veel grondbezit in deze streek was door de elite (die het vaak van de koning afgepikt hadden) in de zevende en achtste eeuw aan abdijen geschonken. Doordat de abdijen immuun waren voor wereldlijk gezag, verloren de koningen hun greep op Texandrië. Vanaf 939 probeerde koning -na 962 keizer- Otto I de macht in Texandrië weer naar zich toe te trekken. Otto verdeelde de bestuurs-macht en het rijksgezag onder de bisschoppen, die dit niet konden vererven. Otto benoemde zijn broer Bruno in 953 tot aartsbisschop van Keulen (953-965) en tot hertog van Lotharingen, waartoe ook Texandrië behoorde. Bruno zou her en der op oude koninklijke domeinen kerkjes hebben gesticht onder het Keulse patrocinium Sint Petrus Banden om zijn bevoegdheid te tonen en om voormalig koningsgoed voor de oost-frankische koning te claimen.

Na de dood van Bruno (965) nam bisschop Notker van Luik (972-1008) de positie van steunpilaar van het rijk over. Via Notker doteerde keizer Otto III de Luikse kapittels met koningsgoed in Texandrië. Omstreeks 1025 was de bisschop van Luik de machtigste machthebber in Texandrië. Hij bezat hier immers de meeste

grond. De bisschop trad op als koninklijk agent en handhaver van het recht.

Toch behield de aartsbisschop van Keulen rechten op ontginningen nabij koningsgoederen die later Luiks werden. Dit zou de Keulse inmenging in de Luikse domeinen in de elfde en twaalfde eeuw verklaren.

Het Luikse patrimonium lag verdeeld langs de westelijke en oostelijke landweg naar de Maas. Deze wegen waren van economisch belang. Theuws en Bijsterveld vermoeden dat de koninklijk-Luikse domeinen eertijds op grote schaal voorkwamen en de machtsverhoudingen bepaalden. De directe bemoeienissen van de Ottonen met Texandrië zou ook verklaren waarom hier in de twaalfde eeuw geen graafschappen voorkwamen. Tot zover Theuws en Bijsterveld.

Het is mogelijk dat de geschetste gang van zaken de werkelijkheid in plaatsen als Bergeijk benadert. Maar het lijkt niet waarschijnlijk dat die koninklijk-Luikse domeinen op zo'n grote schaal voorkwamen als zij veronderstellen. Zo ze al bestonden, hebben ze geen sporen nagelaten.

Het model Theuws-Bijsterveld legt veel nadruk op kerkelijk bezit. Doordat kloosters en kapittels oorkonden maakten en deze goed bewaarden is over kerkelijk bezit meer bekend dan over lekenbezit. Het is heel goed mogelijk dat edelen als Arnold van Rode een andere rechtscultuur kenden, waarbij geen oorkonden van pas kwamen.

Op lokaal niveau

In het model Theuws-Bijsterveld is de macht van de lokale elite, zoals die uit twaalfde en dertiende eeuwse oorkonden blijkt, gebaseerd op kerkelijk grondbezit. Uit een aantal historische bronnen is bekend dat de lokale elite -als lokale domeinheer, dan wel in hun functie van voogd of meier- grond, inkomsten en rechtsmacht stalen van kloosters en kapittels. Dit gegeven wordt door Theuws en Bijsterveld gezien als de machtsbasis bij uitstek voor de lokale elite. Zij plaatsen dit tegen het decor van het wegvallen van het centraal gezag van de bisschop van Luik in 1106. Daarnaast baseerde de

elite haar macht op ontginningen op het grensvlak van de oude domeinen. Door de opkomst van de lokale elite ten koste van de kerkelijke instellingen werd het grondbezit gereorganiseerd. De plaats van de boerderijen verschoof naar de nieuwe machtscentra, waardoor her en der kerken eenzaam in de akkers achterbleven.

Het model Theuws-Bijsterveld voldoet niet om het bestaan van de Eninge en het graafschap te verklaren. Het is aannemelijk dat Arnold van Rode wat abdijbezit in de omgeving van Deurne en Bakel ingepikt heeft. Maar dat verklaart het bestaan van het graafschap niet. Iemand die voogd van een kerkelijke instelling werd, moet van tevoren al hoge rechtsmacht en aanzien gehad hebben. Theuws en Bijsterveld veronderstellen dat in Sint-Oedenrode een lokale heer in de marge van een Luiks domein ontginningen ondernam en zijn macht verder uitbouwde. Impliciet menen zij dat Arnold van Rode dit deed als voogd of meier van Luiks bezit. Maar dat verschuift het probleem slechts. De vraag blijft: waarom werd Van Rode voogd? Bovendien bestaat geen enkele aanwijzing voor een Luiks domein in de buurt van Sint-Oedenrode.

Wat de Eninge betreft gaan Theuws en Bijsterveld ervan uit dat dit niet meer dan een vage aanspraak was, zonder veel praktische betekenis. Dat blijkt nu achterhaald.

Kortom, het model Theuws-Bijsterveld geeft geen verklaring voor het bestaan - vermoedelijk al in de vroege twaalfde eeuw - van de Eninge en het graafschap Rode. In 1229 was het graafschap Rode een leengoed van de aartsbisschop van Keulen. Duidt dit op een stichting door Bruno in de tiende eeuw? Of was het een manoeuvre (leenopdracht) van Gelre om zich te weren tegen de agressie van de hertog van Brabant na circa 1190?

En wat is de oorsprong van de Eninge? Mogen we denken aan een overblijfsel van de gouw Texandrië? Er zijn aanwijzingen dat zowel Gelre als Cuijk/Rode 'afstammen' van graaf Ansfried die deze gouw eens bestuurde. Was het oppergezag wel zo volledig afwezig als altijd verondersteld wordt?

Dit soort vragen kunnen niet in het kader van een beperkte regionale studie als deze beantwoord worden. Maar het is goed de vragen eens te stellen.

Volgens het model Theuws-Bijsterveld maakten zowel de kerkelijke eigenaren als de lokale elite aanspraak op de woeste gronden op grond van het bodemregaal, zoals vastgesteld op de rijksdag van Roncaglia in 1158.

Uit de cijzen blijkt inmiddels dat het met name de graaf van Gelre is geweest die de woeste gronden naar zich toe trok. Verder veronderstellen zij dat de heffing van tienden al in de vroege middeleeuwen een omlijning van parochies noodzakelijk maakte. Ik geloof daar niet in voor de periode voor ongeveer 1250. Ik kom daar verderop op terug.

Gezien de belangrijke rol van het kerkelijk bezit oppert het model Theuws-Bijsterveld een nauw verband tussen parochiegebieden en rechtsgebieden. Ook dat lijkt me niet houdbaar. Het Luikse domein in Bergeijk was aanzienlijk maar veel kleiner dan het 'oer-parochiegebied' aldaar. We moeten er zowiezo al de meeste woeste gronden van aftrekken. In Woensel bezat St. Truiden vermoedelijk niet veel meer dan een uithof en wat versnipperde bezittingen in de omgeving. Hier bestaat geen verband met de oerparochie Woensel, waartoe ook de kerken van Son, Stiphout, Nuenen en Gerwen behoord zullen hebben. Een deel van deze oerparochie behoorde tot het rechtsgebied van Arnold van Rode.

Het model Leenders

Karel Leenders heeft met zijn recent afgerond promotieonderzoek naar de nederzettingsgeschiedenis in westelijk Noord-Brabant (met een aangrenzend stukje België) de achterstand in de middeleeuwse kennis van dat gebied in één klap weggewerkt.¹⁶ Leenders specialiteit is de geschiedenis van het landschap. Hij kon in dit gebied met zijn grootschalige laatmiddeleeuwse veenontginningen en voor een deel redelijk gedocumenteerde overstromingen en inpolderingen wat dat betreft zijn hart ophalen. Hij heeft voor de betreffende regio

nauwelijks voorgangers van formaat gehad en is een van de weinige onafhankelijk denkers buiten het Theuws-Bijsterveld groepje.

Over het algemeen lijkt de bevolking en het uitkristalliseren van de machtsverhoudingen in het westen van Noord-Brabant wat later plaats te hebben gevonden dan in het oosten. Ze is daarom ook wat beter gedocumenteerd. Wat betreft de integratie in het hertogdom, de machtsstrijd tussen de hertog en de graaf van Holland en de rol van de heer van Breda/Schoten daarin, heeft Leenders dan ook nauwelijks vragen hoeven te beantwoorden.

De vorming van het land van Breda verdient aandacht omdat het complex bezittingen wel iets weg heeft van het bezit van Arnold van Rode wat betreft omvang en samenstelling. Het ontstaan van Breda is echter van latere datum (omstreeks 1200) en beter gedocumenteerd. Het biedt mogelijk een model voor Rode, dat ongeveer een eeuw eerder ontstond.

Leenders schetst het volgende beeld van Breda. Een lokale edele bezat een eigen bezitting die Breda, Teteringen en Terheijden omvatte. Het goed strekte zich aan de rechterzijde van de Mark uit van Breda tot Hazeldonk. Op de een of andere manier verwierf dit geslacht ook op een aantal plaatsen elders in de regio bezit, onder andere in Schoten, Oosterhout en Alphen maar ook in Zeeland en op nog meer verspreide plaatsen. Omstreeks 1198 koos dit aanzienlijke geslacht de kant van de hertog in diens strijd tegen de graaf van Holland. Het kreeg hiervoor als dank van de hertog het allodium Breda, wellicht nog een allodium in de Hage én het kasteel van Breda in leen met daarnaast ook een groot gebied, het latere 'land van Breda'. Naast de rechtsmacht vielen ook de woeste gronden in dit gebied onder de schenking. De woeste gronden werden vanaf 1251 door de heer van Breda uitgegeven.

Het is mogelijk dat het graafschap Rode op een soortgelijke manier ontstond. Arnold van Rode of een van zijn voorgangers zal dan in oostelijk Brabant (en in het rivierengebied) verspreide bezittingen gehad hebben. Later beleende de aartsbisschop van Keulen hem met de rechtsmacht in die regio.

Het verschil met Breda is dat de woeste gronden in die vroegere tijd nog niet bij de belening gehoord zullen hebben. In welk politiek spel die belening geplaast moet worden, is vooralsnog onduidelijk. Ook wat het ontstaan van de Eninge betreft blijft de zaak duister.

Op lokaal niveau legt het model Leenders veel nadruk op de kolonisatie van het gebied. Leenders maakt een geleidelijke occupatie vanaf de zesde eeuw vanuit verschillende richtingen aannemelijk. Hij heeft daarbij - volgens mij terecht - veel meer aandacht voor het lekenbezit dan Theuws-Bijsterveld.

Naast een geleidelijke kolonisatie ontstond ook een geleidelijke evolutie van machtsverhoudingen. Dat aspect is bij Leenders wat mij betreft onvoldoende uitgewerkt. Hij gaat uit van een organische groei van de gehuchten. Ongestructureerde nederzettingen groeien, kerken worden gesticht en 'de nederzettingen differentiëren geleidelijk op organisatorisch gebied.'

De elite bestaat volgens Leenders gewoon uit de vette boeren die langzaam aan de zaak gaan domineren. Een duidelijk aanwijsbare landsheer was er tot ongeveer 1150 niet en ook regionale heren zijn niet aan te wijzen. Enkele latere bezitscomplexen waren opgebouwd uit verspreid liggende bezittingen. Naarmate de streek dichterbewoond werd ontstonden meer van dergelijke verzamelcomplexen. De lokale adel wist haar netwerk van bezittingen steeds uitgestrekter te maken. Dit droeg bij aan de vergroting van hun status.

Deze verklaring schiet te kort. In de eerste plaats verdwijnt bij Leenders het verschil tussen boeren en heren als je verder teruggaat in de middeleeuwen. Theuws en Bijsterveld wijzen echter op de belangrijke rol die de elite al in het vroegmiddeleeuwse grondbezit in Noord-Brabant speelde. Mogelijk is de rol van die elite minder absoluut dan Theuws en Bijsterveld denken maar die rol bestond zeker wel. In de vorming van parochiestructuren en rechtsstructuren kan die elite, vanwege hun banden met bisschoppen en de koning/keizer, zeker een belangrijke rol gespeeld hebben.

Op een aantal punten conformeert Leenders zich aan Theuws-Bijsterveld. Bijvoorbeeld voor wat betreft de afwezigheid van overheidsgezag vóór de opkomst van de hertog van Brabant. Verder stelt Leenders, in navolging van Theuws-Bijsterveld, parochiegrenzen nogal gemakkelijk gelijk aan grenzen van gerichten. Hij schrijft wel dat dit eigenlijk niet mag maar maakt geen voorbehoud met zijn stelling: een eninge is een gebied dat meerdere kerkelijke parochies omvat. Die stelling klinkt als: er gaan twintig kilo in een meter.

Leenders noemt wél het verschijnsel, dat de macht over mensen verschoof naar macht over grond. Maar hij doet verder niets met dit gegeven. Hij gebruikt bijvoorbeeld laat-middeleeuwse grenzen om de omvang van 'hele dorpen' in de vroege middeleeuwen aan te geven. Dat gaat voorbij aan het al dan niet bestaande gezag over de woeste gronden en aan het fenomeen territoriumvorming: de overgang van macht gebaseerd op mensen naar macht, gebaseerd op grond.

HOOFDSTUK 3

HET KOLONISATIE - CONFRONTATIE MODEL

De bevindingen uit de eerste twee hoofdstukken zullen nu gebruikt worden om een nieuw model voor de vorming van gezag en structuren op lokaal niveau te vormen: het kolonisatie-confrontatie model.

Geschiedschrijving verliest zich nogal eens in een opsomming van (vaak schaarse) feiten, waardoor door de bomen het bos niet meer te zien is. Het belangrijkste van een model is dat dingen losgelaten moeten worden. Hoofdzaak en bijzaken moeten onderscheiden worden en dat is een lastige klus. Het betekent dat allereerst een perspectief gekozen moet worden. Wat voor de één belangrijk is, is immers bijzaak voor een ander. Voor het kolonisatie-confrontatie-

model heb ik mezelf de vraag gesteld: hoe zou het geweest zijn om een middeleeuwse boer te zijn? Welke factoren zijn van belang en wat zijn vanuit dat perspectief bijzaken? Verder is het nuttig om af te spreken waar begrippen als 'vrije boer' en 'gezag' voor staan.

Vrije boeren

Het grote verschil tussen de modellen van Leenders en Theuws-Bijsterveld maakt duidelijk hoe weinig we van die tijd weten. Leenders gaat uit van vrije boeren, immigranten, waarvan een aantal de zaak gaan domineren en heerboer worden. Theuws en Bijsterveld daarentegen van een occupatie door heren, die regionale en nationale contacten hadden en die horigen hun domeinen lieten bewerken. Pas na het jaar 1250 maken de horigen zich los.

In de laat-middeleeuwse schepenprotocollen zoals het Bossche protocol, vinden we talloze vermeldingen van mensen in de meijerijse dorpen die grond verkopen of bezwaren. De bevolking lijkt dan voor een groot deel uit boeren te bestaan die hun eigen land bewerken.

In de oorkonden voor ongeveer 1300 worden vrije boeren echter nooit vermeld. Wel heren die hun land lieten bewerken door horigen. Dat is op zich nog geen bewijs dat vrije boeren toen niet bestonden. Maar de indruk ontstaat dat grond grotendeels via herengoederen uitgebaat werd.

De archeologie maakt ons hierover niet veel wijzer. Het opgraven van paalsporen van een middeleeuwse boerderij zegt niets over de manier waarop die boerderij werd uitgebaat. Soms worden sporen van een gracht gevonden, of restanten van dure dingen, en dan denken archeologen meteen aan een herengoed. Een groepje bij elkaar staande boerderijen wordt als snel geassocieerd met een gehucht van vrij boeren. Slechts zelden zijn opgegraven boerderijen echter in verband te brengen met historische bronnen.

Met behulp van de cijsregisters heb ik het zuid-westelijke deel van Veghel vanaf ongeveer 1180 kunnen reconstrueren. Omstreeks

1180 werd hier circa driekwart van de ontginningen gevormd door herengoederen. De kleine ontginningen waren dus veruit in de minderheid. Tot ongeveer het jaar 1500 worden hier nog drie herengoe-deren gesticht: Leyenburg in 1310, Krijtenburg in 1320 en Logtenburg in 1488. Maar de kleine ontginningen door lokale boeren gaan een steeds grotere rol spelen. Als we al deze gegevens overzien komen we tot de volgende globale indeling voor de ontginningen :

	kleine boeren	heren of elite
voor 1000	nauwelijks	voornamelijk
1000-1250	weinig	veel
1250-1500	veel	weinig
na 1500	voornamelijk	nauwelijks

Deze indeling past in het algemene beeld. In de dertiende eeuw groeien de steden sterk en het feodale stelsel valt uiteen. Herengoe-deren worden niet langer door horigen bewerkt maar door pachters, leen- of cijnsmannen. Het bovenstaande sluit aan bij het model Theuws-Bijsterveld maar geeft de vrije boeren daarin ook een plaats.

Het centrale gezag verschuift

Hoe ontwikkelde zich de rechtsmacht over deze opkomende klasse van vrije boeren? Dat is een cruciale maar nog weinig bestudeerde kwestie. Stel dat zich ergens in de heide 'immigranten' vestigen. Deze vrije boeren hoorden niet automatisch onder de jurisdictie van een nabij gelegen abdij of lokale heer. Waar konden zij rechtshan-delingen als verkoop van grond en erfdelingen laten bekrachtigen? Hoe losten zij hun geschillen op?

De vraag is niet óf zij een rechtsstructuur kenden. Dat is zeker. De vraag is alleen hoe was dat geregeld? We definiëren het centrale gezag (vóór 1150) als het gezag over de vrije boeren. Als een loka-le heer of abdij de rechtsmacht had over deze vrije boer, dan had

deze heer of abdij niet alleen gezag over haar eigen goed maar ook het centrale gezag in die regio. Er wordt wel aangenomen dat het centrale gezag in onze contreien omstreeks het jaar duizend nagenoeg verdwenen was. In de hiervoor genoemde definitie was het centrale gezag echter nooit afwezig. Het verschoof alleen van 'nationale' naar regionale of lokale machthebbers.

Op lokaal niveau zijn geen rechtshandelingen nodig om het centrale gezag vast te stellen. Het is vanzelfsprekend of van hogerhand bepaald. In latere eeuwen wordt dit gezag ook wel 'publiekrechtelijk' genoemd. Het centrale gezag onderscheidt zich van het 'privaatrechtelijk' gezag dat de abdijen en kleine heren uitoefenden over hun horigen, pachters, woeste en in cultuur gebrachte gronden.

Het gezag over de vrije boeren was omstreeks 1100-1150 niet het enige kenmerk van het centrale gezag. Deze boeren waren ook belastingplichtig. Hoofdcijns en keurmede waren persoonsgebonden lasten. Tollen op rivieren en wegen en de munt waren vaak een ander belangrijke bron van inkomsten voor het centrale gezag.

In de tweede helft van de twaalfde eeuw kwam daar de zeggenschap over de woeste gronden bij. Elementen daarvan waren het innen van grondcijnzen en recognitiecijnzen voor gemeinten, visserij en dergelijke. Het centrale gezag inde ook cijnsen voor molens, visrechten, vleeshal, markt-tol, lakenhal en dergelijke. Zo zijn nog wel meer kenmerken van het centrale gezag aan te wijzen. Soms hebben deze betrekking op specifieke groepen (steden, leenmannen), soms op specifieke situaties, als een oorlog.¹⁷

De kolonisatie

We bespreken nu de twee dimensies van het model: eerst de voortgaande ontginningen en kolonisatie van de woeste gronden en daarna de ontwikkeling van het gezag, zeg maar het confrontatie-aspect. Kolonisatie leidt tot confrontatie. Dit was een proces van constante wisselwerking: ontginningen beïnvloedden de machtsverhoudingen en omgekeerd.

In mijn model ga ik uit van primaire ontginningseilandjes in de uitgestrekte hei, van waaruit men in de middeleeuwen de woeste gronden ontgint en koloniseert en waarbij (voor ca. 1250) de 'thuisbasis' van de ontginners bepalend is voor de ontwikkeling van de lokale jurisdicties, cijns- en tiendrechten in de gekoloniseerde gebieden. Laten we die zaken wat nader bekijken:

De jurisdicties:

Wat betreft de jurisdicties bestaan twee mogelijkheden.

- Ontginning van woeste grond kan geschieden vanuit een heren- of abdijgoed dat zich op deze manier uitbreidt. Ook de jurisdictie van de heer of abdij breidt zich dan uit tot de nieuwe ontginningen.
- In andere gevallen beginnen vrije boeren met een ontginning. Zij blijven onder hun lokale schepenbank, omdat ze niet (of slechts over korte afstand) verhuizen. Hier breidt de jurisdictie van de lokale schepenbank zich uit over de nieuwe ontginningen.

Als een boer zijn domeingoed of het gebied van zijn schepenbank verlaat om zich verder weg als vrije boer in de heide te vestigen om woeste grond te ontginnen, draagt hij niet bij aan de uitbreiding van het oorspronkelijke domein of de jurisdictie van het oorspronkelijke schepenbankgebied. Zo'n migrant kan onder het gezag van een andere schepenbank gaan horen. Als gebieden ontgonnen en gekoloniseerd worden op de grens van twee jurisdicties, kunnen dus problemen ontstaan.

De grondcijnzen

Grondcijnzen werden betaald in het dorp waartoe de cijnsbetaler behoorde. Tot in de veertiende eeuw zijn voorbeelden aan te wijzen van excentrisch gelegen cijnsgoederen die in het cijnsdorp van de koper betaald werden. Zo gaf de hertog in 1314-1340 aan Anceli-

nus van Eerde beemden uit aan het Dorshout in Veghel, belast met acht hoenderen cijns. Deze Ancelinus woonde waarschijnlijk in Eerde, een grensgebied van Sint-Oedenrode, en de cijns werd in het cijnsboek van Sint-Oedenrode geadministreerd. Krijtenburg is een gebied dat binnen de gemeintsgrenzen van Veghel lag, aan de grens met Sint-Oedenrode. Dit goed werd in 1314-1340 aan Andreas Valant uitgegeven en ook in het Rooise cijnsboek opgenomen. Valant zal een Rooienaar geweest zijn.

Later, toen de grensgebieden gekoloniseerd waren en de jurisdicties meer territoriaal bepaald, werden de grondcijnzen geadministreerd in het cijnsdorp waartoe de uitgegeven grond behoorde. Voor de grondcijnzen die aan de hertog of de heer van Helmond betaald werden was het niet belangrijk in welk cijnsboek ze geadministreerd werden. Ze kwamen toch terecht bij dezelfde grondheer. In de periode vóór de komst van de hertog (1231) konden problemen ontstaan als mensen van buiten het graafschap cijnsgoed kochten. Dit kan de reden zijn voor het ontstaan van 'het cijnske van Dinther' van de heer van Helmond.

De tienden

Bij parochies moeten we een onderscheid maken tussen territoriumvorming van de zielzorg-organisatie en de tienden. De organisatie van de zielzorg kreeg een territoriale dimensie toen gelovigen op het vierde concilie van Lateranen (1215) verplicht werden om minstens een keer per jaar, met pasen, te biechten en te communiceren bij de eigen pastoor. Het werd toen van belang om te weten tot welke parochie iemand behoorde. De spreiding van de parochianen bepaalde zo de omvang en de grenzen van een parochie.

Met het uitvaardigen van de Luikse synodale statuten in 1288 werden deze regels ook in onze streken in praktijk gebracht.¹⁸ Alleen mensen of boerderijen behoorden bij deze of gene parochie, niet de grond die zij bewerkten. Als men huizen met een gekleurde stip op een kaart zou aangeven, dan zou een middeleeuws parochiegebied

door een verzameling stippen weergegeven kunnen worden maar niet als een omlijnd gebied.

Wat de tienden betreft moeten we in de eerste plaats constateren dat die in de volle en late middeleeuwen vaak niet meer in handen waren van de plaatselijke kerk of pastoor. In zo'n geval heeft het geen zin om te praten over territoriumvorming van de parochie vanwege de tienden. We kunnen ons slechts buigen over de vraag naar de territoriumvorming van de tienden op zichzelf. En voor zover de tienden wel eigendom waren van een kerk, kunnen we dan spreken over territoriumvorming van dat aspect van de parochie-organisatie. Ik veronderstel dat de verschuiving van het idee van tienden als opbrengst van bepaalde boeren, naar opbrengst van bepaalde stukken grond, parallel verliep met eenzelfde soort verschuiving in de rechtsmacht, leengoederen en cijnsgoederen. Net als bij de ontwikkeling van de rechtsmacht, dienen enkele zaken onderscheiden te worden.

1 De vrije boeren met hun in cultuur gebrachte gronden.

Mijns inziens is er tot de tweede helft van de dertiende eeuw sprake van tienden als opbrengst van boeren niet van grond. Een deel van de tienden ging bovendien over de aanwas van het vee.

2 De woeste gronden onder het centrale gezag.

In de elfde en twaalfde eeuw werden op grotere schaal woeste gronden ontgonnen. Als de tienden in handen waren van de lokale kerk kwamen de novale tienden uit nieuwe ontginningen toe aan de kerk/parochie waartoe de eigenaars van de nieuwe ontginningen hoorden. Maar als de tienden in handen waren van meerdere leken of meerdere kerkelijke instellingen, ontstond een problematische situatie. Wie had dan recht op die novale tienden?

Als mensen grond ver van hun woonplaats ontgonnen was de situatie nog gecompliceerder. Het bleef lang onduidelijk of men dan van de woonplaats van de mensen of de ligging van de percelen uit moest gaan. Zulke onduidelijke situaties konden aanleiding geven tot conflicten, en waren kwetsbaar voor usurpaties.

3 De domeingoederen van kerken en vrije heren onttrokken zich aan het centrale gezag.

Het gezag op deze goederen strekte zich uit over een aantal onderhorige boeren, maar tevens was duidelijk welke in cultuur gebrachte gronden onder die domeingoederen vielen. Hier is dus sprake van lokaal gezag dat ook een duidelijke territoriale dimensie had.

- 3a Als de tienden uit die (vaak deels aan anderen verpachtte of in cijns uitgegeven) domeingoederen aan de eigenaar van het domein betaald werden, hadden die tienden een even duidelijke territoriale afbakening als de rechtsmacht op die domeinen. Theuws heeft op het verband tussen tiendgebieden en domeingoederen in Bergeijk gewezen.
- 3b Als de eigenaar van het domein de tienden uit zijn goed aan een ander betaalde is dat een situatie als onder 1. (Voor 1250 betaalde hij de tienden aan de tiendeigenaar, ongeacht waar het goed lag, later is meer van belang waar het perceel lag.)

De confrontatie, ofwel de ontwikkeling van het gezag

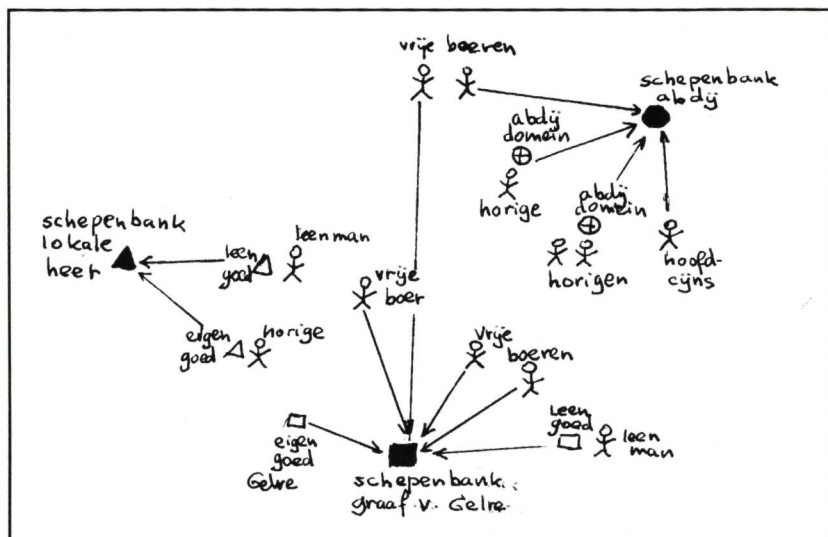
Hiervoor werd vooral besproken waar het gezag zich uitstrekte. Nu ga ik in op de ontwikkeling van het centrale gezag. Ik beperk mij tot de jurisdictie over de vrije boeren en de schepenbanken. Na ongeveer 1180 komt daarbij het bezit van de woeste gronden.¹⁹

In de vorming van de machtsverhoudingen worden een aantal fasen onderscheiden. Ter verduidelijking zijn deze fasen geïllustreerd met een fictieve situatie.

Fase 1, rond het jaar 1100

Vrije boeren onder centraal gezag, andere mensen en goederen onder gezag van abdijen en lokale heren; er bestaat geen duidelijk centraal gezag over de woeste gronden.

Omstreeks 1100 was in een groot deel van Peelland het centrale gezag in handen van de familie Van Rode. Later kwam dit in handen van de graaf van Gelre. Dit gezag was in eerste instantie een

afb. 6. Fictieve situatie van fase 1, circa 1100.

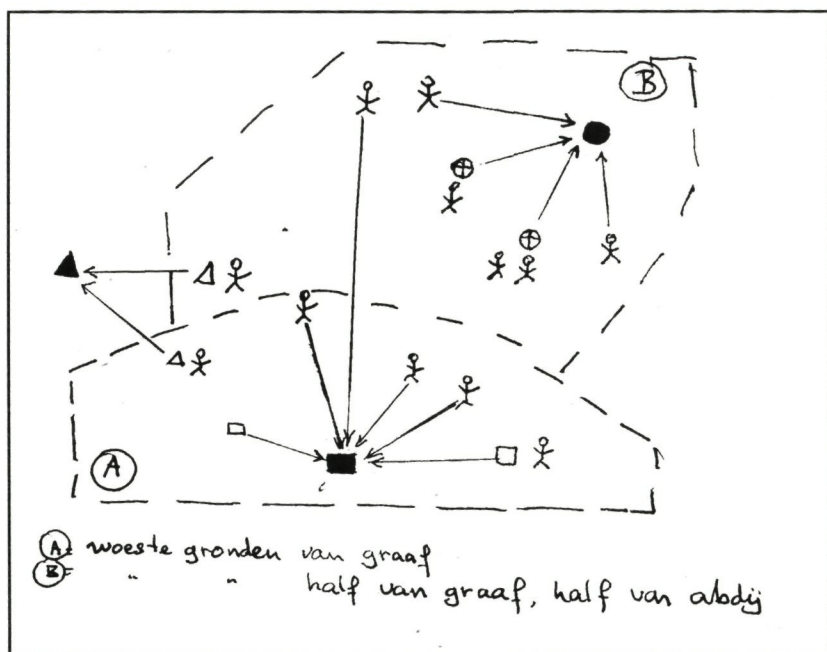
regionale rechtsmacht over vrije boeren. Kerkelijke goederen (en een enkele heer) onttrokken zich daaraan. Hun horigen, pachters enzovoorts vielen onder de kerkelijke (soms heerlijke) schepenbanken. Die hadden meestal een regionale functie, voor bezittingen van de betreffende abdy of heer die in de verre omtrek verspreid konden liggen.

Fase 2, ergens tussen 1160 en 1200, kwam het tot de verdeling van het gezag over woeste gronden.

De elfde, twaalfde en dertiende eeuw was een tijd van veel ontginningen en groeiende macht van kerkelijke instellingen en lokale heren. In 1158 werd op de rijksdag te Roncaglia²⁰ bepaald dat de woeste gronden aan het centrale gezag behoorden. Later in de twaalfde eeuw werd dit gezag uitgebaat door de invoering van de grondcijnsen.²¹ Dit leidde tot een confrontatie tussen de lokale heren en het centrale gezag - in deze regio de graaf van Gelre - over de zeggenschap over de woeste gronden. De uitkomst kon per plaats verschillend zijn:

- de graaf van Gelre behield het hele gezag;
- hij verloor het gezag;
- hij deelde het gezag met een ander.

Helaas kunnen we de plaatsen waar de graaf toen het gezag verloor niet meer onderscheiden van de plaatsen waar hij nooit het gezag heeft gehad. Asten, Mierlo en Helmond zijn plaatsen die misschien uit het graafschap Rode gevallen zijn. Bestaat er een verband met de archeologisch vastgestelde belegering van het Oude Huys te Helmond tegen het einde van de twaalfde eeuw?²² Heeft de graaf van Gelre toen de vrije positie van Helmond bevochten? Een onafhankelijke status van Helmond wordt al in 1108 gesuggereerd door het optreden van Hezelman de Helmud als getuige voor Arnold van Rode.

afb. 7. Fictieve situatie van fase 2, circa 1200.

In het oudste cijnsboek van de hertog (uit 1340) komen een aantal plaatsen voor waar de hertog de inkomsten uit de grondcijnzen - en dus het gezag over de woeste gronden - met een ander deelde. In Bakel en Deurne was dat de abdij van Echternach. In Oirschot het kapittel van Oirschot. In Vessem & Wintelre ook dit kapittel of haar voorgd, de heer van Vught. In Eindhoven, dat enkele decennia later gesticht werd, was het de abdij van St. Truiden of haar voorgd, de heer van Altena, cq. Horne.

Delen van het gezag betekende altijd half om half delen. Een andere verdeling heb ik in de Meierij niet aangetroffen.

Zo een verdeling betrof overigens nooit inkomsten van een gemeint maar altijd inkomsten van een cijnsdorp. In een bepaald cijnsdorp konden inkomsten uit verschillende gemeintes betaald worden.

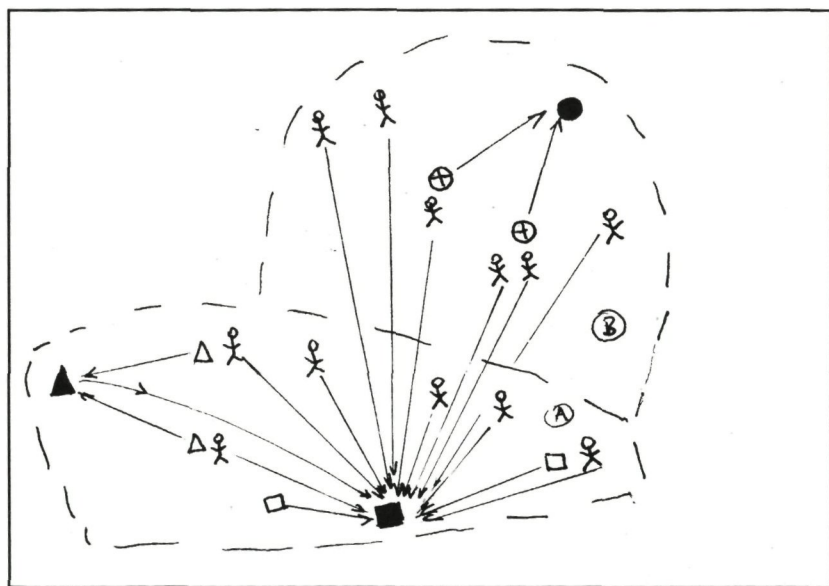
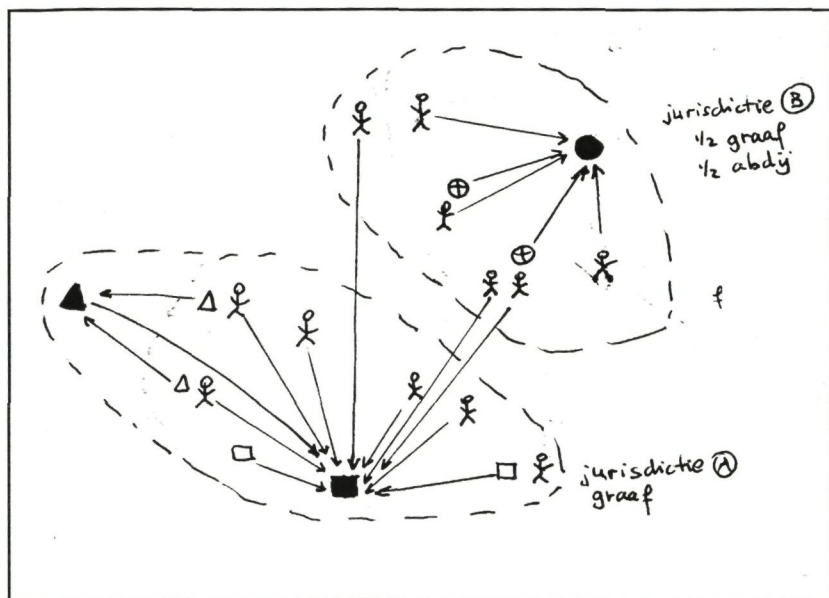
De geburen van Vlierden kregen in 1326 samen met de geburen van Deurne één gemeint en vielen vanaf dat moment dus onder hetzelfde centrale gezag. Hieruit volgt dat het burengerecht dat tot 1468 in Vlierden bestond, vermoedelijk onder dit centrale gezag viel.²³

Fase 3, na ca. 1250

De domeinen vallen uiteen, de schepenbanken van abdijen en lokale heren worden overvleugeld door die van de hertog. Ontstaan van (soms gedeelde) schepenbankgebieden en heerlijkheden. Verschuiving van belang van leenmannen naar leengoederen.

Door de bevolkingsgroei en verstedelijking valt in de dertiende eeuw de organisatie van de domeinen van de abdijen en lokale heren uiteen. Horigen werden pachters, cijns- of leenmannen. Deze nieuwe, vrije boeren hadden vaak grond van zowel de abdij als van de kloostervoogd of het centrale gezag in gebruik. Dat was een principieel andere situatie dan in de tijd van de horigen die alleen abdijsgoed bewerkten.

Voor welke schepenbank moesten nu erfdelingen of criminele zaken van pachters behandeld worden: die van de domein-bezitter op afstand of voor een lokale schepenbank? Een mens kan maar aan één stel rechtsregels gehoorzamen. De abdijen trokken vaak aan het kortste

afb. 8 en 9. Fictieve situatie fasen 3a en 3b, na circa 1250.

eind en verloren hun greep op hun voormalige horigen. De functie van de schepenbanken van abdij of lokale heer verviel tot de lage rechtspraak - dat wil zeggen alleen competent voor goederen-transacties - en het innen van de pachten, cijzen en verheffen van lenen. Met andere woorden: alleen die rechtshandelingen die direct met onroerend goed te maken hadden. Wat de woeste gronden betreft rest de abdijen nog slechts de inkomsten van de helft van de grondcijzen.

Met de leengoederen gebeurde iets dergelijks. In eerste instantie was sprake van leenmannen. Mannen die tot het loyaliteitsnetwerk van een leenheer hoorden. Een persoonlijk gezag. Later verwaterde dat persoonlijke element en resteerde louter nog het leengoed en het financiële belang daarvan, dat best door de lokale schepenbank behandeld kon worden.

De schepenbanken van het centrale gezag bestrijken sociale ruimten waarin steeds minder concurrenten voorkomen en die uiteindelijk territoria vormen. Op lokaal niveau ontstaan min of meer eenduidige gebieden die ook wel 'heerlijkheid' genoemd worden.

Soms ontstaat in dit proces een gedeelde heerlijkheid, bijvoorbeeld in Hilvarenbeek, Oirschot en Eindhoven. Hoe moeten we ons dit voorstellen als een bepaalde boer of stedeling maar aan één stel rechtsregels kon gehoorzamen? Mogelijk was in deze plaatsen sprake van gedeelde inkomsten uit de rechtspraak. Misschien ook van het om de beurt aanstellen van de schout of schepenen, of van een sociale afbakening waarbij sommige mensen onder deze, anderen onder gene schepenbank vielen. Als het tot een territoriale afbakening kwam, zoals vermoedelijk te St.-Michielsgestel, ontstonden daar twee heerlijkheden of rechtsgebieden.

Meiers en voogden

Wat was de rol van de kloostermeiers en kloostervoogden in deze ontwikkeling? De meier, aangesteld door de abdij, stelde de straffen vast op de jaardingen van de abdij. De voogden voerden de lijf- en doodstraffen uit. Het waren machtige mannen, die zich nogal eens bezittingen van abdijen toegeëigend hebben. Volgens de gangbare

opvatting gingen de voogden op een gegeven moment de straffen niet alleen uitvoeren maar ook vaststellen. Doordat ze rechtsmacht naar zich toe trokken, ontstonden uit de voogdijen heerlijkheden.²⁴ Dit scenario vraagt enige nuancering. In de eerste plaats werden deze mannen geen heer vanwege de voogdij, ze hadden al ergens (hoge) rechtsmacht en verwierven daarom de voogdij. Verschillende situaties zijn denkbaar:

Meestal had de voogd het centrale gezag in de regio waar hij voogd was. Zodra de domeinorganisatie uiteen valt, verschuift de rechtsmacht van de abdij naar de schepenbank van het centrale gezag, dus de voogd. Dit betekende een uitbreiding van de rechtsmacht van de voogden. Zij zullen deze vergroting van hun macht zeker nagestreefd hebben.

- ◆ Soms bezat een voogd elders hoge rechtsmacht. De vraag is wie dan wel het centrale gezag had in de regio van de abdij-schepenbank. Als dat een andere heer of graaf was, hoe zinnig of effectief was dan de voogdij van die verre heer of voogd? In zo een geval zal de voogdij zeker geen aanleiding hebben gegeven tot het ontstaan van een heerlijkheid.
- ◆ Als de abdij zelf het centrale gezag in de omgeving van haar schepenbank had, dan strekte het gezag van de abdij-schepenbank zich zowel uit over de eigen horigen als over de vrije boeren. Deze situatie veranderde niet toen de horigen pachters werden. Dit gaf weinig ruimte aan de voogden om hun rechtsmacht uit te breiden. Meestal behield de abdij het grondheerlijke gezag in die plaats.
- ◆ Maar niet altijd: in Woensel had de abdij van Sint Truiden haar schepenbank voor haar goederen in de regio. Dirk III van Altena (overleden in 1242) was daarover een verre voogd. De goederen van Sint Truiden werden geadmistreerd vanuit Alem in het rivierengebied, nabij het stamgebied van de Altena's. Dat kan deze voogdij verklaren. Later bezitten de erfgenamen van Dirk III (de familie van Horne) in Woensel de rechtsmacht. De meest aannemelijke verklaring is dat de familie Van Altena of de familie Van Horne in Woensel middels de voogdij de rechtsmacht verworven heeft.

Dit kan een geleidelijk proces geweest zijn. De voogd kan door ontginningen en het verwerven van abdijbezit in Woensel gronden in bezit hebben gekregen, waarover hij zijn eigen rechtspraak voerde. Toen de domeinen uiteen vielen en mensen soms zowel abdijgoed als voogdijgoed pachtten of bewerkten, kan de rechtsmacht -en daarmee het centrale gezag- in handen van de voogd geraakt zijn. Dit krachtenspel is wat subtieler dan de aanname van een regelrechte usurpatie van rechtsmacht door de voogd. Maar beide ontwikkelingen zijn mogelijk.

In dit geval breidde de verre heer zijn rechtsmacht uit naar een ander afgelegen gebied. Hijzelf werd daardoor niet zozeer 'heer'. Het afgelegen gebied kan als een aparte heerlijkheid beschouwd worden. Dit scenario komt dicht bij de klassieke opvatting over het ontstaan van een heerlijkheid uit een voogdij.

Samengevat kunnen we stellen dat over het algemeen uit de voogdijen geen heerlijkheden ontstonden maar dat de voogden hun rechtsmacht slechts uitbreidden. De gelegenheid hiertoe ontstond door het uiteenvallen van de domeinorganisatie, waardoor de rechtsmacht over mensen verschoof naar rechtsmacht over goederen.

HOOFDSTUK 4

HET MODEL TOEGEPAST

Aan de hand van het kolonisatie-confrontatie model beschrijf ik hierna de situatie in een aantal plaatsen in de Meijerij waar de abdij van Echternach gegoed was: Bakel-Deurne, Hilvarenbeek-Diessen, Vught, Sint-Michielsgestel-Herlaar en Waalre-Valkenswaard.

Bakel en Deurne

De abdij van Echternach bezat sinds de achtste eeuw goederen in

Bakel, Deurne en Vlierden. In de eerder genoemde oorkonde uit 1100/1110 wordt haar schepenbank te Deurne genoemd. De abt van Echternach beklaagde zich toen bij de aartsbisschop van Keulen over het misbruik dat de Echternachse voogden in Waalre, Deurne en Diessen maakten van hun voogdij. Dat de abt van Echternach zijn klacht niet rechtstreeks bij de bisschop van Luik indiende kan betekenen dat deze partijdig was in deze kwestie. De bisschop van Luik staat namelijk bekend als een vriend van Arnold van Rode die waarschijnlijk een van deze voogden was. Dat zou ook de reden zijn voor het ontbreken van diens naam als getuige onder de oorkonde. De voogdij over Peelland die de graaf van Gelre in 1229 bezat komt dan waarschijnlijk uit de boedel van Arnold van Rode.

Arnold van Rode kan alleen maar voogd geweest zijn als hij de hoge rechtspraak bezat. Vóór de twaalfde eeuw was de hoge rechtspraak voorbehouden aan formele graven. Maar na omstreeks 1100 verwierven ook andere edelen dit recht. Sommigen matigden zich dan de titel 'graaf' aan. Mogelijk is de grafsteen met het opschrift A. Rodae Comitis, (Arnold, graaf van Rode), die nog in 1610 in de St. Odakerk te Sint-Oedenrode lag, authentiek.²⁵ Het betreft dan geen dynastieke titel, want anderen noemden Arnold in hun oorkonden nooit graaf.

Een tweede argument is: als de term 'graafschap Rode' ontleend zou zijn aan het gezag van de graaf van Gelre, dan zou ook de Eninge 'graafschap' genoemd zijn. Dat was niet zo.²⁶

In Bakel en Deurne woonden boeren die onder de schepenbank van de abdij van Echternach vielen. Anderen vielen daar onder de jurisdictie van de familie Van Rode. En misschien waren er nog wel meer kerkelijke instellingen of regionale heren gegoed. Ook leengoederen konden onder de jurisdictie van een 'verre heer' vallen.

Deze goederen lagen door elkaar heen, de mensen woonden door elkaar heen. Op het einde van de twaalfde eeuw werd het gezag over de woeste gronden verdeeld tussen de graaf van Gelre en de abdij van Echternach. Dit had tot een gedeelde heerlijkheid Bakel-

Deurne kunnen leiden. Ware het niet dat door het uiteenvallen van de domeinorganisatie de rechtsmacht van de schepenbank van Echternach veel aan belang verloor. Echternach heeft zich hier niet voldoende sterk gemaakt om naast de helft van de inkomsten uit de grondcijzen ook de helft van de inkomsten uit de rechtspraak te verwerven.

Hilvarenbeek en Diessen

In de St. Odakerk te Sint-Oedenrode bevindt zich een graf met als opschrift (omgezet in hedendaags Nederlands):

In dit graf rust het gebeente van de edele Hildewaris, Vrouwe van Rode en Beek, gravin van Rode. Zij heeft, 70 jaar na de verheffing van St. Oda, deze kerk en ook die van Beek gesticht. Everardus van Amelroyen, die als kanunnik en deken hier als enige resideert, heeft in het jaar 1507 het gebeente vanwaar het begraven was naar hier overgebracht. Vroeger lag het onder de ingang van de kerk in een aan vier zijden met tufsteen ommuurd graf dat met eikenhouten ribben was bedekt.

Dat Hildewaris de kerken van Sint-Oedenrode en Hilvarenbeek gesticht zou hebben wordt inmiddels als achterhaald beschouwd. De kerk van Sint-Oedenrode is omstreeks 1100 door Arnold van Rode gebouwd en de kerk van Hilvarenbeek zou in de tiende eeuw door de H. Hilsuindis, gemalin van graaf Ansfried, gesticht zijn. Hildewaris kan wel de stichting van de kapittels in deze plaatsen gesteund hebben, waardoor de twee kerken kapittelkerken werden. Het foutieve deel van het grafschrift is mogelijk ontleend aan een bericht in het archief van het kapittel van Hilvarenbeek, dat kort samengevat luidt:

In het jaar 70 na de translatie van St. Oda stichtte Hildewaris, vrouwe van Hilvarenbeek en Rode, de kerk van Beek en die van Rode, waarin zij begraven is. Het bezit van de heerlijkheid Beek ging van Hildewaris voor de ene helft over op de bisschop van Luik, en voor de andere helft op de hertog van Brabant. De bisschop van Luik gaf zijn helft in leen aan de heren van Herlaer.

Het eerste foutieve tekstdeel doet het vertrouwen in de rest van de tekst geen goed. Maar desalniettemin is het mogelijk dat de andere curieuze delen van het grafschrift betreffende de edele Hildewaris, Vrouwe van Rode en Beek, gravin van Rode, en de heerlijkheid Beek een kern van waarheid bevatten. Een grafschrift komt tenslotte niet uit de lucht vallen. Het feit dat Hildewaris in de St. Odakerk begraven werd, geeft aan dat ze in Sint-Oedenrode woonde. Hildewaris wordt wel eens geïdentificeerd met Heilwigis, de dochter van Arnold van Rode. Zij erfde rond 1125-1129 het rechtsgebied, dat in 1231 'het graafschap Rode' genoemd werd. Heilwigis/Hildewaris kan in Sint-Oedenrode heerlijke rechten hebben behouden, ook nadat het graafschap overging van de familie Van Rode naar de graaf van Gelre. Leden van de familie Van Rode voerde in het begin van de dertiende eeuw de titel 'heer'.²⁷

Was de familie Van Rode misschien ook voogd voor de abdij van Echternach voor haar schepenbank in Diessen? Hildewaris wordt 'Vrouwe van Hilvarenbeek' genoemd. Omdat Arnold van Rode goed bevriend was met de bisschop van Luik, hoeft de schenking van het halve heerlijke gezag te Hilvarenbeek door Hildewaris aan de bisschop van Luik dan geen verbazing te wekken. Het kolonisatie-confrontatie leidt tot het volgende scenario:

In eerste instantie vielen in Hilvarenbeek en Diessen verschillende mensen en goederen onder verschillende schepenbanken. Naast de abdij van Echternach had de abdij van Thorn in Hilvarenbeek ook goederen. Deze abdijen hadden rechtsmacht over hun eigen goederen. Maar de vrije boeren vielen onder het centrale gezag, dat in handen was van de familie Van Rode. Mogelijk lijkt deze situatie op Woensel. De heer van Altena was voogd voor Sint-Truiden in het rivierengebied en daarom ook in het voor hem verre Woensel. De familie Van Rode kan dan de voogdij in Hilvarenbeek verworven hebben als een afgeleide van haar voogdij in Bakel om daar vervolgens het centrale gezag aan ontleend te hebben.

In de tweede helft van de twaalfde eeuw, in Hildewaris' tijd, werd het gezag op de woeste gronden vastgelegd. In Hilvarenbeek-Diessen kwamen de abdijen daar niet meer aan de pas. Daar werd het

gezag over de woeste gronden gedeeld tussen de familie Van Rode (of haar opvolgers) en de hertog.²⁸

Vermoedelijk had de hertog in Hilvarenbeek-Diessen het halfheerlijke gezag niet verkregen van Hildewaris maar had hij in eerste instantie het halve gezag over de woeste gronden afgedwongen, wat de basis werd voor de latere halve heerlijkheid.²⁹ Hildewaris schonk de andere helft van de heerlijkheid aan de bisschop van Luik. De schepenbank van Echternach in Diessen heeft daar geleidelijk de rechtsmacht over haar pachters, leen- en cijnsmannen verloren. Alle bewoners vielen toen onder gezag van de twee halfheren. De heerlijkheid Hilvarenbeek omvatte de vier dorpen: Hilvarenbeek, Diessen, Westelbeers en Riel.

Vught

De abdij van Echternach inde ook een cijns van twaalf penningen te Vught. Aangezien het om een klein bedrag gaat, betreft dit slechts een klein goed. Echternach heeft daar ook geen gezag in Vught aan kunnen ontleen. Het kolonisatie-confrontatie model geeft voor Vught de volgende ontwikkeling:

Omstreeks het jaar duizend schonk bisschop Ansfried van Utrecht goederen en rechten in Vught aan St. Paulusabdij, waaronder de helft van de tol en de helft van de munt aldaar. De Paulusabdij verhuisde in 1050 naar Utrecht.

Tol en munt zijn kenmerken van het centrale gezag. Wie bezat omstreeks het jaar duizend de andere helft van het centraal gezag in Vught? Ton Kappelhof³⁰ denkt aan de familie Van Vught, die vermoedelijk vanuit haar motteburcht aan de Dommel (het latere kasteel Maurick) tol hief.

In Vught werden dicht bij elkaar twee kerken gebouwd; de St. Lambertuskerk en de St. Petruskerk. De eerste kerk was volgens Kappelhof verbonden met de familie Van Vught; de Petruskerk mogen we dan met de St. Paulusabdij verbinden. Van het bezit van de Paulusabdij is verder niet veel bekend.

Uit latere gegevens blijkt dat in de loop van de elfde of twaalfde eeuw de familie Van Vught de helft van het centrale gezag van de St. Paulusabdij verwierf. Kappelhof noemt een passage in de kroniek van Sint-Truiden die erop kan wijzen dat de graaf van Gelre zich opgedrongen heeft als voogd voor de St. Paulusabdij. De graaf steunde de familie Van Vught in haar pretenties om in Vught het hele gezag te verwerven.

Mogelijk heeft de heer van Vught aan het einde van de twaalfde eeuw in Vught grondcijnzen op nieuwe uitgiften ingevoerd zoals elders andere heren ook deden.

In 1232 treft de hertog van Brabant een regeling met de heer van Vught. Zij spreken onder andere af dat het dorp Vught en de inkomsten uit de nieuwe uitgiften half om half verdeeld worden. Het heeft er alle schijn van dat de hertog zich hier opwerpt als rechtsopvolger van de St. Paulusabdij om de usurpatie van de helft van het centrale gezag door de heer van Vught een halt toe te roepen.

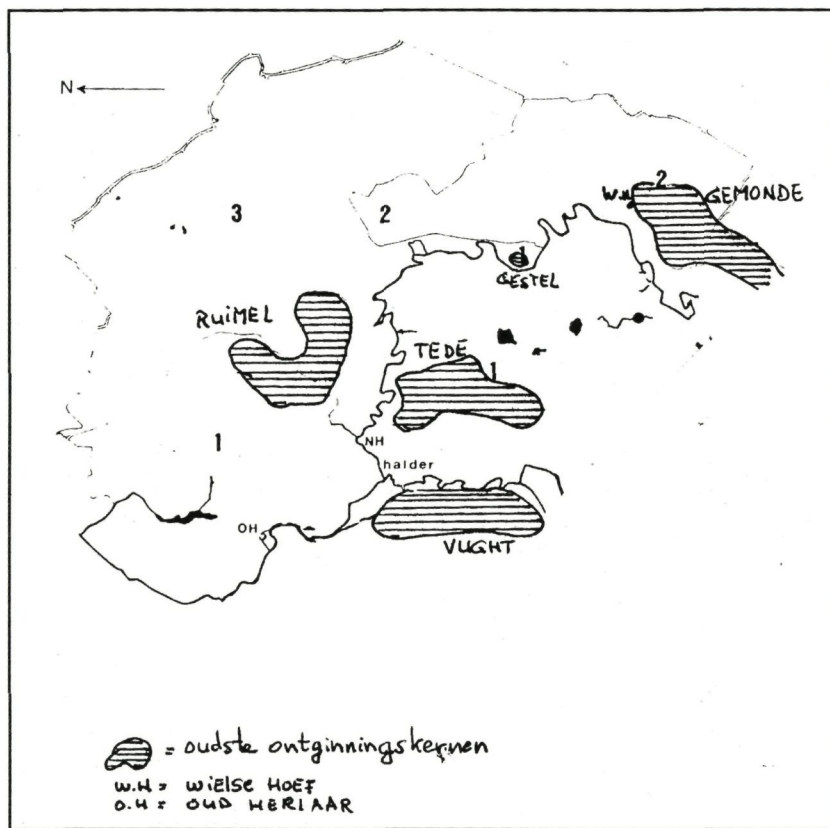
De hertog verwerft de Sint-Petruskerk. Petrus was de patroonheilige van de hertog, mogelijk had de kerk eerder een andere patroonheilige.

Uit een akte uit 1257 blijkt dat de familie Van Vught hun helft van het centrale gezag aan de hertog overgedaan heeft. In het hertogelijke cijnsboek van 1340 deelt de hertog de grondcijnzen in Vught inderdaad niet meer met een ander. De St. Lambertuskerk komt tussen 1270 en 1334 in handen van de Duitse orde.

St. Michielsgestel en Herlaar

Aartsbisschop Willibrord ontving in 698-699 goederen in Ruimel, Gemonde en Tede, drie gehuchten bij St. Michielsgestel, en droeg die goederen later over aan de abdij van Echternach. In latere tijden inde de abdij van Echternach op 29 september (St. Michiel) in St. Michielsgestel op de Wielse Hoef haar cijnzen uit goederen in die omgeving.

Ruimel, Gemonde en Tede zijn gehuchten op oude droge bosgronden, die vaak al in de vroege middeleeuwen bewoond werden. Ech-

afb. 10. Situatieschets St. Michielsgestel.

ternach bezat niet die hele gehuchten. In de regio waren in de elfde eeuw meerderen gegoed, zoals de familie Van Herlaar, de hertog van Brabant, de graaf van Gelre en de St. Paulusabdij te Utrecht. De invloedrijke familie van Vught was een zeer nabije buur.³¹

Over de steeds wisselende rechten en goederen van deze mensen en instellingen in de omgeving van Sint-Michielsgestel zijn we slechts fragmentarisch ingelicht. De goederen lagen door elkaar heen en iedere 'heer' voerde de (privaatrechtelijke) rechtspraak over eigen goed. Het gezag over de meeste woeste gronden was nog onduidelijk. Wie had het centrale gezag over de vrije boeren? Terugredene- rend vanuit latere gegevens (zie hierna) had de familie Van Herlaar

in een deel van het gebied het centrale gezag en de hertog van Brabant (als opvolger van de graaf van Gelre) in de rest van het gebied.

De familie Van Herlaar

De heren van Herlaar speelden in St. Michielsgestel en omgeving een vooraanstaande rol. Een van hen wordt al in 1076-1099 genoemd als getuige voor graaf Everard. De familie woonde op het kasteel Oud Herlaar. Uit latere gegevens blijkt dat de familie in St. Michielsgestel een hoeve bezat en een leenhof met goederen die door de hele Meierij verspreid lagen.³² De familie inde op de Wielse Hoef te Gemonde St. Maartenscijnzen, onder andere voor nieuw uitgegeven percelen te Gemonde. Het Sint-Maartensland in Gemonde ontleende haar naam aan deze cijnsdatum.

Uit een aantal goederen uit deze cijnshof werd op de Wielse Hoef ook een cijns betaald aan Echternach: voor kasteel Baarschot, de Oude Hofstad, een hoeve te Esch en de Strijdhoeft. Omdat de cijns aan de heer van Herlaar op St. Maarten betaald werd en de cijns aan Echternach op Sint Michiel, zullen de St. Maartenscijnzen niet van Echternach overgenomen zijn maar zelf ingesteld. Vermoedelijk betreft het goederen die ze van de abdij verwierven en tegen een eigen cijns uitgaven.³³

De familie Van Herlaar inde in Sint Michielsgestel ook cijnzen op St. Michiel. Deze St. Michielscijnzen wijzen weer naar Echternach. Het kunnen Echternachse cijnzen zijn, die naar de heer van Herlaar overgingen. Ook uit nieuwe uitgiften uit de Theereheide werden op St. Michiel cijnzen aan Van Herlaar betaald.

In Vught inde de Van Herlaars tenslotte nog cijnzen op Sint Lambertus. De familie van Herlaar wordt in 1227 voor het eerst met de titel 'heer van Herlaar' aangeduid.

De familie van Herlaar en de abdij van Echternach

Uit bovenstaande gegevens blijkt dat in St. Michielsgestel een relatie bestond tussen de familie Van Herlaar en de abdij van Echternach.

nach. In oorkonden uit 1276 en 1282 treedt Diederik van Herlaar in Waalre als voogd voor Echternach op. Op grond van deze gegevens wordt aangenomen dat de heren van Herlaar hun heerlijk gezag in St. Michielsgestel aan de voogdij over het abdijbezit van Echternach ontleend hebben.

Maar een voogd was verbonden aan een schepenbank en voor een schepenbank van Echternach in St. Michielsgestel bestaat geen enkele aanwijzing. De Echternachse cijnzen uit Herlaar werden in de cijnskring Waalre geadministreerd. De goederen van Echternach te St. Michielsgestel vielen kennelijk onder de Echternachse schepenbank te Waalre.

De voogdij van de heer van Herlaar was dus verbonden aan de Waalrese schepenbank van de abdij van Echternach. Onder deze schepenbank vielen ook de goederen van de abdij die in St. Michielsgestel en omgeving lagen. Van een vaak veronderstelde Echternachse voogd specifiek voor St. Michielsgestel is nooit sprake geweest. De door Ferdinand Smulders geopperde mogelijkheid dat de Van Herlaars aan die voogdij haar heerlijk gezag in St. Michielsgestel ontleend hebben, snijdt dan ook geen hout. Mijs inziens had de heer van Herlaar in St. Michielsgestel rechtsmacht die niet aan de voogdij ontleend was.

Vanaf het midden van de twaalfde werden de woeste gronden een twistpunt tussen de verschillende machthebbers. De abdij van Echternach, die opereerde vanuit het afgelegen Waalre, heeft in St. Michielsgestel geen gezag over de woeste gronden kunnen verwerven. Haar gezag bleef daar beperkt tot het eigen kloosterbezit. De heer van Herlaar verwierf in een deel van St. Michielsgestel wel een deel van de woeste gronden. In 1318 geeft Willem van Horne, heer van Herlaar, de Theereheide uit.

Door het uiteenvallen van de domeinorganisatie verloren de abdij van Echternach en de St. Paulusabdij te Utrecht het gezag over hun pachters in St. Michielsgestel. Deze pachters kwamen geleidelijk onder het centrale gezag van de hertog van Brabant en Herlaar.

Territoriale splitsing

De grondcijnzen die de hertog in 1340 in St. Michielsgestel inde, deelde hij met niemand. Dit wijst er op dat in St. Michielsgestel geen gedeeld gezag ontstond maar een territoriale splitsing van gezag. De grenzen van de latere heerdgangen geven een indicatie van de afbakening van de rechtsgebieden. Ik wijs er nogmaals op dat die grenzen geleidelijk ontstonden. Eerst behoorden mensen of boerderijen onder deze of gene jurisdictie; later de woeste gronden, en nog later ontstonden de grenzen als 'lijnen op de kaart'.

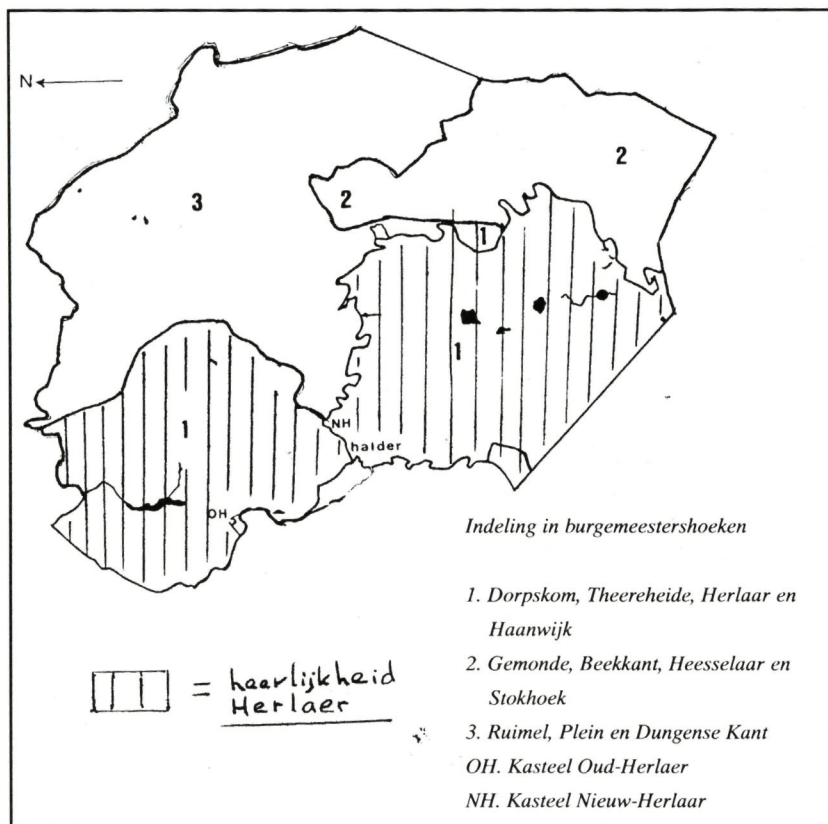
Tede

Ik zou de heerdgang Tede willen identificeren met de heerlijkheid Herlaar. Deze heerdgang viel uiteen in twee delen. Het gebied ten noorden van de Dommel lag om het slot oud Herlaar heen en zal het oudste bezit van de van Herlaars zijn. Later verwierf het geslacht ook het gezag in een gebied ten zuiden van de Dommel, waar de Theereheide lag. Mogelijk verwierf zij hier ook Echternachs bezit. Hier werden percelen tegen een St. Michielscijns uitgegeven, dit wijst naar Echternach. Het later gebouwde slot nieuw Herlaar werd strategisch op de grens tussen beide gebieden gebouwd.

Gemonde en Ruimel

De geburen van Gemonde kregen in 1314 van de hertog van Brabant het gebruiksrecht van de bodem van Elde. Gemonde behoorde dus tot de invloedssfeer van de hertog van Brabant. Vermoedelijk gold voor het nabij 's-Hertogenbosch gelegen Ruimel hetzelfde. Hoe de hertog in deze gehuchten het gezag verwierf is onduidelijk. De stichting van 's-Hertogenbosch zal daarbij een belangrijke rol gespeeld hebben.

In 1203 werd een akkoord gesloten tussen de hertog van Brabant en de graaf van Gelre. Gelre mag de St. Michielmannen behouden, en

afb. 11. De heerdgangen te St. Michielsgestel.

de hertog zou de St. Lambertusmannen onder zijn voogdij krijgen. De vroegere voogd was Godfried van Heinsberg. Dat men het over verdeling van '-mannen' heeft en geen '-goed' wijst er op dat het gezag toen voornamelijk over mensen uitgeoefend werd meer dan over grond. Men plaatst de St. Michielmannen wel in St. Michielsgestel en de St. Lambertusmannen in Vught. Men zou dan aan cijnsmannen kunnen denken en een verdeling van inkomsten uit de woeste gronden. In dat geval zou de graaf van Gelre het centrale gezag in St. Michielsgestel gehad hebben. Maar de interpretatie van deze passage uit de oorkonde blijft erg onzeker.³⁴

Gestel

Gestel lag nabij de oude nederzetting Tede. Bij opgravingen zijn resten gevonden van een romaans tufstenen kerkje en een houten voorganger. Gestel ontstond op een natuurlijke stuifzandheuvel, op de plaats waar de wegen vanuit 's-Hertogenbosch, Den Dungen, Schijndel, Gemonde en Boxtel de Dommel kruisten. De Dommel stroomde eertijds ten oosten van Gestel.

Als we de Dommel als de grens van de heerlijkheid Herlaar mogen beschouwen, behoorde Gestel tot een randgebied van deze heerlijkheid. Juist in deze ten opzichte van Herlaar strategisch gelegen plaats stelde de hertog een schepenbank in. Door van Gestel een bestuurscentrum te maken, lijkt de hertog inbreuk te maken op Herlaars rechten. De afbakening van het gezag van Van Herlaar en de hertog kan nader bestudeerd worden aan de hand van de cijnsregisters. In 1340 betaalden de geburen voor hun deel in de bodem van Elde. Oud Herlaar betaalde een cijns van 7 1/2 hoenderen aan de hertog, mogelijk uit een nieuwe uitgifte van de hertog.

Dat de heer van Herlaar in de dertiende en veertiende eeuw desalniettemin door de hertog gerespecteerd werd, blijkt uit verschillende oorkonden. In 1250 was de heer van Herlaar, samen met de hertog en een hoge geestelijke, patroon van het kapittel in Hilvarenbeek. In 1312 is Gerard van Herlaar een van de edelen die het charter van Cortenberg zegelden. In 1371 vocht de heer van Herlaar tegen Gelre in de slag bij Baesweiler.

In later eeuwen heeft de schepenbank van de hertog te St. Michielsgestel de heerlijkheid Herlaar geleidelijk uitgehold. De tanende macht van Van Herlaar en de grotere rechtszekerheid die de schepenbank van de hertog bood zullen daar debet aan geweest zijn.

Luikse goederen?

De heerlijkheid Herlaar was een leen van het bisdom Luik. De oudste vermelding van Herlaar in de leenregisters van het bisdom Luik dateert uit 1313. Volgens Spierings was de heerlijkheid Herlaar met de leenhof en de kastelen Oud en Nieuw Herlaar, een leen van de

bisschop en het kapittel van St. Lambertus in Luik.³⁵ Hoe deze situatie tot stand kwam is niet bekend. Kokke veronderstelt dat de bisschop van Luik gegoed was in St. Michielsgestel en dat de heer van Herlaar voogd was over dit goed. Heesters denkt dat de bisschop van Luik goed van Echternach verwierf en toen ook de voogd overnam. De abdij behield daarna wel de cijnzen. Bijsterveld houdt het weer op onafhankelijke goederen van Echternach en Luik en een dubbele voogdij van de heer van Herlaar.³⁶

Van enige Luiks goed in St. Michielsgestel is echter niets bekend. De Van Herlaars bezaten veel leengoed in de buurt van Bergeijk, waar de bisschop van Luik ook goederen bezat. Dit kan er op wijzen dat de heer van Herlaar door de bisschop van Luik begiftigd is geweest. Maar om nu te veronderstellen dat ál het Luiks bezit in St. Michielsgestel naar de van Herlaars ging en dat er daarom daar geen enkel spoor van Luiks bezit meer te vinden is, dat lijkt me al te bout.

Smulders geeft een andere mogelijkheid: de ondervoogd (de heer van Herlaar) is altijd een leenman van de oppervoogd. De bisschop van Luik was een vijand van de hertog van Brabant. Daarom had de abdij van Echternach liever met Luik als oppervoogd te doen dan met Brabant. Arnoud-Jan Bijsterveld wijst er echter op dat de graven van Luxemburg oppervoogd van de abdij van Echternach waren en niet de bisschop van Luik.³⁷

We hebben hier kennelijk weer te maken met een rechtsmacht die niet ontleend was aan een voogdij maar die op zichzelf stond, en een publiekrechtelijk karakter had.

Hoe die rechtsmacht een leen van Luik geworden is, is onbekend. Er zijn verschillende mogelijkheden. De Van Herlaars kunnen het centrale gezag (uit politiek opportunisme) aan de bisschop van Luik geschonken hebben, waarna ze het als leen terug ontvingen. Het is ook mogelijk dat de bisschop van Luik in St. Michielsgestel het centrale gezag zelf al had en er de familie Van Herlaar mee beleend heeft. De bisschop kan de rechtsmacht dan door schenking of koop

verworven hebben. Het centrale gezag kan dan eerder aan een andere aanzienlijke in de regio behoord hebben, bijvoorbeeld de familie Van Rode, de graaf van Gelre of de heer van Vught.

Waalre en Valkenswaard

In 703 of 704 verkreeg Willibrord goed in 'Waetriloe', het huidige Waalre. Willibrord schonk zijn goed weer aan de abdij van Echternach. In 1100-1110 fungeerden in Waalre, Deurne en Diessen schepenbanken van Echternach. In Waalre bevond zich de hoofddingbank, waaronder ook verafgelegen goederen vielen, onder meer in Herlaar, Reppel, Hoksent, Ammerzoden en Driel. Echternach inde haar cijzen te Waalre op 2 oktober.³⁸

De woeste gronden ten zuiden van Valkenswaard werden in 1326 door de abt van Echternach uitgegeven aan de geburen van Waalre en Valkenswaard.

In oorkonden uit 1276 en 1282 treedt de familie Van Herlaar in Waalre als voogd voor Echternach op. Zij worden echter nooit 'heer van Waalre', of 'heer van Valkenswaard' genoemd. Gerard I van Horne kocht de heerlijkheid Herlaar in 1315 van Aleit van Herlaar en haar man Gerard van Loon. Dat daar ook de voogdij voor de Echternachse laatbank te Waalre bij hoorde blijkt uit een oorkonde uit 1321. Daarin wordt Gerard I van Horne genoemd i.v.m. het ontvangen van een leen van Echternach te Waalre.

In tegenstelling tot wat algemeen aangenomen wordt, verwierf Gerard I van Horne geen heerlijke rechten te Waalre. Die behoorden aan de abdij van Echternach. Als in 1327 de gemeint van het naburige Aalst uitgegeven wordt, wordt geschreven dat die grenst aan sabds ghericht van Aftarnaken. De gangbare interpretatie is dat het hier slechts de lage rechtsmacht betrof, het dagelijkse beheer van de goederen en dat de hoge rechtsmacht niet aan de abdij behoorde. Maar het lijkt me onwaarschijnlijk dat men het rechtsgebied dan

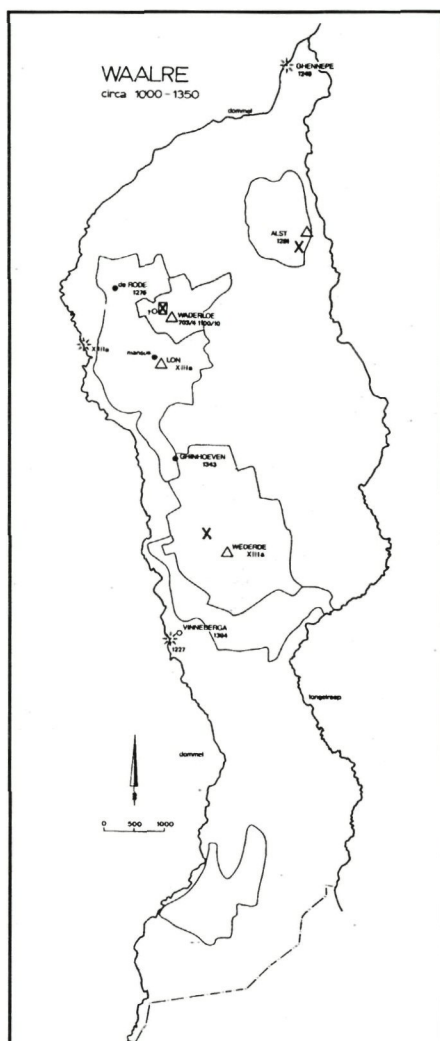
Legenda: 1. kerk, lokatie archeologisch aangetoond; 2. kerk, lokatie uit bronnen bekend; 3. nederzetting, archeologisch aangetoond; 4. nederzetting, vermoed; 5. hoeve in de bronnen vermeld; 6. vermoedelijke hoeve; 7. watermolen in de bronnen vermeld of archeologisch aangetoond; 8. vermoedelijke watermolen; 9. versterking.

☒ 1	△ 4	☼ 7
✕ 2	• 5	✦ 8
▲ 3	○ 6	9

Echternachs zou noemen. Ik veronderstel dat in 1327 de woeste gronden en de vrije boeren in Waalre onder de Echternachse schepenbank vielen.

Gezag toegeëigend

Vanaf ongeveer 1227 begon de hertog van Brabant het de abdij van Echternach moeilijk te maken, onder andere door de priorij van Postel te steunen in het verwerven van bezit te Waalre en Valkenswaard. In 1331 blijkt Postel de watermolen van Venbergen te bezitten. Postel breidde haar bezit in Valkenswaard tot circa honderd hectare uit. Ook gaf de hertog in 1331 een gemeint uit aan de geburen van Westerhoven en Bergeijk die zich deels over hetzelfde gebied uitstreckte dat eerder door Echternach

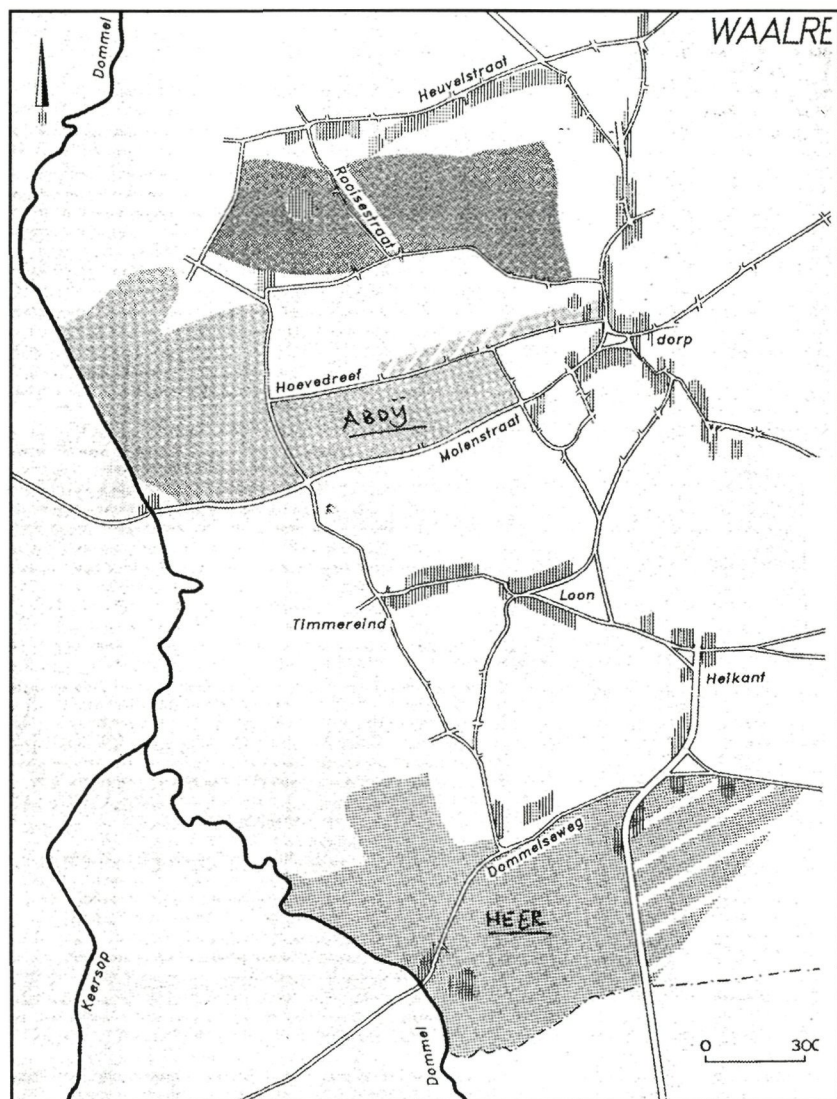
afb. 12. De nederzettingen tussen Dommel en Tongelreep in de volle middeleeuwen. (Bijsterveld, 1989c)

aan de geburen van Waalre en Valkenswaard uitgegeven was. Het conflict dat ontstond werd pas in 1452 opgelost. Het gebied waarin het gehucht Schaft ligt kwam toen onder de hertog.

Hoe is de hertog aan de rechtsmacht in Waalre en Valkenswaard gekomen? In 1327 behoorde die nog aan de abdij van Echternach. In het cijnsboek van de hertog van 1340 komen Valkenswaard en Waalre nog niet voor. De hertog had daar in 1340 kennelijk nog geen (of nog niet lang) gezag verworven. Gerard I van Horne overleed in 1330. Zijn zoon Willem IV (1340-1343) wordt rond 1340 vermeld als leenman van de hertog en als heer van Waalre en Valkenswaard. Hieruit blijkt dat de hertog inmiddels gezag over dit gebied heeft.

Vermoedelijk heeft de hertog zich dit gezag toegeëigend, zoals hij dat in 1331 ook met een deel van de woeste gronden deed. Hij beleende vervolgens kloostervoogd Gerard I van Horne daarmee. Gerard I was gegoed in Waalre en bezat ook de rechtsmacht in het naburige Aalst.

De hertog steunde hier kennelijk pretenties van de voogd. Maar ook hier zullen de veranderende tijdsomstandigheden deze usurpatie mogelijk gemaakt hebben. Een mogelijk scenario is: eerst waren zowel Echternach als haar voogd gegoed in Waalre-Valkenswaard. Ieder voerde de rechtspraak over haar eigen bezittingen. Echternach vanuit haar schepenbank in Waalre, de Van Herlaars vanuit Herlaar en de Van Hornes (die in 1315 de Van Herlaars opvolgden) vanuit het nabijgelegen Aalst. De hoofdschepenbank van Echternach te Waalre was machtig genoeg om daar de rechtspraak over de vrije boeren te voeren en het gezag over de woeste gronden te verwerven. Toen de domeinorganisatie uiteen viel hadden boeren zowel abdijgoed als grond van de voogd in gebruik. Nadat de van Hornes in 1315 de voogdij verwierven was dat de basis voor hun aanspraken op de rechtsmacht. Met steun van de hertog verwierven zij daar rond 1330-1340 de heerlijkheid.

afb. 13. Goederen van Echternach en van de heer in Waalre.³⁹ (Bijsterveld, 1989c)

Arnoud-Jan Bijsterveld vermoedt dat de heerlijkheid Waalre-Valkenswaard via de bisschop van Luik als leengoed aan de familie Van Herlaar gekomen is, net zoals in Sint-Michielsgestel gebeurd

zou zijn. Via een latere leenman, de familie Van Horne of Van Cuijk, zou de heerlijkheid aan de hertog gekomen zijn. Er bestaan echter geen historische gegevens die wijzen op het uitrangeren van de bisschop van Luik ten gunste van de hertog door een lokale leenman. Er is geen aanwijzing dat de bisschop van Luik in Waalre-Valkenswaard rechtsmacht bezeten heeft.

Conclusie

De ontwikkeling van het gezag in de plaatsen waar de abdij van Echternach gegoed was is onderzocht aan de hand van het kolonisatie-confrontatie model. De vier onderzochte plaatsen hebben ieder een eigen ontwikkeling gekend. Het is mogelijk dat behalve de abdijen van Echternach en Thorn nog andere abdijen, kerkelijke instellingen en lokale heren in genoemde plaatsen gegoed waren. Maar deze andere partijen hebben in die plaatsen geen gezag over de woeste gronden of rechtsmacht verworven. In het volgende schema op de volgende pagina wordt een en ander samengevat.

	Fase 1 ca. 1100		Fase 2 ca 1180	Fase 2 ca 1180
	abdij en herengoed	gezag over vrije boeren	gezag over woeste gronden	jurisdictie
Deurne & Heeswijk	Echternachse schepenbank te Deurne	Rode, later Gelre, in 1231 hertog	1/2 Echternach 1/2 Gelre, in 1231 hertog	hertog
Hilvarenbeek & Diessen	Echternachse schepenbank te Diessen Thornse schepenbank te Gilze	Hildewaris	1/2 Echternach later: 1/2 Luik 1/2 hertog	1/2 Luik, later Herlaar 1/2 hertog
Herlaar	Echternachse schepenbank te Waalre fam. van Herlaar	Herlaar	Herlaar	Herlaar, later hertog
St. Michiels- gestel	Echternachse schepenbank te Waalre St. Paulusabdij te Utrecht	Graaf van Gelre?, later hertog	Graaf van Gelre?, later hertog	hertog
Waalre & Valkenswaard	Echternachse schepenbank te Waalre familie van Horne	Echternach	Echternach, later deel hertog	Echternach later hertog

LITERATUUR

- Arnold, B., 1991 *Princes and territories in medieval Germany* (Cambridge 1991)
- Arts, N., 1994 De archeologische resultaten van het Heuvelterrein, in: *Sporen onder de Kempische stad, archeologie, ecologie en vroegste geschiedenis van Eindhoven 1225-1500*, pag. 53-317, (Museum Kempenland Eindhoven 1994);
- idem, Verlaten dorpen en een nieuwe stad. De Kempen en Eindhoven in de dertiende eeuw, in: *ibidem*.
- Arts, N., 1995 Oorlog in Helmond; Archeologische wapenvondsten uit het Oude Huys (circa 1175-1400), in: *Brabants Heem 1995*, pag. 85-91.
- Asseldonk, M. van, 1994 Licht op Peellands verleden, het graafschap Rode en de cijnskring Peelland, in: *Helmonds Heem 1994-1/2*.
- Asseldonk, M. van, 1995 Het ontstaan van de dorpen en dorpsgrenzen in Peelland, in: *Helmonds Heem 1995-2*, pag. 81-114.
- van Bavel, B.J.P., 1993 *Goederenverwerving en goederenbeheer van de abdij Mariënweerd (1129-1592)* (Hilversum 1993)
- Boven, M.W. van, m.m.v. M.P.J. van den Brand, 1984, Een onbekende oorkonde van 1222 betreffende Helmond, in: *Brabants Heem 1984*.
- Bijsterveld, A.J., 1989a De hof van Lierop, de oudste bezittingen van de abdij van Florffe en de priorij van Postel in Lierop en Asten, 1155-1306, in: T. Maas (red.), *Lierop 'n beeld van een dorp* (Lierop 1989)

Bijsterveld, A.J., 1989b

Een zorgelijk bezit. De benedictijnerabdij en van Echternach en St. Truiden en het beheer van hun goederen en rechten in Oost-Brabant, 1100-1300, in: *Noordbrabants Historisch Jaarboek 6* ('s-Hertogenbosch 1989)

Bijsterveld, A.J., 1989c

Het domein van de abdij van Echternach in Waalre en Valkenswaard; ontwikkeling en beheer ca. 1100 - 1400, in: Het Kempenproject 3, de middeleeuwen centraal, pag. 57 - 96. (Waalre 1989)

Camps, H.P.H., 1979 *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312, de Meierij van 's-Hertogenbosch met de heerlijkheid Gemert* ('s-Hertogenbosch 1979)

Dekkers, P.J.V., 1994 *Sterksel 1197-1653, een domein van de abdij van Averbode in de volle en late middeleeuwen, doctoraalscriptie Middeleeuwse geschiedenis*, Universiteit van Amsterdam (Amsterdam 1994)

Dekkers, P.J.V. 1995 Brandend zand; Hoe de hertog van Brabant zijn heerschappij op de Kempense zandgronden verwierf ten koste van de lokale en regionale adel, in: *Noord Brabants Historisch Jaarboek 12* ('s-Hertogenbosch 1995)

van Ermen, E., 1987 Heerlijkheden in het hertogdom Brabant in de 13de eeuw, in: *De Brabantse Folklore*, pag. 44-70, (K.U. Leuven 1987)

Frenken, A.M., 1956 *Documenten betreffende de kapittels van Hilvarenbeek, Sint-Oedenrode en Oirschot* ('s-Hertogenbosch 1956)

Van Gisbergen, J., 1982

Myrtha, een blik in het verleden van Hooge Mierde (Hooge Mierde 1982)

Kappelhof, A.C.M., 1995

Vught in de middeleeuwen (900-1300); Het raadsel van de

twee kerken, in: *Noordbrabants Historisch jaarboek* 12 ('s-Hertogenbosch 1995) En in: J. van den Eijnde (red.) *Vught vanouds*, Vughtse historische reeks 3 (Vught 1995) pag. 7-32.

- Klaversma, T., 1973 Strijd om de Kempen, in: *Brabants Heem* 25 (1973)
- Klaversma, T., 1977 De heren van Vught en Oirschot in de 12de en 13de eeuw, in: *Campinia* 7 (1977-1978) en *Campinia* 8 (1978-1979)
- Leenders, K., 1996 *Van Turnhoutervoorde tot Strienemonde. Ontginnings- en nederzettingsgeschiedenis van het noordwesten van het Maas-Schelde-Demergebied (400-1350)* (Zutphen 1996)
- Loenders, S., 1990 *Door het zand getekend, bijdragen over landschap en verleden van de Kempense grensgemeente Lommel* (V.Z.W. Museum Kempenland te Lommel 1990)
- Lijten, J.P.J., 1980 Het oer-oude Oirschot. Een aanzet tot een geschiedschrijving van Oirschot-Best, in: *Campinia* 10 (1980-1981)
- Lijten, J.P.J., 1991 De heren van Oirschot in: H.J.M. Mijland e.a. (red.), *Oog op Oirschot* (Oirschot 1991)
- Melssen, J., 1994 De geschiedenis van Eindhoven tot omstreeks 1570, in: *Sporren onder de Kempische stad, archeologie, ecologie en vroegste geschiedenis van Eindhoven 1225-1500*, pag. 53-317 (Museum Kempenland Eindhoven 1994)
- Smulders, F.W., 1952a Esch en Echternach (II) en St. Michielsgestel, in: *Brabants Heem* 4, pag. 29-31.
- Smulders, F.W., 1952b Het cijnsboek van Echternach in Diessen, in: *Brabants Heem* 4, pag. 72-74.
- Smulders, F.W., 1955 Dorp, Parochie, Gemeeynt, Gericht, in: *Brabants Heem* 7, pag. 2-7.

- Spierings, M., 1976a De laatste gezworene van de Bodem van Elde, in: *Brabants Heem* 28, pag. 2-9.
- Spierings, M., 1976b De leenhof van mijnen jonker van Perweys, in: *Brabants Heem* 28, pag. 134-140.
- Sprenger de Rover, N.P., 1951,
Rumelacha, Datmunda en Tadia (698-699), in: *Brabants Heem* 3, pag. 50-65.
- Steurs, W., 1993 *Naissance d'une région. Aux origines de la Mairie de Bois-le-Duc. Recherches sur le Brabant septentrional aux 12e et 13e siècles.* Académie royale de Belgique. Mémoire de la Classe des lettres. Collection in-8°, 3e série tome 3 (Bruxelles 1993)
- Theuws, F.C., 1989 Middeleeuwse parochiecentra in de Kempen 1000-1350, in: A. Verhoeven en F. Theuws (red.), *Het Kempenproject 3, de Middeleeuwen centraal*, pag. 97-216. Bijdragen tot de studie van het Brabantse Heem (Waalre 1989)
- Theuws, F.C., en Bijsterveld, A.J., 1991,
Der Maas-Demer-Schelde-Raum, in Ottonischer und Salischer Kaiserzeit, in: Horst Wolfgang Böhme (hg.), *Siedlungen und Landesaufbau zur Salierzeit Teil 1; in den nördlichen Landschaften des Reiches* (Sigmaringen 1991)
- Verhoeven, A. Archeologisch onderzoek in de binnenstad van Eindhoven, in: A. Verhoeven en F. Theuws, (red.), *Het Kempenproject 3. De middeleeuwen centraal.* Bijdragen tot de studie van het Brabantse Heem (Waalre 1989)

NOTEN EN BRONNEN

1. Van Gisbergen 1982.
2. In 1367 hield Johannes Spirinc een derde van de rechtsmacht te Luyksgestel in leen van de graaf van Loon. In Lommel is Johannes Spirinc de rechtsopvolger van Vrouwe Aleidis van Eyke, zodat mogelijk de familie Van Bergeik aanspraak maakte op het gezag in Luyksgestel en hierin door Loon gesteund werd. Zie: Loenders 1990.
3. Theuws 1989, pag. 190.
4. De inkomsten uit de gronduitgiften voor de dorpen van het graafschap Rode uit de periode 1180-1314 werden in een eerder artikel gegeven. De gegevens voor 1314-1340 en de inkomsten voor de dorpen van de Eninge zijn af te leiden uit het oudste cijnsboek van de Meierij van de hertog van Brabant uit 1340. Rentmeester Tielman geeft in dit cijnsboek een overzicht van zijn inkomsten, achtereenvolgens in penningen payment, oude penningen, nieuwe penningen en betalingen in natura. De recognitiecijnsen zijn in mindering gebracht. Eén bunder uitgegeven grond werd gerekend voor zestien penningen payment, twaalf nieuwe penningen, acht oude penningen of acht hoenderen. Deze norm bleef constant, hoewel de omrekening van oudere munten en hoenderen later uit de pas kon gaan lopen. Rijksarchief in Noord-Brabant, Collectie schaduwarchieven, nr 45038, fol. 91v-96v.
5. In Bakel en Deurne deelde de hertog de grondcijnsen met de abdij van Echternach, hetgeen de lagere percentages in deze cijnsdorpen verklaart. In het cijnsdorp Middelrode inde de hertog ook zijn Berlicumse cijnsen. Ook in Vessem en Wintelre deelde de hertog de grondcijnsen met een ander, vermoedelijk het kapittel van Oirschot of haar voorgd, de heer van Vught. Het oppervlak van de vrijheid Eindhoven bedroeg 56 bunder; het oppervlak van het cijnsgoed daar was 234 bunder. Dit wijst er op dat veel burgers van Eindhoven cijns betaalden voor cijnsgoed gelegen buiten de grenzen van de vrijheid, waar ook haar gemeint lag.
6. Camps 1979, nr. 34. Deze oorkonde valt niet nader te dateren dan tussen 6 januari 1100 en 3 april 1110, zie: Bijsterveld 1989, pag. 58-59 en Van Asseldonk 1994, pag. 61-62.
7. Klaversma 1977, pag. 43-45, 90-92, 131-133, 178-180; 1978, pag. 47-49, 104-106, 148-151, 210-211; Lijten 1980, pag. 51-76 en 1991, pag. 52-87.
8. In het cijnsboek van 1340, fol. 94v-95 werd in de volgende plaatsen een cijns betaald de terra ducis (van het land van de hertog): in Drunen (3 mud rogge), in Eer-

sel (3 mud rogge), in Oirschot (6 mud rogge), in Sint-Oedenrode (14 mud rogge) en in Orten (2 mud haver en 2 mud gerst). Verder werd volgens folio 92 een cijns betaald voor domo domini ducis in Rodo (het huis van de hertog in Rode) (20 schellingen).

9. Melssen 1989, pag. 61-65, merkt op dat de Latijnse vormen van 'eninge' unitas, statutum of ordinatio kunnen zijn, maar niet praetorium. Daarom wil hij geen verband leggen tussen de Eninge en het praetorium. Het waren echter twee verschillende zaken: de Eninge was de aanduiding van een gebied, het praetorium van een instelling. Die kunnen best gerelateerd geweest zijn zonder dezelfde naam te dragen.
10. Verhoeven 1989, pag. 245-263; Melssen 1994, pag. 53-119; Arts 1994, pag. 313-320.
11. Van Boven 1984, pag. 9 en 13, noot 39; Steurs 1993 en Melssen 1994, pag. 53 noemen 'land van Helmond'.
12. Dekkers 1994.
13. Mondelinge mededelingen van Jeroen van der Heijden, archivaris bij de gemeente Helmond en van Henk Beijers, die zich intensief met de Helmondse cijnsregisters bezig heeft gehouden.
14. Bijsterveld 1989a.
15. Theuws en Bijsterveld 1991, pag. 109-146; Dekkers 1995, pag. 10-40.
16. Leenders 1996.
17. Van Ermen 1987, pag. 49-50.
18. Mededeling van Arnoud Jan van Bijsterveld.
19. Leengoederen en kerkelijk bezit wijzen naar de lokale elite maar zeggen weinig over de jurisdictie en bestuursmacht van die elite.
20. Bijsterveld 1989, pag. 68.
21. Van Asseldonk 1994, pag. 36-61.
22. Arts 1994, pag. 85-91.
23. Smulders 1955, pag. 7.
24. Bijsterveld 1989b, pag. 7-44.
25. Frenken 1956, pag. 157 noot 1 en pag. 160 noot 24.
26. In 1229 worden het graafschap van de Kempen en de voogdij over Peelland comicia de Kempine et advocacia de Pedele samen genoemd, zie: Camps 1979, pag. 220-221, nr 148. Met dit graafschap werd hoogstwaarschijnlijk het graafschap Rode bedoeld. Zie ook: Klaversma 1973, p. 57-58.
27. Van Bavel 1993, pag. 163-180, 227-228, 262; Camps 1979, pag. 171-172, 208, 209, 248-252, 293-294, 345, en 374-375.

28. De gemeint van Hilvarenbeek-Diessen werd door hertog Jan III tezamen met de andere halfheer Rogier van Leefdaal uitgegeven. Rogier van Leefdaal was de opvolger van de familie Van Herlaar die met de halve heerlijkheid was beleend door de bisschop van Luik. De bisschop had zijn helft weer van Hildewaris verkregen.
29. Smulders 1962, pag. 58-61 'Over Hilvarenbeek en Diessen' houdt het er op dat de schepensbank van Hilvarenbeek-Diessen ontstaan is ten gevolge van een overeenkomst tussen de twee halfheren.
30. Kappelhof 1995.
31. Blijkens een oorkonde gedateerd in 1006 sticht bisschop Ansfried de St. Paulus abdij te Utrecht en doet hij aan dit klooster schenkingen, waaronder de helft van de tol en munt te Vught, bossen te Ruimel en een vierde van een bos in Fught-Houte. Zie Sprenger de Rover 1951, pag. 55-56 en Kappelhof 1995, p. 13.
32. Spierings 1976b, pag. 137.
33. Smulders 1952, pag. 30-31.
34. Kappelhof 1995, pag. 17-18.
35. Spierings 1976b, pag. 134-140.
36. Bijsterveld 1989, pag. 82-83.
37. Bijsterveld 1989, pag. 59.
38. Smulders 1952a, pag 29-31 en 72-74.
39. Bijsterveld 1989, pag. 88.

KALENDARIVM HELMOND 1995

Bernardine Koolen

*Een * bij een datum betekent: in het artikel 'Kijk, Helmond' is een groter item gewijd aan dit onderwerp.*

Januari

1. De circa 470 hectare van de Mierlose wijk Brandevoort worden Helmonds grondgebied. Het is de bedoeling dat Helmond daar 6250 woningen gaat bouwen en een bedrijventerrein van 25 ha zal realiseren.
6. Herman Duits krijgt de bronzen eremedaille verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau voor zijn 40-jarig dienstverband als matrijzenmaker bij GPT Axxicon B.V., voorheen GIM.
9. Het Helmondse comité van de Vereniging Vrienden van de Nederlandse Hartstichting deelt bloemen uit in het Elkerliek-ziekenhuis en de bejaardenhuizen. Het zijn 800 potjes primula's, beschikbaar gesteld door bloemisterij Artifleur. Het comité wil hiermee het werk van de Hartstichting onder de aandacht brengen en tevens memoreren dat 25 jaar geleden, op 11 mei 1970, de Helmondse afdeling is opgericht. De bewoners van Keyserinnedaal krijgen op 10 januari een primulaplantje.
- 12*. In het in aanbouw zijnde nieuwe hoofdkantoor van de Rabobank aan de Kasteel-Traversal wordt een 4,5 ton wegende autolift geplaatst.
- 12*. Wethouder M. Jonkers-Goedhart maakt bekend dat de gemeente drie nieuwe Helmondse sportonderscheidingen heeft ingesteld. Deze zullen worden uitgereikt tijdens het Slot Sport Award-evenement op 26 januari.
16. De Streek-VVV Peelland bestaat vijftieng jaar. Een sobere viering van het jubileum vindt plaats op 1 december.
20. W. Verhees uit Stiphout krijgt de zilveren ere-medaille ver-

bonden aan de Orde van Oranje-Nassau als hij afscheid neemt bij de bedrijfsbrandweer van Philips te Eindhoven.

21. Dit weekend vinden de eerste jubileumactiviteiten plaats ter gelegenheid van het zestigjarig bestaan van de Houtse Turnvereniging HT'35. Het zijn de individuele kampioenschappen turnen van de regio Brabant-Oost van de KNGB met driehonderd vrouwelijke deelnemers. Op 28 oktober wordt het jubileum officieel gevierd.
21. Wethouder A. van de Vorst opent een nieuwe permanente expositie van accordeons in de Gaviolizaal. Het gaat om een collectie van accordeons en voorwerpen die daarop betrekking hebben, door Arie Willems in bruikleen aan het museum afgestaan. De verzameling laat de hele ontwikkeling van het instrument zien. Tijdens de opening speelt het ensemble Accordeana, onder leiding van dirigent Arie Willems.
- 26*. In 't Speelhuis vindt de uitreiking plaats van de Slot Sport Awards en van de nieuwe Helmondse sportonderscheidingen.
28. De politie Helmond-oost adopteert tien scholen in Brouwhuis en Rijpelberg. Deze krijgen een vast aanspreekpunt bij de politie. Begonnen wordt met een inventarisatie van wensen met betrekking tot punten als het signaleren van probleemjongeren, politie-repressie en sturing bij het voorkomen van misdrijven.

Februari

2. In Dierdonk wordt de 30.000ste woning van Helmond opgeleverd door gedeputeerde mevrouw Jacobs-Aarts. Het is het huis van de familie Trinthamer aan de Holterbergweide.
3. Vier Helmonders worden onderscheiden met de eremedaille van het Carnegie Heldenfonds. Zij redden een kind uit het brandend pand van de familie Kampen in de De Ruitersstraat in de nacht van 4 op 5 juli 1994. Het zijn J. Kampen, mevrouw Th. Sprengers, L. Kandelaars en R. Yuruk.
- 7*. Lunchroom-restaurant De Smickelerie in de Veestraat krijgt van het Nationaal Bureau voor Toerisme een oorkonde voor

- het serveren van het beste 'Tourist Menu' in Noord-Brabant.
8. Drie bouwbedrijven, Wilma Bouw, Hurks Bouwbedrijf en de combinatie Stam en De Koning/Adriaans Vastgoed, gaan architectenteams samenstellen voor het maken van ontwerp-plannen voor het Begemann-terrein.
 - 17*. Burgemeester Van Elk metselt een gedenksteen in de in aanbouw zijnde St. Jozefkapel in het Hortensiapark.
 - 18*. De Keiebijters bestaan 33 jaar en geven, samen met 1484 inwoners, de aanzet tot het planten van een eikenbos in De Warande.

Maart

1. De kunstenaar Jo Manders en zijn zus Fia Stommels-Manders worden op gewelddadige wijze om het leven gebracht in een woonhuis aan de Mierloseweg.
4. Onderwatersportvereniging Aquarius viert dit weekend haar vijftienvigjarig jubileum met een familiezwemfeest in zwembad De Wissen.
6. Het Elkerliek-ziekenhuis sluit toelatingscontracten af met vier vrouwenartsen voor de nieuwe maatschap gynaecologie. Zij zullen op 29 mei beginnen. Het zijn J.H.J.M. van der Avoort, mw. J.E. Haartsen, A.M.J. van Vijfeijken en A.F.G.M. van der Walle.
7. J. van der Zanden is twaalf en een half jaar wethouder voor de PvdA. De CDA-raadsleden T. Coolen en G. Praasterink zijn even lang lid van de gemeenteraad. Zij worden gehuldigd tijdens een raadsvergadering. Ook P. Tielemans (eerst PvdA, later SDH) is 121/2 jaar gemeenteraadslid maar hij viert dit in besloten kring.
8. Het clubgebouw van de Helmondse Modelvliegclub aan de Graandijk brandt af.
11. Adriaan van de Westerlo ontvangt de gouden eremedaille verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau ter gelegenheid van zijn veertigjarig jubileum bij de Verenigde Bedrijven Van de Westerlo, waarvan hij ook vijftienvig jaar directeur is.

12. De gemeentelijke legpenning wordt uitgereikt aan Jan van Lieshout, muziekdocent op het Carolus Borromeus College, voor de vele verdiensten die hij heeft gehad voor het muzikale leven in Helmond. Hij is meer dan 30 jaar lid van het Comité Kamermuziek van het Theo Driesseninstituut en heeft aan de wieg gestaan van de invoering van de muziekindexamens voor VWO en HAVO.
- 14*. Op de in aanbouw zijnde moskee in de Molenstraat wordt de ca 1,5 ton wegende koepel geplaatst.
14. De nieuwe trainer van Helmond Sport, Jan Pruijn, wordt voorgesteld aan de pers.
16. Directeur A. Prüst hijst de vlag op het hoogste punt van de nieuwbouw eerste fase van het Elkerliek-ziekenhuis.
20. In de Dijksestraat zijn op een bouwterrein naast de voormalige school De Cajuit sporen gevonden uit de prehistorie en de Romeinse tijd door de Historische en Archeologische Vereniging Helmont. De gegevens zijn alleen in kaart gebracht. Verder onderzoek is niet mogelijk. Dichtbij het terrein stond de hoeve Klein Kemenade of Kamenijsche hoeve. Of er een relatie is tussen de hoeve en de vondsten wordt nog uitgezocht.
20. Bijna 1000 scholieren van groep acht van alle Helmondse basisscholen gaan met drieëntwintig bussen naar het Rijksmuseum in Amsterdam, op uitnodiging van directeur H. van Os. Ter voorbereiding op het bezoek hebben ze in de voorafgaande weken een aanschouwelijk 'kunstcollege' kunnen volgen in het Gemeentemuseum. In het Jeugdjournaal wordt aan deze unieke gebeurtenis aandacht besteed.
20. De service 'bibliotheek aan huis' voor ouderen, zieken en gehandicapten begint vandaag officieel na een succesvol proefjaar. Op dit moment telt de service twintig leden en zeventien vrijwilligers. Het streven is om te komen tot een ledengroep van zestig en een verdubbeling van het aantal vrijwilligers. De nieuwe folder met algemene informatie over de bezorgservice komt onder meer in de wachtkamer van huisartsen.
21. In het kader van de campagne Scholen zonder racisme komen tweeduizend middelbare scholieren bijeen op de Markt om tegen racisme te protesteren. De organiserende scholen, het

- Carolus Borromeus College, de St. Josephmavo, de Henricusmavo, het Dr. Knippenbergcollege en scholengemeenschap Jan van Brabant ontvangen het bordje School zonder racisme.
24. Professor dr. ir. J. Beneken is benoemd tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw. Hij treedt vervroegd uit als gewoon hoogleraar medische elektrotechniek aan de Technische Universiteit Eindhoven. Hij is een voortrekker op het gebied van de bio-medische en gezondheidstechnologie.
 25. Voetbalvereniging Mulo viert haar tachtigjarig bestaan. Rini de Bruyn is twintig hoofdleder van de jeugdafdeling en organiseert al vele jaren de jeugd-weekendkampen. Hij wordt benoemd tot lid van verdienste. Wim van Kraaij is dertig jaar jeugdleder. Hij heeft verder de functies van wedstrijdsecretaris en bestuurssecretaris bekleed en is 15 jaar leider geweest van het eerste team. Beiden krijgen de zilveren bondsspeld van de KNVB.
 28. Het Architectuurcafé Helmond begint in 't Speelhuis met een lezing door Noud de Vreeze, directeur van het stimuleringsfonds voor architectuur. Wethouder S. Jonkers deed tijdens de Dag van de Architectuur 1994 een oproep om een architectuurcafé te beginnen. Een initiatiefgroep van veertien personen heeft daaraan gehoor gegeven en een stichting opgericht. Het café is bedoeld voor een breed publiek en niet alleen voor vakgenoten.
 29. Nedschroef ontvangt het predikaat 'Koninklijk' in verband met het honderdjarig bestaan van de onderneming. Mr. L. Geelhoed, secretaris-generaal van het ministerie van economische zaken overhandigt het predikaat aan Nedschroef-topman ing. L. Hoorelbeke.

April

- 1*. Rosemarie Seuntiëns wordt de nieuwe stadsbeiaardier en volgt Jan Livius op.
4. Het RIAGG kent de Nan Mertensprijs toe aan het project 'preventieve woonbegeleiding in Helmond', een initiatief van het

Doorgangshuis, D'n Herd en het RIAGG zelf. Doel van het project is het begeleiden van families en alleenstaanden die het risico lopen uit hun huis te worden gezet.

7. De Sociaal Democraten Helmond (SDH) vieren hun vijftiengigjarig jubileum in het kasteel-raadhuis. Ter gelegenheid hiervan maken ze bekend jaarlijks een zilveren legpenning toe te kennen aan personen of instanties die zich inzetten voor verbetering van de leefbaarheid in Helmond, de Jan Bungeners-legpenning. Als eersten ontvangen de stichting Carat, de Oudervereniging Rijpelberg en de stichting Jeugdwerk Binnenstad de penning. Tijdens de bijeenkomst wordt ook postuum eerherstel verleend aan Jan Bungeners, oprichter van de voorloper van de SDH, de Groepering Bungeners, door oud-burgemeester Geukers, oud-wethouder en PvdA-raadslid J. van Rooij en J. Gerris, directeur van woningbouwstichting Woonpartners.
10. CDA-lijsttrekker en gemeentesecretaris P. van Geel wordt definitief voorgedragen als gedeputeerde van Provinciale Staten in Noord-Brabant. Per 18 april zal hij worden benoemd.
- 17*. Speeltuinvereniging St. Leonardus begint met de viering van haar veertigjarig jubileum.
21. Burgemeester Van Elk opent de nieuwe huisvesting van de René Clerx Groep in het Trias-gebouw aan de Stationsstraat. Bij deze gelegenheid schenkt het makelaarskantoor f 25.000,- aan het Elkerliek-ziekenhuis voor de inrichting van een buitenspeelplaats bij de kinderafdeling.
23. J. van Bussel krijgt uit handen van wethouder S. Prinsen de legpenning van de gemeente Helmond vanwege zijn verdiensten voor de stichting Speeltuin Helmond-West, waarvan hij 25 jaar penningmeester is.
23. Pastoor W. Jansen van Binderen reikt de pauselijke onderscheiding Pro Ecclesia et Pontifice uit aan N. van der Linden-de Krom, Chr. aan de Meulen en P. van Kraaij.
28. Het nieuwe Boddaertcentrum aan de Bindersestraat, voorheen gevestigd aan de Mierloseweg, wordt geopend door wethouder S. Prinsen.

28. W. Verkoelen, veertig jaar werkzaam in het verzekeringswezen, ontvangt de zilveren ere-medaille verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau.
28. Ter gelegenheid van Koninginnedag zijn de volgende onderscheidingen in of verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau uitgereikt. Officier: Mr. M. Nacinovic; ridder: M.J. Praasterink, J. van den Broek, W. Zaeijen, N. Mertens-Cleerdin, pastoor Th. van Lierop; eremedaille in zilver: G. Swinkels, A. van Raay en C. Smulders.

Mei

- 2*. De herbouwde St. Jozefkapel wordt officieel aan de gemeente overgedragen.
11. Het Helmondse comité van de Vereniging Vrienden van de Nederlandse Hartstichting bestaat vijftintig jaar.
13. De nieuwe blokhut van Scouting Leonardus aan Binderen wordt door wethouder S. Prinsen geopend.
14. Nelleke Kleijngeld, geboren op 14 mei 1895, wordt 100 jaar. Ze woont in bejaardenhuis De Eeuwsels en is de oudste en langst daar verblijvende bewoonster sinds de opening van het huis in 1971.
19. P. Slegers ontvangt de legpenning van de gemeente Helmond voor zijn werk bij de Algemene Hulpdienst, waarvan hij voorzitter is geweest van 1968 tot 1993. De dienst is in 1967 voortgekomen uit de St. Vincentiusvereniging.
19. Tot ridder in de Orde van Oranje-Nassau is benoemd J. Verstappen bij zijn pensionering als directeur van Coats Benelux BV.; de ere-medaille in goud, verbonden aan genoemde orde, wordt uitgereikt aan J.M.P.P. Andriessen bij zijn 40-jarig jubileum als edelsmid.
20. Cor Swinkels is vijftig jaar dirigent. Zijn eerste optreden vindt plaats op 20 mei 1945 bij de Beek en Donkse harmonie Oefening en Uitspanning. In de loop der jaren heeft hij gedirigeerd bij het Helmonds Muziekkorps, Somerens Lust, de fanfares van Volkel en Eerde en bij De Klinkers, de hofkapel van De

Keiebijters. Daarnaast is hij muzikleraar geweest op het Dr. Knippenbergcollege, de Rijks-HBS en het Willibrord Gymnasium in Deurne. Als musicus speelt hij orgel en hoorn en componeert hij. Nu nog is hij dirigent van de Helmondse seniorharmonie TOV.

21. De Werkgroep voor Natuurbehoud en Milieubeheer in het voormalige gewest Helmond (WNMH) bestaat twintig jaar. Ter gelegenheid hiervan wordt in de Geseldonk een symposium gehouden over ecologie en groenbeheer
22. Burgemeester van Elk installeert veertien banenpoolers als stadswacht. Ze hebben een korte opleiding gevolgd en krijgen daarvoor een certificaat. De stadswachten staan met een portofoon in contact met de meldkamer van de politie. Ze zijn niet bewapend en dragen geen handboeien. De mogelijkheid om agent te worden bestaat.
31. J.B.G. van de Water ontvangt de ere-medaille in goud verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau ter gelegenheid van zijn afscheid, na veertig jaar dienstverband, bij de CZ-groep Zorgverzekeringen.

Juni

- 2*. Het Helmondse duo Ernix wint de publieksprijs in de RTL4 Vooral doorgaan show.
3. Bij de Helmondse VoetbalVereniging bestaat de oudste damesvoetbalclub in Helmond vijfentwintig jaar.
3. J.H.M. Terbeek krijgt de legpenning van de gemeente Helmond. Hij is vijfentwintig jaar geleden een van de oprichters geweest van badmintonvereniging 't Pluimke, hij is voorzitter van een schietvereniging en lid van de winkeliersvereniging Heistraat.
- 7*. De stichting Dierenpark De Eekhoorn is door de gemeente voorgedragen voor de Ien Dales-trofee. De trofee wordt uitgelooft door het Landelijk Samenwerkingsverband Achterstandsgebieden (LAS) en de vaste kamercommissie voor Binnenlandse Zaken.

8. Enkele dagen geleden is begonnen met de sloop van Janssen en Fritsen aan de Hoofdstraat. Op het terrein zullen ongeveer tachtig koopwoningen worden gebouwd en een supermarkt. Ook komt er een wandel- en fietsroute naar de Sjef Remmenlaan.
10. Stiphout Precisie ontvangt de Eer van Croy, een ondernemingsprijs voor een bedrijf dat veel aandacht besteedt aan vakkennis en opleiding. Stiphout Precisie heeft zeventig werknemers en een omzet van meer dan tweehonderd miljoen gulden. Klanten zijn onder anderen Philips en Fokker. De productie van precisie-onderdelen is in de negen jaar dat het bedrijf bestaat nog steeds groeiende.
11. De nieuwe buurtspeelplaats aan de Paulus Potterlaan wordt tijdens een buurtfeest overgedragen aan de wijk. Overdag gebruikt basisschool De Paardebloem de speelplaats.
11. Ruim honderdvijftig duikers gaan te water in de Zuid-Willemsvaart tijdens de actie Duik Helmond schoon. Onder hen bevindt zich ook de zanger Marco Borsato.
- 16*. Bij de opening van het nieuwe hoofdkantoor van de Rabobank aan de Kasteel-Traversal stelt deze instelling de onderscheiding Helmonder van het jaar in.
19. Basisschool De Rakt viert het tienjarig bestaan en organiseert diverse activiteiten rondom het thema Tien. Op 22 juni voert de school in 't Speelhuis een toneelvoorstelling op in tien scènes over hoe de school werkt.
24. Dezer dagen zijn archeologen begonnen met onderzoek van het gebied tussen Dierdonk en de Kanaalomleiding, waar de doortrekking van de S210 begint. Zij verwachten daar sporen uit de ijstijd te vinden.
24. Slagerij Mulder gaat weg uit de Ameidestraat. De enige vestiging van het in 1870 opgerichte bedrijf bevindt zich nu nog in de Wethouder Ebbenlaan.
25. L. Baeten krijgt de pauselijke onderscheiding Pro Ecclesia et Pontifice.
27. Mr. A. de Kroon is benoemd tot gemeentesecretaris per 1 oktober 1995.

28. Stadharmonie Phileutonia vertrekt voor een negendaagse tournee naar de Verenigde Staten, waar vijf concerten gegeven zullen worden, onder meer op de trappen van het Capitool in Washington.
29. Kunstenares Ine van de Ven heeft uit opstellen, gemaakt door kinderen van groep zeven van basisschool De Goede Herder, twintig uitspraken geselecteerd. Zij heeft deze geëst op vier grote messing platen, die zijn opgehangen aan een flatgebouw in de Geyssendorfferstraat. Wethouder A. van de Vorst onthult dit kunstwerk.

Juli

1. Op de Helmondse Dag van de Architectuur, georganiseerd door de Bond van Nederlandse Architecten en het Architectuurcafé, worden vier prijzen uitgereikt aan de winnaars van de fotowedstrijd Het architectuurdetail. In de categorie 'mooi' winnen Johan van de Rijt en Jacqueline van de Ven met foto's van een regenpijp en in de categorie 'onthutsend' Wim Raaijmakers en J. van Schalen met respectievelijk een foto van een mislukte verbouwing en van een oud en nieuw deel van een bedrijfsgebouw.
1. De parkeergarage Doorneind wordt in gebruik genomen. Tot medio augustus is het parkeren daar gratis.
- 4*. De Katholieke Vrouwenorganisatie Brouwhuis viert haar gouden feest.
4. Om twee promotors van het fietsgebruik te eren wordt het Bunderpad omgedoopt tot Janus Meulendijkspad en het Admiraal Helfrichpad tot Jef de Kimpepad tijdens de start van de wielervierdaagse. De weduwen onthullen de naambordjes.
7. Wethouder S. Jonkers geeft het startsein voor de bouw van Parc de Bruxelles in het Stationskwartier.
14. Het nieuwe kantoor van de douane aan de Lage Dijk op het industrieterrein Hoogeind wordt officieel geopend. De kantoren aan de Binnen-Parallelweg nabij het station en aan de Haver-

dijk op het Bedrijventerrein Zuid-Oost- Brabant zijn inmiddels gesloten.

Augustus

5. Wethouder J. van der Zanden opent het Stephanusplein in Helmond-West. Het is het duurste stadsvernieuwingsproject tot dusver omdat de gemeente veel bedrijfjes heeft moeten uitkopen.
16. Sinds enkele dagen heeft de plaatselijke VVV Helmond haar oude naam weer terug en gaat verder als Stichting Helmond Voor-uit.
17. Het Elkerliek-koor heeft zich aangesloten bij het koor van de O.L. Vrouweparochie. De eerste gezamenlijke repetitie is vandaag. In de kapel van het ziekenhuis kan geen Gregoriaans meer gezongen worden tijdens de zondagse woord- en gebedsdiensten. Er vindt ook nog slechts eenmaal per maand een Eucharistieviering plaats omdat er geen rector gevonden kan worden.
24. Aan de Steenweg 13 opent Ierse pub The chieftain. Deze wil de Ierse cultuur uitdragen met muziekoptredens en exposities. Ook kan gegeten worden in de traditie van de country kitchen. Eigenaars zijn Ann Timony en partner Ed van Hoesel.
- 24*. Broeder Adrianus Ulijn van de Broeders de la Salle vertrekt na tweeëndertig jaar uit 't Hout.
25. Vandaag en morgen viert voetbalvereniging Stiphout Vooruit haar zestigjarig bestaan met een jubileumtoernooi, een receptie en een feest. De club is opgericht op 4 juli 1935.
25. De drie kinderdagverblijven van de Stichting Kinderopvang Helmond heten voortaan: Okapi (Brouwhuis), Maraboe ('t Hout) en 't Alvermanneke (Molenstraat). Wethouder S. Prinzen onthult het naambordje in Brouwhuis.
- 27*. De Volksuniversiteit neemt officieel een gedeelte van de voormalige basisschool De Cajuit in gebruik als eigen onderkomen.

- 27*. De Leonardus-speeltuin houdt een jubileummarkt ter gelegenheid van haar veertigjarig bestaan.
28. Wethouder J. van der Zanden graaft het eerste zand uit voor de aanleg van de nieuwe provinciale weg S 205/S 210 tussen Veghel en Helmond. In Helmond zal de nieuwe weg Wolf-sputterbaan heten.
30. Deze week begint het slopen van de fietsoprit naar de Kasteel-
Traverse aan de Kromme Steenweg.
31. De stichting Stadspromotie betreft een nieuw kantoor aan het Stationsplein.

September

2. Restaurant De Hoefslag in De Warande bestaat vijftien jaar onder gastheerschap van Co en Anneke de Beer. Het wordt gevierd met een groots diner-dansant met optredens van Striepke Veur. Als enige in Peelland is De Hoefslag aangesloten bij de Alliance Gastronomique Néerlandaise, een samenwerkingsverband van een dertigtal restaurants en hotels in Nederland en België.
2. Pastoor T. van Gastel uit Dommelen viert zijn gouden priesterjubileum. De jubilaris is kapelaan geweest in de Bernadetkerk van 1949-1959.
5. Tijdens een raadsvergadering worden N. van Echteld (SDH) en H. Lambregts (CDA) gehuldigd vanwege hun Vijfentwintigjarig raadslidmaatschap. V. Zijlstra-van Mierlo (D66) neemt afscheid als raadslid.
- 9*. Open dag in het nieuwe woonzorgcentrum Rivierenhof.
9. Erica van de Heuvel en haar badminton-partner Eline Coene winnen het dubbelspel van de Prince Wimbledon International in Londen. Zij verslaan het Britse koppel Muggeridge en Beck.
10. Tot Onderling Vermaak (TOV), aanvankelijk een speeltuin- en ontspanningsvereniging, nu een stichting, viert zijn 40-jarig bestaansfeest. Het zittende bestuur neemt afscheid. Dit zijn Louis Knaapen (voorzitter van 1971-1984 en van 1994-1995),

Wim van de Nieuwenhof, Theo van Wil, Henk van Sas en Ria van Lamoen. Wim van de Nieuwenhof ontvangt vanwege zijn veertigjarig penningmeesterschap de zilveren ere-medaille in de Orde van Oranje-Nassau. Het nieuwe bestuur wordt gevormd door Piet Curfs, Hans van den Boogaard, Piet van Schijndel, Theo Lambert, Bernard van Lieshout en Joop de Leeuw.

12. G. van de Mosselaar krijgt de ere-medaille in goud verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau bij gelegenheid van zijn veertigjarig dienstjubileum bij Gamma Holding.
- 17*. De Fatih-moskee in de Molenstraat wordt officieel geopend.
17. F.J. van den Berg uit de Dijksestraat 25 viert zijn gouden kapersjubileum en ontvangt de ere-medaille in zilver verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau. Hij is al dertig jaar lid van Accordeonvereniging Helmond AK, waarvan tien jaar bestuurslid.
20. Modelbootvaarders Ton Smulders en Henk Berends, leden van de Helmondse Modelbouwclub Amfibie, hebben het wereldrecord lange-afstandsvaren gebroken door met hun modelboten Furie en Johanna een 51 km lang traject van Amsterdam naar Harderwijk af te leggen in 13 uur.
21. Het Platform Helmondse Bewonersorganisaties (PHB), bestaande sinds eind jaren tachtig, hebben een eigen onderkomen betrokken in de Kluisstraat 2. Het pand wordt belangeloos door de gemeente beschikbaar gesteld. Er zijn inmiddels vijftien groepen bij het PHB aangesloten, waaronder bewonerswerkgroepen, huurdersbelangenverenigingen en bewonersraden.
23. Dit weekend organiseert muziek-café Kees Lammers aan de Hortsedijk haar laatste optreden. Café Lammers begon op 30 december 1994.
26. Burgemeester en Wethouders besluiten -na de nodige actie uit de burgerij- om tien gemeentewoningen aan de Hemelrijksestraat, de nummers 26 tot en met 36, te behouden en te renoveren. De woningen zijn aan het begin van deze eeuw gebouwd.

29. C. van de Goor ontvangt de gouden ere-medaille verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau ter gelegenheid van zijn afscheid van de gemeente Helmond, waarbij ook zijn 40-jarig dienstjubileum wordt gevierd.

Oktober

- 4*. De verhuizing van de Rozenhof-bewoners naar het nieuwe Rivierenhof is in volle gang.
- 4*. Obragas wint de Business Engineering Award.
- 7*. Een receptie sluit de activiteiten rondom het jubileum van de Leonardus-speeltuin af.
8. Ponyclub Jeanne d'Arc opent een tot fraai oefenterrein omgeploegd weiland aan Scheepstal.
11. Wethouder S. Prinsen opent de gerenoveerde werkplaats van de Stichting Maatschappelijke Opvang Helmond aan de St. Hubertusstraat.
13. Woonpark Dierdonk en woningbouwproject de Reede zijn genomineerd voor de Bronzen Bever, een rijksprijs voor excellent opdrachtgeverschap op het gebied van bouwen en wonen. Opdrachtgevers voor Dierdonk zijn de gemeente Helmond en het Bouwfonds Woningbouw Zuid. De opdrachtgever voor de Reede is woningstichting Woonpartners.
14. Turnvereniging Avanti viert het feit dat ze veertig jaar bestaan met een grote turnwedstrijd in de city-sporthal. De inzet is het clubkampioenschap. De vereniging is opgericht op 16 oktober 1955 en telt thans honderdtwintig leden.
15. De seniorenharmonie TOV bestaat 121/2 jaar en geeft een koffieconcert samen met het seniorenkoor Helmond, dat op 27 oktober twintig jaar bestaat.
18. Leo van Bokhoven stopt na tweeënveertig jaar met modezaak Van Bokhoven-Boers in de Veestraat. Zijn vader heeft de winkel opgericht in 1936 aan de Molenstraat. In het pand komt een filiaal van woonwarenhuis Xenos.
18. De stichting Werkgroep Bejaarden bestaat vijftientwintig jaar.

Het is een overkoepelend orgaan voor de Helmondse bejaardensecties en een aantal ouderenverenigingen. De oorsprong ligt bij de diverse parochiële bejaardensecties.

20. Europe Precision Moulding, een dochter van Mitsubishi Corporation, is vanaf augustus bezig met de bouw van een nieuwe fabriek op industrieterrein De Wijer-Oost die vandaag het hoogste punt bereikt. Het bedrijf, sedert 1993 in Helmond gevestigd, produceert zo'n 100 miljoen plastic CD-doosjes per jaar. Als de fabriek medio 1996 klaar is wil men dit aantal alsook het aantal medewerkers verdubbelen.
21. A. van Wetten-van Asseldonk ontvangt de pauselijke onderscheiding Pro Ecclesia et Pontifice voor haar inzet gedurende vijftientwintig jaar in de pastorie en de kerk van de O.L.Vrouwe-parochie.
27. Op 83-jarige leeftijd overlijdt Toos van Bokhoven, jarenlang in de carnavalswereld bekend als Toos d'n Bok.
27. Wethouder M. Jonkers-Goedhart reikt aan A. Meesterburrie de gemeentelijke legpenning uit voor zijn bijzondere verdiensten voor de door hem in 1960 opgerichte vogelvereniging Kleutrobas, waarvan hij tot 1990 voorzitter is geweest.
28. De Houtse Turnvereniging HT'35 viert haar 60-jarig jubileum. Een van de oprichters, T. Giebels krijgt van wethouder M. Jonkers-Goedhart de gemeentelijke legpenning vanwege zijn verdiensten voor de club als leider, technisch adviseur en stimulerende kracht bij de opleiding van trainers en trainsters.
28. M. Cornelissen ontvangt de pauselijke onderscheiding Pro Ecclesia et Pontifice. Hij is 35 jaar collectant geweest in de kerk van de Goddelijke Voorzienigheid.
28. Oud-wethouder en Tweede Kamerlid mevrouw N. Dankers adopteert de Helmondse binnenstad en tekent daarvoor een adoptiecontract. Dit houdt in dat zij twee maal per jaar een werkbezoek zal brengen aan de wijk, aanwezig zal zijn bij belangrijke gebeurtenissen en voor informatie-uitwisseling tussen de wijk en de Tweede Kamer zal zorgen.
29. Antoon van Leuken dirigeert voor de laatste keer het jeugd- en kinderkoor De Goede Herder en ontvangt de pauselijke onder-

- scheiding Pro Ecclesia et Pontifice. Het koor is opgericht in 1975 en is gegroeid van 20 leden aanvankelijk naar ruim 100 leden nu. Ceciel van de Kerkhof neemt het dirigentschap over.
29. Het door Jan Vermulst opgerichte koor Sine Nomine brengt hem een hommage op de dag dat hij zeventig jaar zou zijn geworden. In de St. Trudokerk zingt men een van zijn laatste composities, de Missa Sancta Johannis Baptistae, gecomponeerd in 1993 in opdracht van de parochie St. Jan de Doper in Loon op Zand bij gelegenheid van haar 600-jarig bestaan.
 - 30*. Stichting Dierenpark De Eekhoorn wint de wedstrijd 'Kern met pit', een initiatief van de Koninklijke Nederlandse Heide- maatschappij.

November

2. Wethouder J. Jonkers slaat de eerste paal voor 28 woningen die gebouwd gaan worden aan de Korte Geer en de Lage Geer in Dierdonk, waar het zogeheten 'singelwonen' is gepland.
4. Op het pleintje van het gerenoveerde Klaverhof onthult wethouder A. van de Vorst samen met de jongste bewoner Jeffrey Schipper het beeld 'Twee zwanen' van de Helmondse kunstenaar Evert den Hartog. Het beeld is aangeschaft door de monumentgroep Klaverhof, bestaande uit bewoners en vertegenwoordigers van woningbouwvereniging Volksbelang. De gemeente heeft het beeld betaald, Volksbelang de sokkel.
7. Seniorenkoor 't Hout bestaat vijftientwintig jaar.
11. Lotus (Landelijke opleiding tot uitbeelding van slachtoffers) kring Helmond viert het vijftientwintigjarig bestaan. De kring is opgericht door Marinus Kanters uit 't Hout en is een van de oudste en grootste van Nederland.
- 15*. De Mierlo-Houtse afdeling van de Katholieke Vrouwenorganisatie (KVO), voorheen de Boerinnenbond, viert haar gouden jubileum.
20. Pater Leo van der Klaauw heeft bij zijn afscheid als pastor van de parochie Helmond-Centrum twee pauselijke onderscheidingen uitgereikt. Mevrouw Aerts-Verberne ontvangt Pro Ec-

clesia et Pontifice. Zij is onder meer administratrice en kerkmeester geweest van de Lambertuskerk en verzorgde de administratie van de katholieke kerkhoven aan de Molenstraat en de Hortsedijk. J. Corstens wordt ridder in de Orde van St. Sylvester. Hij is sinds 1988 penningmeester van de parochie Centrum en onder meer administrateur van de charitatieve instelling Fundatie Nicolaas Beels. Voor het CDA heeft hij van 1974 tot 1978 in de gemeenteraad gezeten.

20. Frans van der Steen stapt na 50 jaar uit zijn slagerij aan de Heistraat en krijgt de zilveren ere-medaille verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau. Hij is jarenlang bestuurslid geweest van de Schietvereniging Helmond en van de regionale afdeling van het Wilhelminafonds.
25. Rijvereniging Jeanne d'Arc viert haar 50-jarig bestaan.
- 27*. Gedeputeerde L. van Nistelrooij en wethouder J. Jonkers openen samen met de 92-jarige bewoonster J. van Lierop-Dusol het nieuwe woonzorgcentrum Rivierenhof.
28. Een afdeling Helmond en omstreken van de Ouderen Unie 55+ wordt opgericht.
30. P. van Laarhoven wordt benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau bij zijn afscheid van de Sociale Verzekeringsbank Eindhoven.

December

1. De gebroeders Joop en Jos Boers heropenen hotel St. Lambert dat vanaf juli gesloten was,
1. De Streek VVV Peelland viert haar vijftiengjarig bestaan met een mini-symposium over de toekomst van de toeristische sector in Noord-Brabant. Wethouder M. Jonkers-Goedhart maakt bekend dat in Eindhoven een samenwerkingsverband komt voor toerisme voor de hele regio Zuidoost-Brabant tussen de Streek VVV Peelland en de Streek VVV Eindhoven en Kempenland. Eindhoven en Helmond zullen volwaardige VVV-kantoren krijgen. In andere plaatsen komt een klein kantoor of een informatiepost.

1. J. Verhoeven ontvangt de eremedaille in brons verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau bij zijn afscheid van DAF Special Products in Geldrop.
6. De voormalige villa van Carp aan de Aarle-Rixtelseweg, gebouwd in 1920 in Art Nouveau-stijl, waarin nu Architectenbureau Magis is gehuisvest, staat te koop.
- 7*. De Stichting voor Assimilatiebevorderende activiteiten (SABA) wint de vijfde Marga Klompé-prijs.
8. A. Daniëls-van den Berg krijgt de pauselijke onderscheiding Pro Ecclesia et Pontifice voor haar werk gedurende veertien jaar als contactpersoon voor de parochianen van de Annaparochie en haar secretarisschap van het parochiebestuur. Zij zal deze activiteiten beëindigen per 1 januari 1996 omdat de Annaparochie dan naar verwachting zal samengaan met de Goddelijke Voorzienigheid.
13. De kinderafdeling van het Elkerliek-ziekenhuis is verhuisd naar de nieuwbouw. Het thema van de afdeling is muziek. Op diverse plaatsen zijn notenbalken aangebracht en op de ramen zijn Asterix, Obelisk en Nijntje afgebeeld met muziekinstrumenten. Een 'Rattenvanger van Hamelen' opent de afdeling.
- 13*. Het Ter AA College en de Stichting Arbeidsplaatsen (STAP) ontvangen de Helffer-Kootkar-prijs voor hun vluchtelingenproject.
15. J. Rijken wordt benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje--Nassau bij zijn afscheid als huisarts. Hij is ook bedrijfsarts geweest bij V & D en keuringsarts bij de Bedrijfsgezondheidsdienst.
15. De in Helmond op 1 maart 1920 geboren componist en dirigent Alphonse Stallaert overlijdt in Fréjus, Frankrijk. Hij wordt op 19 december begraven in Anvers-sur-Oise. Op het Utrechts conservatorium is hij in de leer geweest bij Hendrik Andriessen en Bertus van Lier. In Parijs heeft hij les gehad van J. Barbirolli en Arthur Honegger en heeft daar onder meer het Orchestre de Paris geleid. Enkele werken van hem zijn Symphonia da Requiem uit 1953 en Concert voor twee piano's, strijkorkest en pauken, in 1963 op de Franse TV in première gegaan.

20. De nieuwe speelkamer op de kinderafdeling van het Elkerliek-ziekenhuis is geopend en heet 'De Opkikker', een idee van de tienjarige Anne Weterings, leerlinge van de St. Jorisschool. Zij onthult de naam.
20. De eerste paal voor het nieuwe pand Doorneind aan de Zuid-Koninginnewal wordt geslagen door wethouder J. Jonkers, samen met vertegenwoordigers van Volker Stevin, projectontwikkelaar en het Akzo Nobel Pensioenfonds. Daar komen zeven winkels, negenentwintig appartementen en een supermarkt van 800 m².
22. Pierre van de Meulenhof begint in samenwerking met Hub Noten een handtekeningenactie om te voorkomen dat de Helmondse redactie van het Eindhovens Dagblad naar Eindhoven verhuist. De hoofdredactie heeft dat voornemen opnieuw kenbaar gemaakt.
28. De nieuwe vleugel van het Elkerliek ziekenhuis is volledig in gebruik nadat honderdtwintig patiënten zijn verhuisd. Na de feestdagen begint de sloop van het resterende gedeelte van het beddenhuis. De tweede bouwfase moet medio 1997 zijn afgerond.
29. Op de hoek van de Tamboerijnstraat/Harmoniestraat, worden twintig koopwoningen opgeleverd. Het zijn de laatste premiekoopwoningen die in Helmond worden gebouwd.

KIJK, HELMOND 1995

Bernardine Koolen

JANUARI 1995

Nieuwe sportonderscheidingen uitgereikt

Wethouder M. Jonkers-Goedhart van Economische aangelegenheden, Arbeidsvoorziening en Sport (EAS) maakt op 12 januari bekend dat de gemeente Helmond twee nieuwe sportonderscheidingen heeft ingesteld, een sportpenning en een jeugd-stimuleringsprijs. Ook de Sportraad Helmond heeft zich niet onbetuigd gelaten en stelt een Verenigingsprijs beschikbaar.

De nieuwe sportpenning is ontworpen door Thomas Schulte. Het is een bronzen medaille met daarop de helm van het gemeentewapen, twee lauwerkransen en vijf ballen, die de sport symboliseren. Voor de medaille komen in aanmerking vaandelteams van verenigingen die een kampioenstitel behaald hebben in de klasse waarin zij opereren. Individuele sporters dienen een nationale, Europese of wereldtitel te hebben veroverd. Het kampioenschap moet zijn behaald in een competitie of toernooi dat is georganiseerd door een officiële landelijke bond.

Voorheen kregen Helmondse sportkampioenen de gemeentelijke legpenning. Deze wordt echter ook voor geheel andere verdiensten uitgereikt. Nu heeft de sport haar eigen onderscheiding.

De jeugd-stimuleringsprijs is bedoeld voor jeugdteams of jeugdige sporters tot zestien jaar die een opmerkelijke prestatie hebben geleverd. Aan de prijs is een geldbedrag van honderd gulden verbonden. Dit jaar ontvangen één individuele sporter en één team deze prijs.

De Sportraad Helmond beoogt door het toekennen van hun Verenigingsprijs die verenigingen te belonen die zich op een bijzondere manier hebben ingezet voor activiteiten die het sportieve verenigingsleven bevorderen. De winnaar krijgt vijfhonderd gulden.

De nieuwe gemeentelijke sportpenningen gaan naar Polaris (volleybal), de Nederlandse Brandweer Sportbond (atletiek), HMHC (hoc-

afb. 1. De gemeentelijke sportpenning. Foto GA Helmond/A. Welten.

key), Little of little nie (petanque), Oranje-Wit (handbal), SBRV (zaalvoetbal), Sportschool Essink (jiu jitsu), BC Moons (basketbal), Sportschool Van de Pol (judo), Bruheze (voetbal) en BC Nuenen (badminton). De jeugd-stimuleringsprijs is gewonnen door volleyballer Jan Korbijn van Polaris en de meisjesploeg 6C van turnvereniging HT'35. Hockeyclub HUAC krijgt de Verenigingsprijs.

De prijzen werden uitgereikt op 26 januari tijdens het jaarlijks Slot Sport Award-evenement in 't Speelhuis. Daar werden ook de Slot Sport Awards uitgereikt. Deze is bij de dames gewonnen door badmintonspeler Erica van de Heuvel-van Dijk voor het behalen van twee bronzen medailles bij de Europese kampioenschappen dames-dubbel en gemengd-dubbel in 1994.

Michel van Rijt is winnaar bij de heren. Hij behaalde het Nederlands kampioenschap jiu jitsu en de derde plaats bij de laatst gehouden wereldkampioenschappen. De prijs voor ploegen wordt uitgereikt aan de aanvoerders van de dames- en herenploeg van handbalvereniging Oranje-Wit.

FEBRUARI 1995

De Keiebijters bestaan 33 jaar

De oprichtingsvergadering van de Keiebijters vond plaats op 16 oktober 1962 met de bedoeling om een stedelijk carnaval en optocht op touw te zetten, naast de wijkactiviteiten die door de diverse al bestaande carnavalsverenigingen worden georganiseerd,

Op maandag 25 februari 1963 trekt de eerste optocht door de stad met 32 deelnemers. In 1994 is die inmiddels aanzienlijk uitgebreid en vermeldt de deelnemerslijst 105 'nummers', waaronder drumbands en fanfares, grote groepen met wagens, kleine groepen, paren en individuen. De eerste kletsavond wordt gehouden in 1964 met als winnaar Gerrit van de Water met zijn creatie 'Soldaat Bloem'. In 1971 gaat de Keijoologische Hogeschool van start met als 'perbeerder' Nol van Roessel, die zijn 'bewijs van erremoci' (een soort kandidaatsexamen!) moet afleggen.

afb. 2. Het Keiebijters'bos' op 18 februari 1995. Foto Fotopersburo Van de Meulenhof.

De Keiebijters organiseren in de loop der jaren tal van activiteiten die uitgebreid staan beschreven in het jubileumboek 'Kienaw' dat ter gelegenheid van het 33-jarig bestaan is uitgegeven. Gebruikelijk is dat de Keiebijters de gemeente een cadeau aanbieden bij hun jubilea. In 1973 bij het 11-jarig bestaan is het beeldje van Butske geschonken, dat nu op het Havenplein staat. Bij de viering van 22 jaar Keiebijters werd de stad verrijkt met twee kanonnen op het voorplein van het kasteel.

Het 33-jarig jubileum staat in het teken van het milieu. De Keiebijters laten op het terrein van de voormalige manege De Hoefslag in de Warande door de inwoners van Helmond een eikenbos planten. In de dagen vóór carnaval wordt huis-aan-huis een doosje met een eikel bezorgd, in totaal 30.000 stuks. Op zaterdag 18 februari komen een tweeduizend Helmonders op de been bij het nieuw aan te leggen bos en poten 1.484 eikels.

De Keiebijters zelf planten jonge bomen; Amerikaanse, Canadese en Europese eiken. De carnavalsvereniging van de Oranjebuurt zet oranje-bloeiende kastanjes en schenkt een houten bank. Onder begeleiding van de hofkapel van de Keiebijters wordt tot slot een grote kei geplaatst met de inscriptie '33 jaar Keiebijters' en 'Zo laag er eikels valle blie Helmond carnavalle'. Het Keiebijters-Eikelbos kan gaan groeien.

MAART 1995

Stadsbeiaardiers in- en uitgeluid

Rosemarie Seuntiëns uit Asten is met ingang van 1 april benoemd tot stadsbeiaardier. Zij volgt Jan Livius op die per die datum vervroegd uittreedt. Een gezamenlijk concert op het carillon van de St. Lambertuskerk op 31 maart markeert dit afscheid en deze benoeming.

Rosemarie Seuntiëns kreeg na haar afstuderen als pianiste aan het Brabants conservatorium, les van Arie Abbenes op de beiaard-

afb. 3. Stadsbeiaardier Rosemarie Seuntiëns uit Asten. Foto Fotopersburo Van de Meulenhof.

school. Zij begeleidt met haar pianospel al geruime tijd koren en solisten, onder meer het Astens mannenkoor. Diverse malen heeft ze Jan Livius vervangen. Eind 1994 vraagt de gemeente haar J. Livius op te volgen. Als stadsbeiaardier bespeelt ze elke zaterdagochtend de beiaard waarbij ze vooral lichte muziek ten gehore brengt. Voor het automatisch carillon met een speelwerk uit 1839, dat elk kwartier speelt, gaat ze zelf muziek schrijven en arrangeren.

Jan Livius is van beroep docent Frans. Aanvankelijk in Apeldoorn en daarna, tot 1994, op het Carolus Borromeus College. In zijn vrije tijd is hij pianist, organist en koordirigent. Op latere leeftijd bezoekt Livius de Nationale Beiaardschool in Amersfoort en wordt op 1 juli 1985 benoemd tot stadsbeiaardier in Helmond.

Na bijna tien jaar wordt zijn functie overgenomen door Rosemarie Seuntiëns. Zij is blij een klokkenspel in een 'eigen' toren te kunnen gaan bespelen. De meeste van de ongeveer 175 bespeelbare carillons in Nederland hebben immers al een vaste beiaardier.

De beiaard in de St. Lambertuskerk heeft zevenenveertig klokken. Zeven dateren uit 1724 en zijn gegoten door de Lotharingse klokkenmaker Alexius Julliën. Twee zijn in de 19e eeuw gegoten door Petit & Fritsen uit Aarle-Rixtel. De resterende achtendertig klokken werden in 1953-1954 door de firma Eijsbouts in Asten gemaakt.

Tussen 1839 en 1923 was het klokkenspel alleen mechanisch bespeelbaar. Op 5 mei 1923 bieden de inwoners van Helmond ter gelegenheid van de opening van het kasteel-raadhuis een klavier aan de gemeente aan. De beiaard werd in 1953 uitgebreid tot een volwaardige concertbeiaard met stokkenklavier. In 1983 werd de beiaard gerestaureerd en de gehele torenruimte als speelcabine ingericht.

Tijdens het concert op 31 maart neemt Jan Livius afscheid met onder meer een selectie uit de musical *My fair lady* en het volksliedje *Ik seg adieu*. Rosemarie Seuntiëns stelt zich voor met een zestal werken waaronder een eigen arrangement van de Spaanse dansen van Moszkowski.

APRIL 1995

Speeltuinenvereniging St. Leonardus viert 40-jarig jubileum

De speeltuin van de Leonardusparochie dateert uit het midden van de jaren vijftig. Pastoor Brandsma en enkele parochianen van de kort voor de Tweede Wereldoorlog opgerichte St. Leonardusparochie namen het initiatief tot het aanleggen van een speeltuin. Harrie Smits is de eerste voorzitter van de speeltuinvereniging en zal dit achtentwintig jaar blijven.

De officiële oprichtingsdatum is 13 juni 1955. Tot de 'Kinder-Speeltuin-Vereniging', treden al direct zesenvijftig leden toe. De tuin opent op 7 oktober 1955 en ligt naast het patronaat aan de Wethouder Ebbenlaan, daar waar nu de Rabobank staat.

In 1959 verhuist de vereniging naar het huidige terrein achter de St. Leonarduskerk aan de Mgr. Swinkelsstraat. Dit stuk grond was oorspronkelijk bestemd als kerkhof.

De speeltuin floreert in deze nieuwbouwwijk met veel jonge, kinderrijke gezinnen. Een lidmaatschap kost rond 1960 een kwartje per week. Voor dat bedrag kunnen de leden niet alleen spelen in de speeltuin maar ook het hele jaar door deelnemen aan allerlei activiteiten: filmvoorstellingen, fiets- en speurtochten. Ook traditionele feesten als carnaval, koninginnedag en sinterklaas worden samen gevierd.

De speeltuinvereniging richt een eigen voetbalclub op die vanaf 1967 opgaat in Rood-Wit '62. Er komt een wandelclub en een drumband, die later opgenomen werd in de Showband Helmond. De wandelclub organiseert vanaf 1959 de wandel-avondvierdaagse, nog altijd een succesvol stedelijk evenement. De speeltuin is van april tot oktober dagelijks geopend. Bij mooi trekt de Leonardus-speeltuin tweehonderdvijftig tot driehonderd kinderen per dag. Veel speeltoestellen zijn in eigen beheer ontworpen en gemaakt. Het openluchtzwembadje 't Wisje is een van de meest geliefde attracties.

afb. 4. De feestcommissie t.g.v. het 40-jarig jubileum van Speelvereniging St. Leonardus: J. Smits, J. van Tilburg, K. van Doorne, M. Klumbers, T. Raaymakers, P. van de Broek, A. Meulendijks, april 1995. Foto Euro Press Helmond.

Gedurende de wintermaanden werken vrijwilligers aan het opknappen van de speeltoestellen. Voor de jubileumviering is een feestcommissie bijna twee jaar bezig geweest. Vanaf april tot in oktober zijn wekelijks een of meer activiteiten georganiseerd. Het programma begint met een feestelijke opening van de speeltuin op tweede paasdag, 17 april. Op 29 april trekt een kinderoptocht door de wijk bij gelegenheid van Koninginnedag. Een grote jubileummarkt op 27 augustus trekt honderden bezoekers en een receptie op 7 oktober rondt de festiviteiten af.

MEI 1995

De St. Jozefkapel herbouwd

De St. Jozefkapel werd in 1948 gebouwd om Sint Jozef te danken voor het beschermen van de gelijknamige parochie tijdens de Tweede Wereldoorlog. Tevens bekroont de kapel het werk van opdrachtgever pastoor Van Leeuwen die in dat jaar zijn veertigjarig priesterjubileum viert én vijfentwintig jaar pastoor is van de St. Jozefkerk. Ontwerpers zijn de gebroeders Dom H. van der Laan en Ir. N. van der Laan, grondleggers van de architectuurstroming de Bossche School. Een bevriende aannemer uit Nieuwkuijk bouwt de kapel voor negenduizend gulden.

De oorspronkelijke kapel lag in de Bakelse bossen vlak achter de brug over de Nieuwe Aa. In 1982 moet het gebouwtje wijken voor een weg langs de om te leggen Zuid-Willemsvaart. In 1994 nemen stadsplanoloog Herman Mens en architect Henk van Wetten het initiatief om de kapel te herbouwen in het Hortensiapark. Het moet een gedachtenismonument worden voor alle Helmonders die sinds de mobilisatie van 1939 door oorlogsgeweld om het leven zijn gekomen. De gemeente Helmond en een groot aantal sponsors zorgen voor de financiering van de herbouw die in totaal bijna drie ton kost. Vier leerlingen van de stichting Bouwopleiding Regio Helmond zetten het gebouw. Zij beginnen op 9 januari. Burgemeester Van Elk metselt op 17 februari een gedenksteen in de buitengevel.

afb. 5. De St. Jozefkapel als gedachtenismonument herbouwd. Foto Euro Press Helmond.

De kapel heeft een gemetseld gewelf met een doorsnede van 5.70 meter en een hoogte van 1.80 meter. De buitenmuren zijn 6.50 meter hoog met daarin verwerkt zestien halfronde bogen. De herbouwde 'kapel' wordt op 28 april opgeleverd. In het gebouwtje zijn glazen gedenkplaten aangebracht met daarop de namen van 114 oorlogsslachtoffers. Zevenennegentig van hen zijn omgekomen in de Tweede Wereldoorlog, zestien tijdens de politionele acties in Nederlands-Indië. De in het voormalig Joegoslavië gesneuvelde sergeant Willo Martens is het meest recente Helmondse slachtoffer van oorlogsgeweld.

Een speciale werkgroep onder leiding van gemeentearchivaris H. Roosenboom en voorzitter H. van Laarhoven van de heemkundekring Helmond-Peelland heeft met medewerking van de Helmondse bevolking en eigen onderzoek deze lijst van gevallen samengesteld.

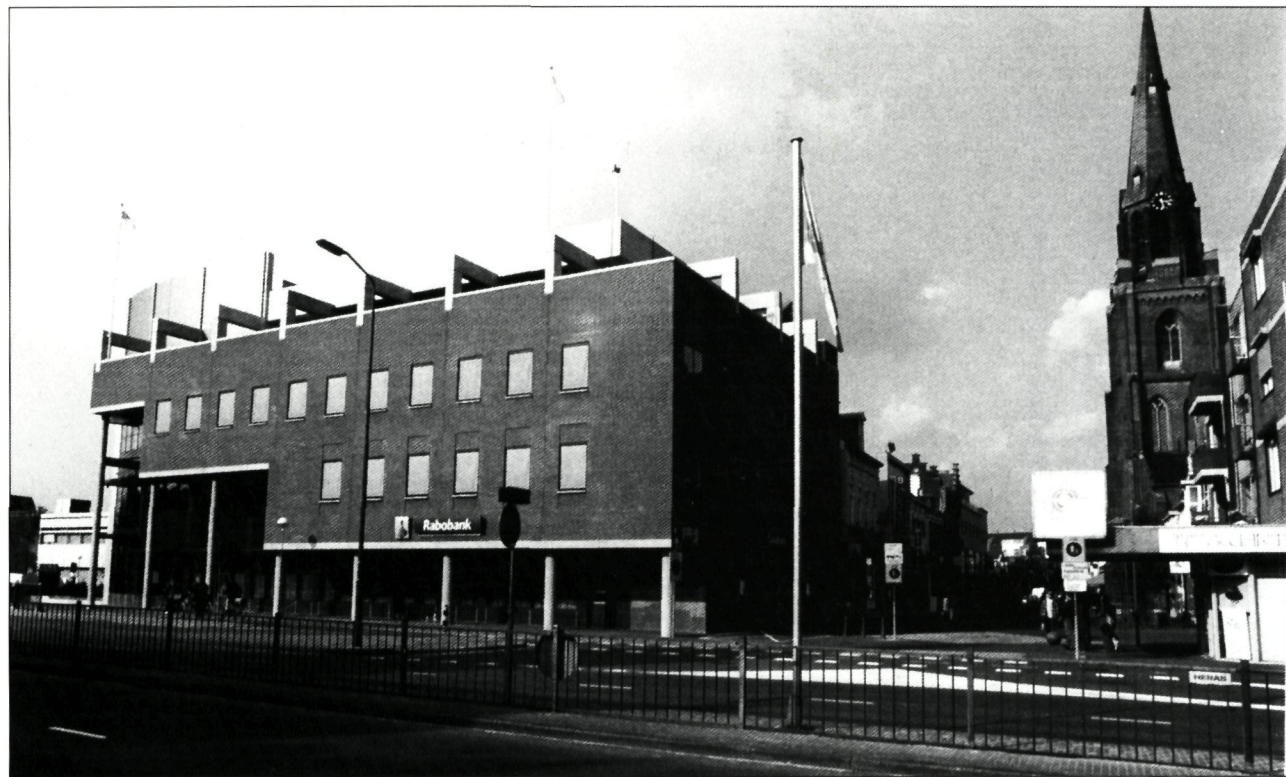
De stichting Herbouw Gedachteniskapel St. Jozef draagt op 3 mei het monument over aan de gemeente. Zij doet dit tijdens een herdenkingsplechtigheid waarbij familieleden van de overledenen, oud-verzetssrijders en vele anderen aanwezig zijn. De stichting Kapel van Binderen neemt het beheer van het nieuwe monument op zich.

JUNI 1995

Rabobank krijgt nieuw hoofdkantoor

Loco-burgemeester J. Jonkers laat zich op 16 juni in een antieke auto van de bovenste verdieping naar de begane grond van het nieuwe hoofdkantoor van de Helmondse Rabobank brengen. Met deze rit in de parkeerlift opent hij dit door de Gebroeders De Vries ontworpen gebouw aan de Kasteel-Traverse

De Boerenleenbank opende haar eerste kantoor in Helmond op 5 maart 1920 in de boerderij van de familie Kemps aan de Uithoornseweg 25. Pas in 1951 wordt een nieuw kantoor in gebruik genomen aan het Groenewoud, in het gebouw van de Boerenbond. In 1958 verhuist de bank naar Kerkstraat 37. De eerste eigen nieuwbouw verrijst op de

afb. 6. Het vernieuwde hoofdkantoor van de Rabobank aan de Traverse/Kerkstraat. Foto Euro Press Helmond.

hoek van de Kasteel-Traversal en de Kerkstraat. Op 31 augustus 1973 wordt dit gebouw, ontworpen door architect J. Lambooi, officieel geopend.

De Boerenleenbank, inmiddels gefuseerd met de Raiffeissenbank, heet vanaf 17 januari van dat jaar Rabobank. Deze bank zonder aandeelhouders is na ruim twintig jaar toe aan vervanging van het hoofdkantoor. Begin 1994 begint de sloop. Alleen de vloer en het betonnen skelet blijven gehandhaafd. Een unicum in de regio is de autolift voor bezoekers van de bank naar het parkeerdek op de bovenste verdieping. De lift, ruim zes meter lang en 3,5 meter breed weegt meer dan viereenhalf ton.

Bij de opening van het nieuwe hoofdkantoor op 16 juni en mede ter gelegenheid van het vijfenzeventigjarig bestaan stelt de Rabobank een onderscheiding in voor de 'Helmonder van het jaar'.

Voor de jaren 1996, 1997 en 1998 stelt de bank drie keer tienduizend gulden beschikbaar voor een Helmonder die zich op een bijzondere manier voor de stad verdienstelijk heeft gemaakt. Het is de bedoeling dat tijdens de gemeentelijke nieuwjaarsreceptie de onderscheiding wordt uitgereikt.

De winnaar krijgt naast het geldbedrag ter ondersteuning van de door hem of haar ontwikkelde initiatieven, ook een wisseltrofee uitgereikt. Dit is een glazen sculptuur, ontworpen door Gerbert Dirks. De heer Dirks werkt bij glasslijperij Jan Driessen. In zijn ontwerp zijn de contouren van een paalwoning herkenbaar tegen een achtergrond van vier paalwoningen.

JULI 1995

KVO Brouwhuis en Mierlo-Hout vieren goud

Vijftig jaar geleden werden zowel de Boerinnenbond in Brouwhuis als die in Mierlo-Hout opgericht. Zoals de naam al zegt was de bond oorspronkelijk uitsluitend voor boerinnen bestemd. Inmiddels is deze uitgegroeid tot een moderne vrouwenorganisatie, waarin ook vrouwen met een niet-agrarische achtergrond welkom zijn. In 1967 verandert de naam mede daarom in Katholieke VrouwenOrganisatie (KVO).

afb. 7. Het gouden feest van de Katholieke Vrouwen Organisatie Foto A.M. Michels.

Op 4 juli 1945 krijgen de Brouwhuisse boerinnen een eigen bond die onderdeel uitmaakt van de Noord-Brabantse Christelijke Boerenbond, NCB. Initiatiefnemer is pastoor Damen samen met enkele boerinnen. Onder hen was mevrouw Bertrams die jarenlang voorzitter bleef.

De eerste jaren staat vooral het gezelligheidsaspect hoog in het vaandel. Daarnaast worden cursussen gegeven op huishoudelijk en agrarisch gebied. Vanaf 1950 organiseert de boerinnenbond jaarlijks een uitstapje; een bedevaart naar Ommel. Een zangclub, een dansclub en een inmiddels weer opgeheven sportclub ontstaan. De bond regelt excursies en lezingen en zamelt geld in voor goede doelen zoals de actie Zorgkind en de kankerbestrijding.

Het vijftigjarig bestaan wordt gevierd op 29 juni. Drie vrouwen die al vanaf de oprichting lid zijn, worden gehuldigd. Dit zijn A. van de Mortel-van den Broek, T. Meulendijks en R. Schrama-van Leeuwen.

De Mierlo-Houtse afdeling van de Boerinnenbond dateert van 15 november 1945. Initiatiefnemers zijn de dames Groof-de Groot van de gewestelijke en Hoenselaar van de provinciale NCB en kapelaan A. van de Ven van de Leonarduskerk, later pastoor in Mierlo-Hout. De heilige Bernadette wordt patrones.

De katholieke geloofsovertuiging speelt in het begin een grote rol. Het huishouden en het werk op de boerderij staan voorop. Tegenwoordig wordt meegedacht en -gepraat over zaken als bedrijfsvoering, milieu en het bondswerk.

Ontspanning en culturele activiteiten blijven onderdeel uitmaken van het programma, evenals cursussen en opleidingen. Op de laatste zondag in augustus 1993 organiseert de KVO Mierlo-Hout het kringoogsttagfeest voor de kring Helmond, die bestaat uit zevenentwintig afdelingen. Bij de jubileumviering op 15 november huldigt de voormalige boerinnenbond vijf gouden jubilarissen: A. van Dijk-Biemans, mede-oprichtster en jarenlang voorzitter, S. Meulendijks-van Gennip, A. van Gennip-van Gastel, G. Swinkels-van den Heuvel en A. Meulendijks-van den Heuvel.

Broeder Adrianus Ulijn vertrekt uit Helmond

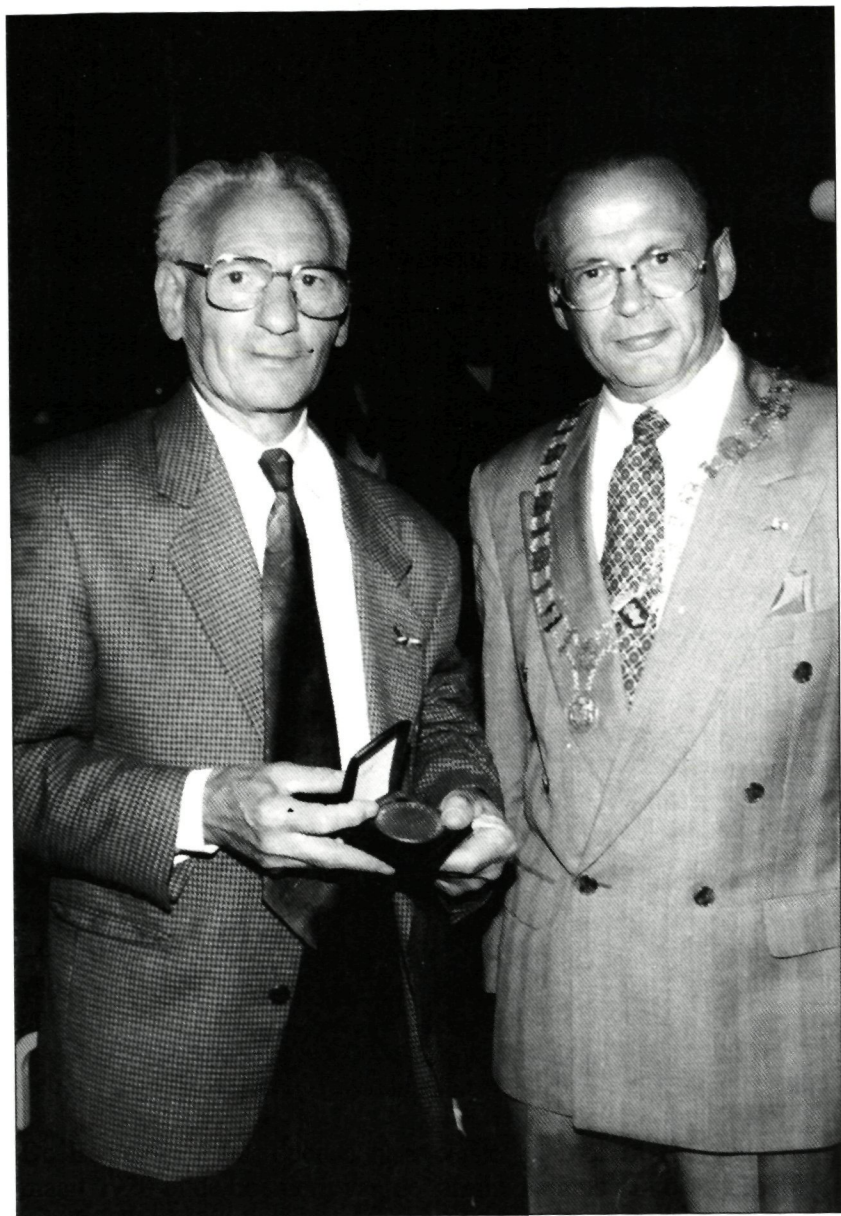
Antonius H. Ulijn, beter bekend als broeder Adrianus, verlaat na ruim tweeëndertig jaar de Helmondse wijk 't Hout. Op 24 augustus nemen velen afscheid van hem tijdens een receptie in De Geseldonk.

Broeder Adrianus Ulijn werd geboren in 1929 in het Brabantse Alem. In 1954 treedt hij in bij de orde van de Broeders de la Salle, broeders van de christelijke scholen. Deze vestigden zich in 1950 in Mierlo-Hout. Broeder Adrianus werd in 1963 benoemd tot hoofd van de Odulphusschool en tot directeur van het broedershuis aan de Slegersstraat.

De jeugd aan wie hij overdag les geeft, moet ook 's avonds bezig worden gehouden. Broeder Adrianus begint daarom met het opzetten van jeugdwerk. Hij is als lid van de Houtse Kluppels betrokken bij de carnavalsoptocht en bij de kindermatinee. Hij is in 1964 mede-oprichter van het wijkblad Houtvonken, voorzitter van de stichting Samenlevingsopbouw Mierlo-Hout en bestuurder van de Bond voor Ouderen, eerst plaatselijk, later in het stedelijk en provinciaal overlegorgaan van de bond.

Van zijn bestuurlijke deskundigheid mag ook de Stichting Welzijnsbevordering Helmond (SWH) jarenlang gebruik maken. Als bestuurslid van de bibliotheek roept hij samen met oud-basisschooldirecteur Theo Rietveld de boekenweek-kinderjury in het leven en hij werkt mee aan de oprichting van een bibliotheekfiliaal in 't Hout.

In 1988 neemt hij afscheid als directeur van de Odulphusschool na daar vijfentwintig jaar onderwijs te hebben gegeven. Bij die gelegenheid wordt hij benoemd tot ridder in de Orde van Oranje-Nassau. Zijn veertigjarig broederschap wordt gevierd op 30 september 1994. Dit jaar zegt hij de Houtse gemeenschap definitief vaarwel wegens verplichtingen aan zijn congregatie. Bij zijn afscheid reikt burgemeester Van Elk hem de legpenning van de gemeente Helmond uit voor de bijzondere verdiensten die hij voor de stad en speciaal voor Mierlo-Hout

afb. 8. Broeder Adrianus Ulijn en burgemeester Van Elk na de overhandiging van de legpenning van de gemeente Helmond. Foto Euro Press Helmond.

heeft gehad. Broeder Adrianus vertrekt op 1 september naar een communiteit in Boxmeer, waar hij samen met drie medebroeders gaat wonen.

AUGUSTUS 1995

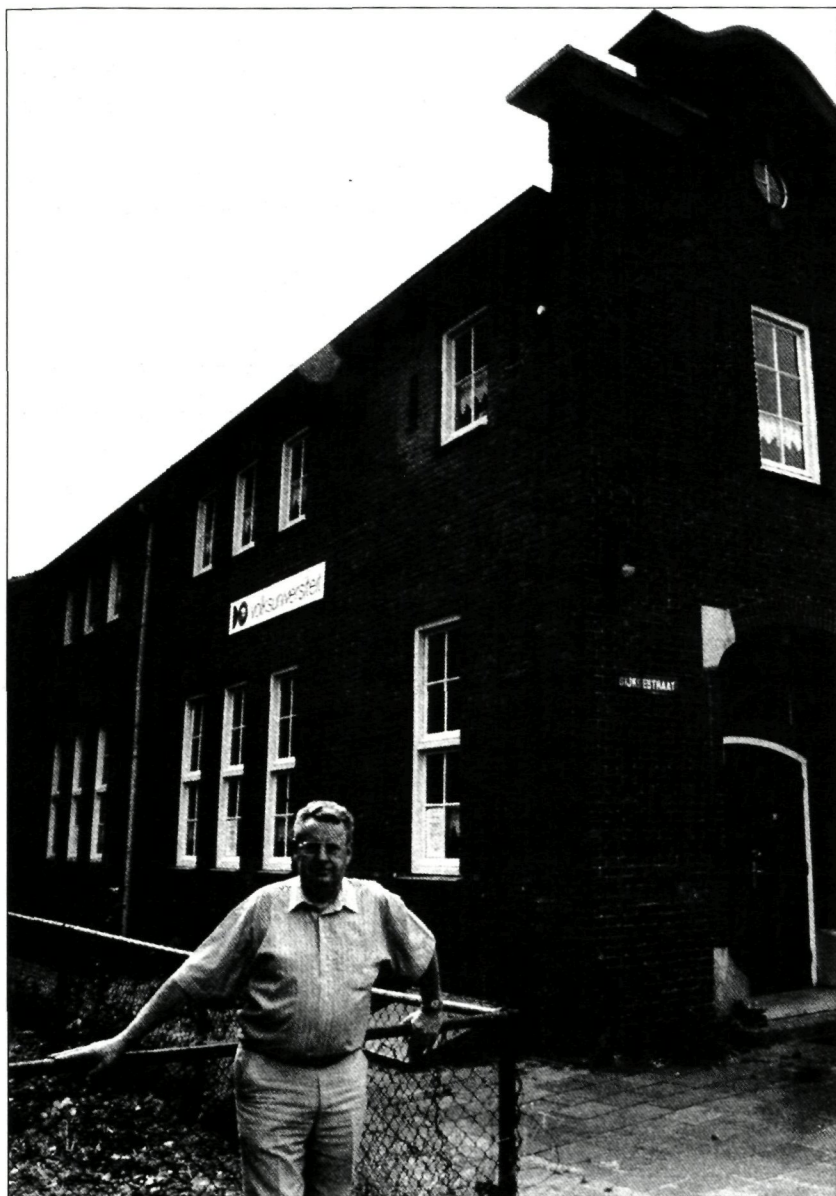
Volksuniversiteit Helmond betreft eigen onderkomen

De Volksuniversiteit begint in Helmond anno 1978 met een opstap-cursus voor degenen voor wie de brugklasleerstof van de destijds bestaande Moedermavo nog te moeilijk is. De Volksuniversiteit begint met veertig cursisten. Vanaf het tweede schooljaar vermeerdert het cursusaanbod voortdurend tot het zeer rijk geschakeerd programma dat de 'universiteit' nu geeft, variërend van talencursussen tot een belasting- en boekbindcursus.

Lange tijd heeft de Volksuniversiteit zich moeten behelpen met de ruimten waarin wordt lesgegeven. De school begint in twee zalen van de Goede Herder-kerk in Helmond-Oost voor de dagcursussen. Als de parochie deze ruimte in 1991 zelf nodig heeft, verhuizen de lessen naar de Jan van Berlaermavo in Brouwhuis. In dit schooljaar wordt de tienduizendste cursist verwelkomd.

Maar ook in Brouwhuis heeft de verhuurder beide lokalen al spoedig zelf nodig om les te geven aan kinderen van asielzoekers. Uiteindelijk kan de Volksuniversiteit voor het schooljaar 1993-1994 tijdelijk terecht in de inmiddels leegstaande Antoniuschool aan de Boerhaavelaan, die op de nominatie staat om te worden gesloopt.

De gemeente zorgt ervoor dat de Volksuniversiteit zich tenslotte kan vestigen in de voormalige basisschool De Cajuit (voorheen de Catharinaschool) aan de Dijksestraat. De leerlingen van De Cajuit zijn verhuisd naar de Leonardusschool vanwege het sterk verminderd aantal kinderen in de parochie. Daar krijgt de volksuniversiteit de beschikking over drie leslokalen, een kantoor voor de administratie en een kleine vergaderruimte voor het dagelijks bestuur.

afb. 9. Het gebouw van de voormalige Catharinaschool / basisschool De Cajuit biedt vanaf cursusjaar 1995 ook onderdak aan de Volksuniversiteit Helmond. Foto Fotopersburo Van de Meulenhof.

Het schoolgebouw wordt gedeeld met de historische en archeologische Vereniging Helmont en een dependance van scholengemeenschap Jan van Brabant, die daar Nederlandse les geeft aan asielzoekers.

Jan Geelen, sinds 1980 voorzitter van de Volksuniversiteit, is enthousiast nu alle dagcursussen kunnen worden gehouden in een eigen onderkomen. Voor de avondcursussen maakt zijn onderwijsinstituut al vanaf het begin gebruik van het Dr. Knippenbergcollege.

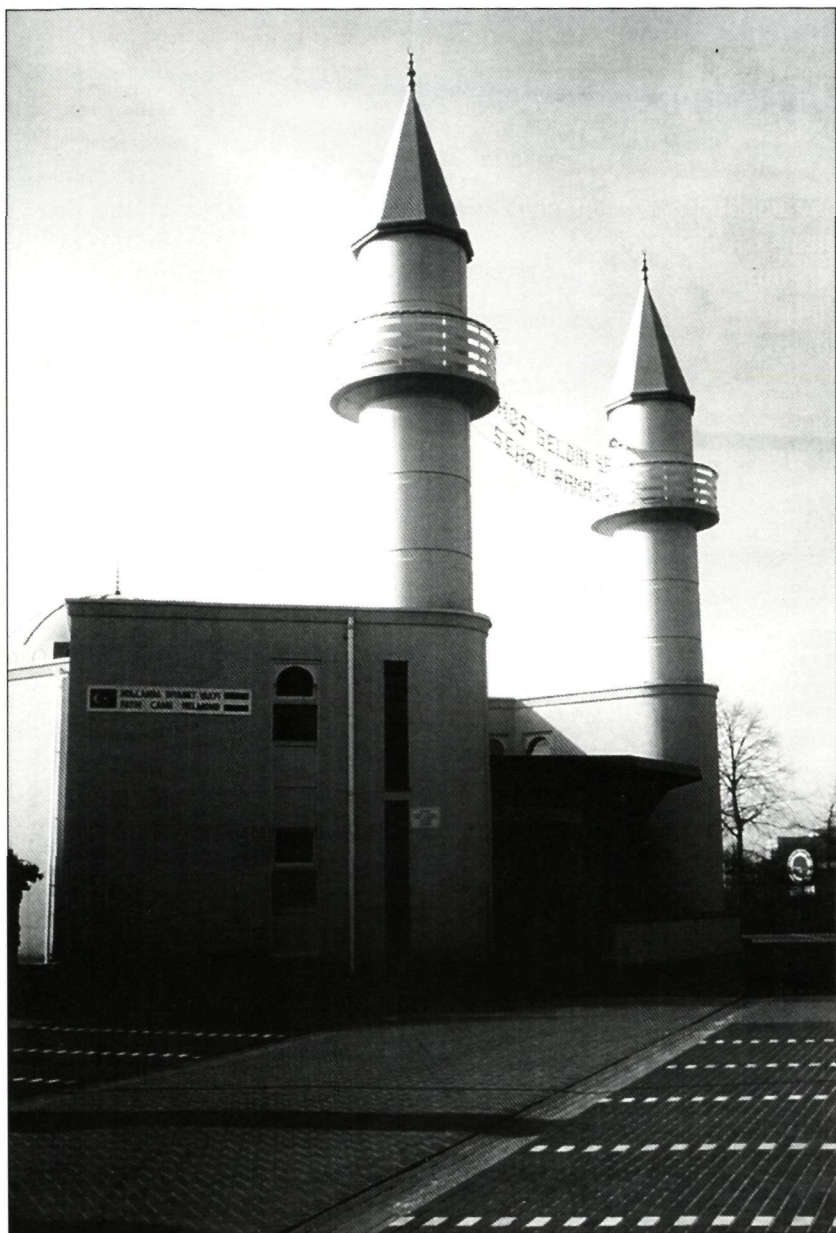
De Volksuniversiteit probeert -bij voldoende belangstelling- in te spelen op de vraag naar cursussen. Daardoor ontstaat een aanbod over de meest uiteenlopende onderwerpen. Voor het schooljaar 1995-1996 staan niet minder dan 129 cursussen op het programma. De leerkrachten zijn free-lancers en nagenoeg allemaal gediplomeerd. De talencursussen worden voornamelijk gegeven door docenten uit het reguliere onderwijs.

Jaarlijks schrijven zich ongeveer 1.200 cursisten in. Op 26 augustus wordt het pand aan de Dijksestraat, een jaar na de ingebruikname, officieel geopend door wethouder A. van de Vorst, die symbolisch de sleutel overhandigt aan de voorzitter. Op 27 augustus kan eenieder de open dag bezoeken waarop door de docenten uitgebreid informatie wordt verstrekt over hun cursussen.

SEPTEMBER 1995

Eigen moskee voor Turks-islamitische gemeenschap

De islamitische Turken maakten tot voor kort gebruik van een gebedsruimte in de Pistoriusstraat die te klein is geworden. De laatste jaren is de Turkse gemeenschap in Helmond uitgebreid tot ongeveer 1.600 personen, mede door gezinsherenigingen. In 1993 ontstaat het plan om een nieuwe moskee te bouwen. De bouwvergunning wordt verleend op 17 november 1994, waarna direct met de bouw wordt begonnen.

afb. 10. De Fatih-moskee aan de Molenstraat. Foto G. van Berlo.

Op 23 oktober 1994 metselt burgemeester Van Elk symbolisch de eerste steen op een provisorisch gebouwd muurtje op de plek aan de Molenstraat waar de moskee zal verrijzen. De bouwvergunning laat nog even op zich wachten vanwege een veelheid aan bezwaarschriften. Opdrachtgever voor de bouw van de nieuwe moskee is de Islamitische Stichting Nederland in Den Haag. Een plaatselijke stichting is opgericht om de moskee te gaan beheren.

Het gebouw, ontworpen door M.B. Sevinçsoy van architectenbureau Mabeg, heeft een oppervlakte van zeshonderd vierkante meter onder een centrale koepel, geflankeerd door twee vijftien meter hoge minaretten. Voor de bouw wordt gebruik gemaakt van gasbetonblokken die droog gestapeld worden, waarna daar een glasvezelnet tegenaan wordt gestucadoord. Aannemer is Tasta-bouw uit Leeuwarden. Polycel B.V. uit Helden-Panningen vervaardigt de groene polyester koepel en de 4,5 meter hoge minaretspitsen.

De koepel wordt geplaatst op 14 maart en op 24 april worden de spitsen op de minaretten gezet. In de gebedsruimte hangt een uit Turkije afkomstige koperen en kristallen kroonluchter met negenennegentig lampen, symbool voor de negenennegentig namen van God die de moslims aan hem toekennen. Ook uit Turkije komen de wandtegels, het houten spreekgestoelte van imam Ömer Kafa en de vloerbedekking met voor iedere gelovige een apart vakje.

De moskee is behalve een ruimte voor gebed ook een plek om elkaar te ontmoeten en Turkse kranten en boeken door te kijken. In een koran-school krijgen jongeren onderwijs in levensbeschouwelijke zaken. Op 17 september knippen oud-wethouder en CDA-kamerlid mevrouw Nancy Dankers, de Turkse ambassadeur in Nederland Zeki Celikkol en wethouder S. Jonkers gezamenlijk een lint door. De moskee krijgt de naam Fatih ('de geopende of openende, de naam van de eerste sura van de koran) en is daarmee officieel geopend.

Wethouder Jonkers zegt in zijn openingsspeech dat de integratie van allochtonen in de stad de komende jaren een belangrijk onderdeel wordt van het gemeentelijk beleid. Tijdens een aantal mini-conferenties zullen allochtonen en autochtonen met elkaar hierover van gedachten kunnen wisselen. Een eerste groepsgesprek op wijkniveau is inmiddels gehouden.

NOVEMBER 1995

Beschermd wonen voor ouderen in woonzorgcentrum Rivierenhof

Woningbouwvereniging De Hoop en de federatieve stichting Alphonsus/Jozefszorg zijn opdrachtgever voor het achttien miljoen gulden kostende complex aan de Rivierensingel in Brouwhuis. Het ontwerp is van Topos architecten uit Waddinxveen. Op 19 april 1994 onthullen oud-wethouder mevrouw N. Dankers en wethouder S. Jonkers de naam van het gebouw, Rivierenhof. Dat is het officiële begin van de bouw.

Rivierenhof is in eerste instantie gebouwd ter vervanging van het oude en uitgeleefde verzorgingstehuis Rozenhof in de Bloemenbuurt. Het is een nieuwe woonvorm waarin wonen met zoveel mogelijk privacy en professionele zorgverlening op maat worden gecombineerd. De zorg kan bestaan uit maaltijdservice, huishoudelijke hulp, activiteitenbegeleiding, fysiotherapie of medische hulp. Deze wordt verleend door medewerkers van de stichting Alphonsus/Jozefszorg, het Kruiswerk Peelland en de stichting Gezinszorg Gewest Helmond.

De Rivierenhof heeft vier vleugels in kruisvorm. De honderdtwintig woningen zijn verdeeld over vier etages. De woningen zijn verdeeld in maar liefst zeven verschillende hoofdtypen, waarvan enkele nog zijn onderverdeeld en wel of niet een terras of inpandige loggia hebben. In grootte variëren de woningen van 27 tot 74 vierkante meter. De kale huurprijzen lopen van f465,- tot 728 gulden per maand.

De medewerkers zijn vierentwintig uur per dag te bereiken via een in elke woning geïnstalleerd alarmsysteem. Een intercom stelt de bewoners in staat te spreken met de receptie en met bezoekers bij de hoofdingang. De entree wordt gevormd door de centrale hal met receptie en gemeenschappelijke ruimten zoals een levensmiddelenwinkel, een wasserette en een kappers- annex pedicurezaak. Verder bevinden zich op de begane grond een activiteitscentrum, recreatieruimte, eetzaal, biljartruim-

afb. 11. De winter tuin in de centrale hal van woonzorgcentrum Rivierenhof met de keramische slang, die door leerlingen van groepen 1 en 2 van een aantal basisscholen is gemaakt. Foto Euro Press Helmond.

te, stilteruimte, een fysiotherapielokaal en een fietsenberging. Elke verdieping heeft een eigen zusterspost en medicijnkamer. Rivierenhof voorziet ook in een aparte dagopvang voor ouderen uit de wijken Brouwhuis en Rijpelberg.

Na een open dag op 9 september wordt op 29 het complex door aannemer Adriaans opgeleverd. Als eersten nemen de ongeveer veertig bewoners van Rozenhof hun intrek tussen 2 en 4 oktober. Daarna volgen de anderen die via een toewijzingsbeleid op medische en/of sociale indicatie voor het beschermd wonen in aanmerking komen. Op 27 november wordt bij wijze van officiële opening in de centrale hal een beschilderde keramische slang bevestigd die omhoog kruipt naar de tweede verdieping. De onderdelen van de slang zijn gemaakt door leerlingen van de groepen een en twee van een aantal basisscholen onder begeleiding van Colette Vester van het gemeentemuseum. Tijdens de opening wordt het kunstwerk door de 92-jarige bewoonster mevrouw J. van Lierop-Dusol vanaf de balustrade voorzien van kop en staart. Gedeputeerde L. van Nistelrooij en wethouder S. Jonkers assisteren bij de opening vanaf de begane grond.

DECEMBER 1995

Landelijke prijzenregen in Helmond

In 1995 wonnen zes inwoners van Helmond een landelijke prijs, in december zelfs twee binnen een week. Het Nationaal Bureau voor Toerisme, vertegenwoordigd door culinair specialist Martin Willemse uit Tilburg, reikt op 7 februari een oorkonde uit aan Hemmie Schoenmakers, eigenaar van lunchroom-restaurant De Smickelerie in de Veestraat. De Smickelerie serveert het beste Tourist Menu in de provincie Noord-Brabant. Bij het toekennen van de oorkonde worden beoordeeld de menu-samenstelling, de kleur en smaak van de gerechten, de bediening en de verzorging van het interieur.

Op 2 juni winnen twee zingende studenten sociaal-pedagogisch werk aan het Ter AA College de publieksprijs in een rechtstreekse

afb. 12. De Smickelerie in de Veststraat serveert in 1995 het beste Tourist Menu in Noord-Brabant. Foto Fotopersburo Van de Meulenhof.

afb. 13. Leerlingen electrotechniek/werktuigbouwkunde van het unieke Vluchtelingenproject Helmond bij het Ter AA College. Foto Euro Press Helmond.

uitzending van de Vooral doorgaan show van RTL4 met het nummer 'Alsmaar alleen'. Het zijn Ernest Le Cocq d'Armandville en Marnix van den Biggelaar, die samen het muzikale duo Ernix vormen. De prijs bestaat uit een bedrag van f 5.000,-- Het tweetal wil hiervoor nieuwe instrumenten en apparatuur aanschaffen.

De Business Engineering Award 1995, een prijs die wordt uitgereikt aan bedrijven die uitblinken in klantvriendelijkheid, wordt op 4 oktober uitgereikt aan Obragas tijdens een symposium in Rotterdam. Obragas heeft de laatste jaren een aantal maatregelen getroffen waaruit bijzondere inzet voor de klanten blijkt. Zo is onder meer de telefonische bereikbaarheid van het bedrijf overdag gegarandeerd. De telefoon gaat maximaal drie keer over, langer hoeft een beller niet te wachten voordat deze te woord gestaan wordt. Verder kan bij verhuizing de meterstand telefonisch doorgeven worden zodat men niet in een leeg huis op de meteropnemer hoeft te wachten.

Stichting Dierenpark De Eekhoorn wint door het meedoen aan de wedstrijd Kern met pit een prijs van duizend gulden, toegekend op 30 oktober. De wedstrijd wordt uitgeschreven door de Koninklijke Nederlandse Heidemaatschappij en is bedoeld om de zelfwerkzaamheid van bewoners te stimuleren en zo de leefomgeving te verbeteren. De Eekhoornstraatbewoners hebben zelf het initiatief genomen om op een braakliggend terreintje een dierenparkje, een hondenuitlaatveldje en een speeltuin aan te leggen. De plek fungeert tevens als ontmoetingsplaats voor de buurt. In juni is de stichting ook al voorgedragen voor de Ien Dalestrofee maar komt dan niet als winnaar uit de bus.

Op 7 december reikt europarlementariër Piet Dankert in het TOV-gebouw de vijfde Marga Klompé-prijs uit aan de Stichting Assimilatiebevorderende Activiteiten (SABA). De prijs van vijfduizend gulden gaat naar de vrijwilligers van SABA die een groot aantal lessen werkprojecten hebben opgezet om asielzoekers zonder status in hun nieuwe omgeving op weg te helpen.

Tenslotte worden het Ter Aa College en de Stichting Arbeidsplaatsen (STAP) verblijd met de Helffer-Kootkar-prijs, een prijs voor personen of instellingen die zich inzetten voor een snelle inburgering van asielzoekers in de Nederlandse samenleving. De prijs van f 50.000,- met oorkonde, wordt op 13 december uitgereikt aan G. Aarts van het Ter AA College en P. Rijerse van STAP voor het gezamenlijk uitvoeren van het Vluchtelingenproject Helmond.

Dit project is in 1983 op initiatief van de toenmalige MTS en het Arbeidsbureau opgezet, oorspronkelijk voor de dan in Helmond wonende Vietnamese bootvluchtelingen. Het idee hierbij is dat vluchtelingen die door de regering worden uitgenodigd om domicilie te kiezen in Nederland geholpen moeten worden bij het daadwerkelijk kunnen deelnemen aan de Nederlandse samenleving. Er wordt begonnen met een tweejarige cursus elektrotechniek, nadat de vluchtelingen eerst een door het Arbeidsbureau gesubsidieerde opfriscursus hebben gevolgd. Er is gekozen voor elektrotechniek omdat er in de regio veel behoefte is aan elektrotechnische monteurs en installateurs. De cursus wordt afgesloten met een diploma en het Arbeidsbureau zorgt voor intensieve bemiddeling op maat bij het krijgen van een baan.

Aan de eerste cursus van 1983-1985 nemen vierentwintig personen deel, allen Vietnamezen die in Helmond wonen. Vanaf 1987 komen de asielzoekende cursisten onder meer uit Ethiopië, Iran, Somalië, Eritrea en Zaïre en niet langer alleen uit de regio maar ook uit Venlo, Delft, Rotterdam, Arnhem en Nijmegen.

In 1991 begint het Ter AA College na vragen uit de arbeidsmarkt met een cursus werktuigbouwkunde en past de cursus elektrotechniek aan. Van alle cursisten heeft ruim driekwart werk gevonden, een deel van de overigen volgt een vervolgopleiding. Deelnemen aan het project helpt asielzoekers bij het verwerken van vaak zeer traumatische ervaringen. De cursisten zelf vinden deze therapeutische functie heel wezenlijk.

Nog steeds is het project, met als belangrijkste pijler tijdige opvang in zowel een opleidings- als bemiddelingstraject, het enige in Nederland. Het geld van de Helffer-Kootkarprijs wil men graag gebruiken om initiatiefnemers in den lande te ondersteunen bij het opzetten van nieuwe projecten.

RADIO-APPARATENFABRIEK MEGO

Errata Helmonds Heem 1996-2, pag. 103-120

Bij het opmaken van het artikel over de radio-apparatenfabriek Mego van de zwagers Meerding en Goedhart zijn een paar hinderlijke fouten geslopen.

Enerzijds vonden we een paar afbrekingsfouten en een stuk van een zin die abusievelijk tweemaal voorkomt. Deze zijn bij de laatste controle klaarblijkelijk over het hoofd gezien.

Anderzijds wordt op pagina 106 verwezen naar afbeeldingen op pagina's 110 en 111. De eerste twee fouten zal elke lezer zelf wel gecorrigeerd hebben aan de hand van de entourage van de foto's: waar verwezen wordt naar afbeelding 7 wordt afbeelding 8 bedoeld en de demonstratie-avond in de Scala-bioscoop is weergegeven op afbeelding 10 in plaats van op afbeelding 8.

Voor leken wordt het echter moeilijk als het gaat om de krachtluidspreker. Dit apparaat van de firma Brown ziet u links op foto 10 en niet op foto 9.

Onze excuses voor deze onvolkomenheden.

De redactie

INHOUD HELMONDS HEEM 1996

In de navolgende inhoud zijn de artikelen opgenomen die in 1996 verschenen. Ze zijn gealfabetiseerd op naam van de schrijver.

- Nieuwe fotovraag; huis met kerk; 1996-1 pag. 58-59.
- Helmonds Heem in de fout; 1996-1 pag. 60.
Reactie op artikel 'Bruheze, Brouhees, Brouwis en Brouwhuis' in Helmonds Heem 1994 nummer 3.
- Jaar van het industrieel erfgoed; 1996-1 pag. 61-64.
- Radio-apparatenfabriek Mego; errata Helmonds Heem 1996-2 pag. 103-120; 1996-3/4 pag. 113.

M. van Asseldonk.

Kolonisatie en confrontatie; een model voor de vorming van het gezag in Peelland en de Kempen in de twaalfde en dertiende eeuw; 1996-3/4 pag. 5 - 62

F. Donkers sr en jr

De Helmondse Radio-apparatenfabriek Mego; 1996-2 pag. 103-120.

J. van der Heijden.

Bevolkingsgroei van Helmond; 1996-1 pag. 45-51.

J. van der Heijden.

Sociale woningbouw in de Sint Jozefparochie; oplossing fotovraag Helmonds Heem 1995-4; 1996-1 pag. 53-57.

J. Jobse-van Putte.

De voeding in de agrarische samenleving van Noord-Brabant en het noorden van Limburg; 1996-1 pag. 7-43.

B. Koolen.

Kijk, Helmond 1995; 1996-3/4 pag. 83 - 112

B. Koolen.

Kalendarium Helmond 1995; 1996-3/4 pag. 63 -82

G. van Neerven.

Wat is werkelijkheid? Enige gedachten bij tien jaar Filmhuis; 1996-2 pag. 5-10.

G. van Neerven.

Van Filmliga naar Filmhuis; 1996-2 pag. 11-102.

OPROEP

De Stip, de Fiep, de Piel, de Kiezel en de Froep. Helmondse bijnamen en verhalen, wie kent ze niet?

Maar die namen en verhalen verdwijnen na verloop van tijd.

Vandaar dat een werkgroep van de Heemkundekring op zoek is naar mensen die ons aan deze informatie kunnen helpen. Dat kan leiden tot een artikel in dit blad maar zorgt er in ieder geval voor dat ze bewaard blijven voor het nageslacht.

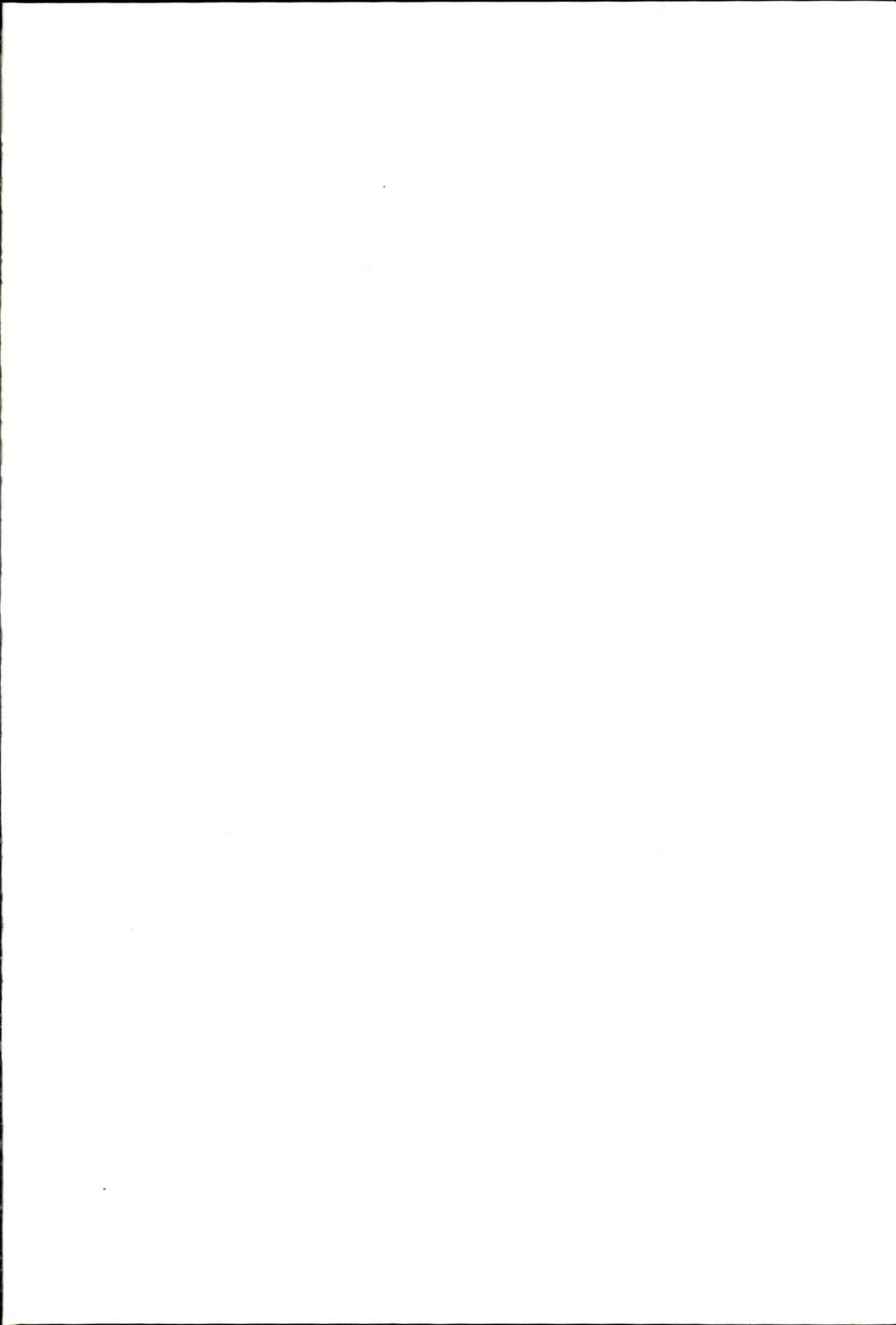
We willen graag een zo compleet mogelijke inventarisatie maken van oude en nieuwe bijnamen en vooral bij wie die namen horen, in welke tijd die mensen leefden en hoe ze aan hun bijnaam kwamen.

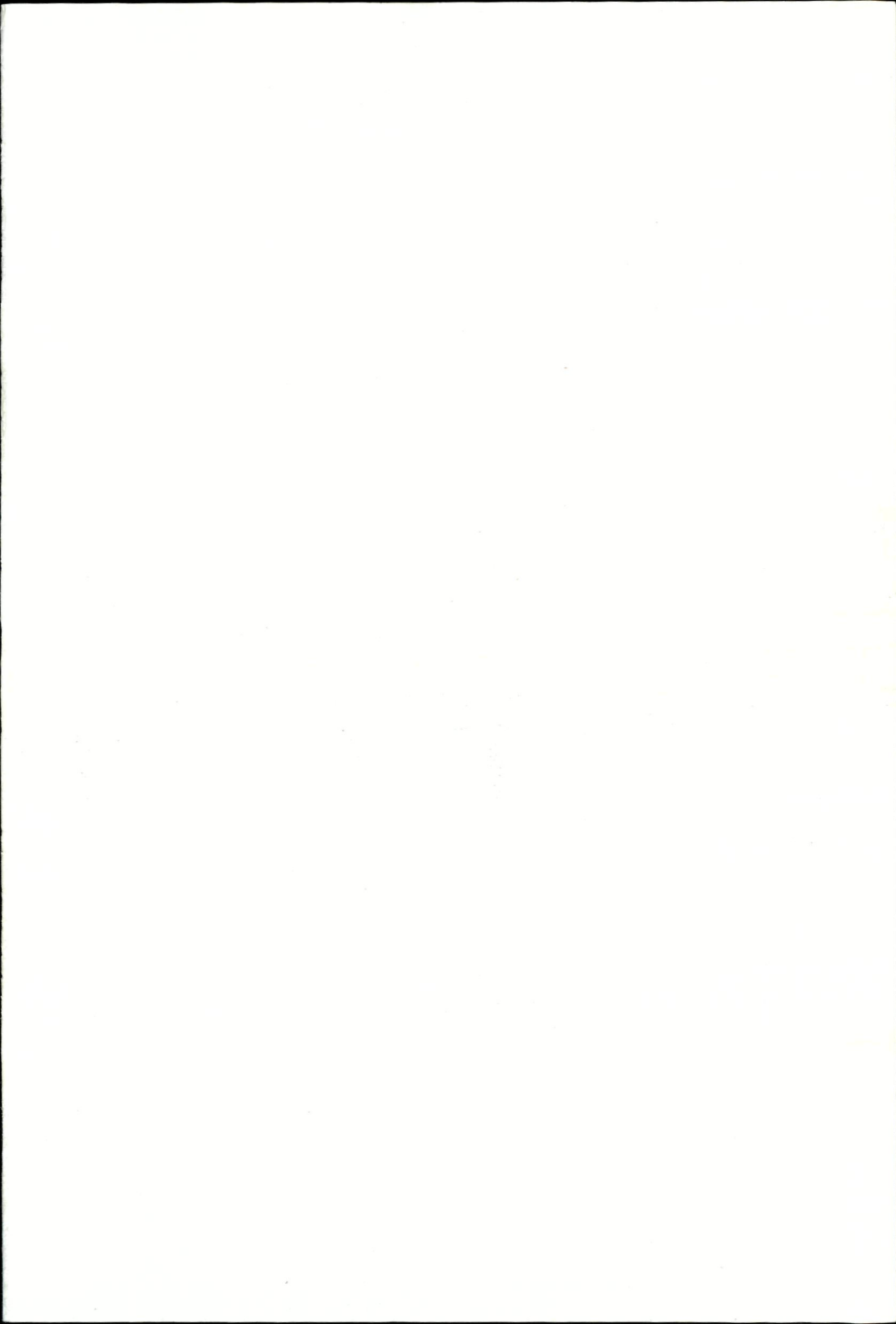
De Heemkundekring is bovendien op zoek naar spook- en mysterieverhalen die in of om Helmond spelen. We komen graag bij u langs om ze met een cassette recorder op te nemen.

Mensen die namen en/of verhalen kennen, hoe klein dan ook, kunnen zich telefonisch of schriftelijk melden bij

Han Adriaans,
Vondellaan 142
5702 AN Helmond
telefoon 0492 - 55 30 93

U kunt daar natuurlijk ook uw verhaal of namenlijst naar toe sturen.

HELMONDS HEEM

1996 nummer 3/4

tweeëntwintigste jaargang

Redactioneel	3
Kolonisatie en confrontatie; Een model voor de vorming van het gezag in Peelland en de Kempen in de twaalfde en dertiende eeuw Martien van Asseldonk	5
Kalendarium 1995 Bernardine Koolen	63
Kijk, Helmond 1995 Bernardine Koolen	83
Radio-apparatenfabriek Mego; errata	113
Jaarinhoud 1996	114